

XV | 2022

ANUARUL Muzeului Național al Literaturii Române Iași

**ANUARUL
MUZEULUI NAȚIONAL AL LITERATURII ROMÂNE
IAȘI**

XV

**Editura Muzeelor Literare
Iași – 2022**

ANUARUL MUZEULUI NAȚIONAL AL LITERATURII ROMÂNE IAȘI YEARBOOK OF THE IAȘI NATIONAL MUSEUM OF ROMANIAN LITERATURE

Redacția/ Editorial Board:

Redactor-șef / Editor-in-Chief: Iulian Pruteanu-Isăcescu
Secretar de redacție / Editorial Secretary: Georgiana Leșu
Redactori / Editors: Dora Cană, Andreea Tacu, Diana Vrabie
Colaboratori / Associates: Anca Bîrliba, Nicoleta Dabija, Corina M. Irimiță, Oana Melinte

Consiliul editorial / Scientific Board:

Mihai-Bogdan Atanasiu (Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași)
Călin Ciobotari (Universitatea Națională de Arte „George Enescu” Iași)
Bogdan Crețu (Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași)
Loredana Cuzmici (Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași)
Mircea-Cristian Ghenghea (Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași)
Aliona Grati (Universitatea de Stat din Moldova, Chișinău, Republica Moldova)
Florin Irimia (Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași)
Cosmin Mihuț (Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași)
Doris Mironescu (Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași)
Simona Modreanu (Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași)
Monica Salvan (Muzeul Național al Literaturii Române Iași)
Dan-Alexandru Săvoaia (Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași)

Contact: Casa Muzeelor – Iași, str. Vasile Alecsandri nr. 6, 700054
E-mail: anuar.mnlri@gmail.com | Web: <https://anuarmnlri.ro>

Publicația este indexată în Bazele de Date Internaționale: *Central and Eastern European Online Library* (CEEOL) și *Directory of Open Access Journals* (DOAJ). Poate fi accesată și pe platforma *Biblioteca Digitală a Publicațiilor Culturale* (<https://biblioteca-digitala.ro>).

The publication is indexed in the International Database *Central and Eastern European Online Library* (CEEOL) and *Directory of Open Access Journals* (DOAJ).
The Yearbook is also available on *Biblioteca Digitală a Publicațiilor Culturale* digital platform (<https://biblioteca-digitala.ro>).

Responsabilitatea pentru corectitudinea și obiectivitatea științifică a materialelor aparține fiecărui autor în parte. Se va respecta legislația românească privind drepturile de autor. Plagiul este strict interzis.

The authors are responsible for the scientific content of the articles. The authors will comply with the Romanian copyright legislation. Plagiarism is strictly prohibited.

Pe copertă: Partidă de șah între Mihail Sadoveanu și Camil Petrescu. Asistă Ion Jalea și Iorgu Iordan (în picioare) – Fotografie din anul 1954 – Arhiva Muzeului Național al Literaturii Române Iași.

cuprins

studii și articole

Călin Ciobotari, *Sărutul. Senzualitate și culturalitate* / 9

Mădălin Constantin Anghel, *Orașul Iași și mișcarea eteristă (1821-1822)* / 43

Iulian Pruteanu-Isăcescu, *Familia Alecsandri. Figuri feminine (II)* / 67

Lia Botnari, *Tipologia personajelor românești în romanul Copil la ruși de Leo Butnaru* / 87

Eugen-Tudor Scifos, *Activitatea didactică și culturală a basarabeanului Axinte Frunză la Iași (sfârșitul secolului al XIX-lea – primele decenii ale secolului XX)* / 95

Diana Vrabie, *Orașul Bălți în evocările cărturarilor interbelici* / 103

Anton Adămuț, *Despre certitudinea substanțialistă* / 111

atelierle FILIT pentru traducători

Otilia Cazimir, *O desconhecido*

Traducere în limba portugheză de **Fernando Klabin** / 127

restituiri

Mihai Negruzzi, *Evocări (Nicolae Gane, Constantin Șt. Gane)* / 139

autori / 145

table of contents

studies and articles

Călin Ciobotari, *The Kiss. Sensuality and Culturality* / **9**

Mădălin Constantin Anghel, *The City of Iași and The Hetairia (1821-1822)* / **43**

Iulian Pruteanu-Isăcescu, *Female Representatives of the Alecsandri Family (II)* / **67**

Lia Botnari, *The Novelistic Characters' Typology in the Novel Copil la ruși / Child at Russians by Leo Butnaru* / **87**

Eugen-Tudor Scrifos, *The Teaching and Cultural Activity of the Bessarabian Axinte Frunză in Iași (the end of the 19th Century – the First Decades of the 20th Century)* / **95**

Diana Vrabie, *The City of Bălți in the Interwar Period Scholars' Evocations* / **103**

Anton Adămuț, *About the Substantialist Certainty* / **111**

FILIT workshops for translators

Otilia Cazimir, *O desconhecido*

Translated into Portuguese by **Fernando Klabin** / **127**

restitutio

Mihai Negruzzi, *Recollections (Nicolae Gane, Constantin Șt. Gane)* / **139**

authors / 145

Iași National Museum of Romanian Literature • www.muzeulliteraturiiiasi.ro

muzeul.literaturii@gmail.com • Literary Museums Publishing House

STUDII ȘI ARTICOLE

STUDIES AND ARTICLES

Sărutul. Senzualitate și culturalitate

Călin Ciobotari

Repere dintr-o bibliografie a sărutului

În ultimul secol, sărutul s-a bucurat de o atenție specială din partea cercetătorilor, indiferent că vorbim despre antropologi, psihologi, neurologi sau istorici ai culturii. E adevărat, încă din secolul al XVII-lea, Martin von Kempe propunea un *Opus Polyhistoricum de Osculis*, o enciclopedie masivă în care încerca, pentru întâia oară, o sistematizare a tot ceea ce se știa despre sărut. Istoric literar, era, desigur, preocupat înainte de toate de modul în care literatura reflectă această practică umană, însă, adeseori, își permitea și escapade de tip filosofic. Scrisă în latină, lucrarea încă nu a fost tradusă în vreuna din limbile moderne de mare circulație. E citată, însă puțini sunt cei care știu cu adevărat ce conține masiva cercetare publicată în 1680.

La începutul secolului XX, așadar după mai bine de trei secole de tăcere asupra subiectului, Christopher Nyrop, profesor filolog la Universitatea din Copenhaga, esențializează cunoștințele despre sărut ale acelei epoci într-o broșură ce poartă titlul *Sărutul și istoria sa*¹. Foarte bine structurată, cu tipologii de săruturi temeinic documentate, dar și cu un constant interes în a indica utilizări literare ale metaforei sărutului (cu predilecție pentru poezia nordică, aproape în indiferență totală pentru opera lui Shakespeare), lucrarea lui Nyrop este un instrument necesar oricui vrea să obțină o imagine generală asupra acestei practici umane, indiferent dacă o reducem la un comportament de interes strict antropologic, sau dorim o perspectivă culturală asupra sărutului-semn, parte dintr-o gândire de tip semiotic.

În secolul XXI, cel mai important studiu asupra sărutului îi aparține lui Sheril Kirshenbaum, scientolog american care, fără a abandona analiza de tip istoriografic, mută accentul de pe istorie pe știință. Volumul *Știința sărutului. Ce ne povestesc buzele* se bucură de o largă circulație, bazată pe maniera relaxată în care autoarea pune în discuție chestiuni cât se poate de serioase și de... științifice. Kirshenbaum nu se mai limitează la a inventaria practici ale sărutului în istoria umanității, ci investighează fenomenul din perspectiva unor științe exacte ale prezentului. Unul dintre cele mai

¹ Christopher Nyrop, *The Kiss and its History*. Translated by William Frederick Harvey, London, 1901.

interesante capitole este cel despre *Anatomia sărutului*, unde, cu ajutorul neurologiei contemporane, cercetătoarea descrie ce ni se întâmplă din punct de vedere fizic² pe parcursul unui sărut. Fie că vorbim despre cum terminațiile buzelor noastre transmit informații spre sistemul limbic al creierului (zona plăcerii) sau despre rolul mușchilor gurii, fie că vorbim despre hormonii pe care îi produce corpul nostru în timpul sărutului (adrenalină, dopamină, oxitocină, serotonină sau, în cazul săruturilor nedorite, cortizol), ne dăm seama că aparent uzuala acțiune de a săruta e de fapt de o complexitate tulburătoare și că știința încă nu și-a spus ultimul cuvânt în chestiunea aceasta. De ce se sărută oamenii? Ce transformări provoacă într-o ființă umană un sărut? Care e proporția dintre disponibilitatea noastră înăscută pentru sărut și rafinarea culturală a practicii respective? Iată întrebări la care răspunsurile încă nu sunt definitive. Sărutul încă poartă cu sine multiple zone de enigmă, ceea ce îl face în continuare interesant pentru discursul literar, artistic în general. Epuizat științific, probabil că ar suscita mai puțin interes. Suntem însă departe încă de acel moment terminus în care îl vom înțelege pe deplin.

La doi ani de la apariția *Științei sărutului*, Marcel Danesi propune o nouă abordare: sărutul din perspectiva unei culturi pop. Cartea sa, *Istoria sărutului. Nașterea culturii populare*³, se îndatorează lui S. Kirshenbaum, pe care o citează frecvent, în ceea ce privește tabloul de ansamblu, dar are meritul de a aprofunda o serie de detalii importante sub aspect cultural. Printre altele, insistă asupra apariției așa numitului „sărut romantic”, observă sărutul în cinematografie și artă, reliefând atitudini și mecanisme ce ne determină să valorizăm sărutul ca pe un produs cultural, într-o societate „axată pe afirmarea corpului, nu pe negarea lui”. O incursiune similară în istoria culturii umane, reinterpretată din perspectiva concepțiilor despre sărut, o întâlnim în volumul editat de Karen Harvey, *Sărutul în istorie*⁴. „Interesul nostru nu rezidă în a afla modul în care oamenii s-au sărutat, ci în reprezentările pe care le aveau asupra sărutului”, de la rușine, la intimitate, de la delimitări ale relației de tip platonic, până la ritualuri de politețe masculine, de la metaforă a purității, până la definirea sărutului ca poartă spre păcat carnal. Se pleacă nu atât de la sărut, cât de la reacțiile în raport cu sărutul pentru a se obține detalii profunde despre fiecare epocă în parte. Spune-mi ce crezi despre sărut ca să înțeleg mai bine societatea din care faci parte!

² Adeseori uităm că sărutul, așa cum știm că arată, ar fi imposibil fără mușchii din zona gurii, în special mușchii din jurul orbicularului: „Orbicularul gurii (*orbicularis oris*) este un mușchi circular, a cărui unitate anatomică este mai puțin bine precizată decât aceea a orbicularului ochiului. Semiorbicularul superior și inferior iau naștere în regiunile comisurale ale gurii, dintr-o împletire musculo-tendinoasă în care se recunoaște continuitatea cu fubarele mușchilor vecini” (Dr. Gh. Ghițescu, *Anatomie artistică*, vol. II, *Formele corpului în repaus și mișcare*, Iași, 2010, p. 223).

³ Marcel Danesi, *The History of the Kiss. The Birth of Popular Culture*, London, 2013.

⁴ *The Kiss in History*. Edited by Karen Harvey, Manchester, 2005.

La momentul scrierii acestor rânduri, cea mai recentă încercare de sistematizare a sărutului este cea a lui Hans Jürgen Döpp, *Sărutul*⁵. Interesul autorului e de a revizita sărutul din perspectiva sexualității. Volumul este, de altfel, mai degrabă un album înfățișând opere grafice la limita pornografiei, însă conține o serie de observații interesante asupra cărora, pe parcursul lucrării noastre, vom reveni.

Dincolo de astfel de studii dedicate explicit și integral sărutului, o multitudine de alte articole și eseuri fac referire, într-un mod mai mult sau mai puțin substanțial, la sărut, indicându-ne un subiect deschis, generos pluri-perspectival. Nicăieri, însă, în toată această amplă bibliografie nu se face vreo trimitere la arta teatrului, ca și cum cheștiunea sărutului în marile dramaturgii sau, aplicativ vorbind, de pe scenele teatrelor lumii ar fi complet irelevantă. Cercetarea noastră își propune, așadar, și acoperirea acestui vid de discuții pe tema dată, fie și într-un mod simbolic, într-o limbă fără pretenții de mare circulație, dar cu speranța unor viitoare traduceri.

Ambiguitățile primului sărut. De la sexualitate la romantism.

Literatura vetero-testamentară nu ne pomeneste despre vreun sărut ilicit consumat în grădinile raiului. Vicleanul șarpe nu îndeamnă viitorii muritori să se sărute, ci să se înfrupte din pomul cunoașterii. Sărutul va fi, așadar, o consecință a cunoașterii, poate una consolatoare pentru pachetul de nefericiri ce însoțesc marea cădere. În treacăt fie spus, sărutul nu este absent din textele Vechiului Testament. Îl regăsim abundant în *Cântarea Cântărilor*⁶, în una dintre cele mai vechi utilizări erotice a sărutului; atât de nedreptățitul Iov vorbește și el despre sărutări, în *Cartea Regilor* ni se indică sărutul de rămas bun⁷, în *Cartea a doua a lui Samuel* întâlnim sărutul de binecuvântare⁸, dar și sărutul fratern⁹; în *Exodul*, Moise este protagonistul unui sărut de bun venit¹⁰, fiind la rândul său sărutat, în pustiu, de Aaron¹¹; profunde săruturi de

⁵ Hans-Jürgen Döpp, *The Kiss*, New York, 2019.

⁶ Câteva exemple: „Să mă sărute cu sărutările gurii lui. Căci toate dezmiertările sunt mai bune decât vinul” (*Cartea Cântarea Cântărilor*, 1:2); „Când te-aș întâlni în uliță, te-aș săruta, și ni-meni nu ne-ar ține de rău” (*Cartea Cântarea Cântărilor*, 8:1).

⁷ „Lasă-mă să sărut pe tatăl meu și pe mama mea și te voi urma” (*Cartea întâi a Regilor*, 19:20).

⁸ „După ce tot poporul a trecut Iordanul, și după ce l-a trecut și împăratul, împăratul a sărutat pe Barzilai și l-a binecuvântat” (*Cartea a doua a lui Samuel*, 19:39). Un alt sărut de binecuvântare, frecvent citat, e cel al bătrânului Isaac către fiul său Iacov, care pretinde că e fratele său. (*Cartea Genezei*, 27:27).

⁹ „Ioab a zis lui Amasa: *Ești sănătos, frate?* Și cu mâna dreaptă, a apucat pe Amasa de barbă să-l sărute” (*Cartea a doua a lui Samuel*, 20:9).

¹⁰ „Moise a ieșit înaintea socrului său, s-a aruncat cu fața la pământ și l-a sărutat. S-au întrebat unul pe altul de sănătate și au intrat în cortul lui Moise” (*Cartea Exodului*, 18:7).

¹¹ „Aaron a plecat. A întâlnit pe Moise la Muntele lui Dumnezeu și l-a sărutat” (*Cartea Exodului*, 4:27).

atașament găsim în *Cartea întâi a lui Rut*, acolo unde greu încercata Naomi, căreia îi mor soțul și cei doi fii, le cere nurorilor să-și găsească odihnă în casa câte unui nou bărbat, „și le-a sărutat. Ele au ridicat glasul și au plâns”¹². În Psalmul 85, ni se spune că „bunătatea și credincioșia se întâlnesc, dreptatea și pacea se sărută”, iar printre proverbele vetero-testamentare îl întâlnim și pe acesta: „Un răspuns bun este ca un sărut pe buze”¹³. Desigur, sărutul are uneori și conotații negative, precum în *Cartea lui Osea*, unde se pomenește de păcatul sărutului de idoli¹⁴. În Noul Testament, notorietatea cea mai mare o are, desigur, sărutul lui Iuda; un altul, despre care se relatează în *Evanghelia după Sf. Luca*, se petrece în casa fariseului, unde o femeie păcătoasă unge cu mir picioarele lui Iisus și i le sărută; Mântuitorul se adresează apoi gazdei mirate: „Tu nu Mi-ai dat sărutare, dar ea, de când am intrat, n-a încetat să-Mi sărute picioarele” (*Evanghelia după Sf. Luca*, 7:45)¹⁵. Deși o acțiune carnală, corporală, sărutul nu exclude sfințenia; în *Corinteni* întâlnim următorul îndemn: „Spuneți-vă unii altora sănătate, cu o sărutare sfântă”¹⁶ (*Scrisoarea a doua a Sf. Apostol Paul către Corinteni*, 13:12).

Interpreții textelor religioase conchid, în majoritatea lor, că sărutul, mai mult decât întâlnirea fizică a două corpuri, reprezintă o fuziune de tip spiritual. Piatra de încercare a unei astfel de dez-erotizări a sărutului o reprezintă *Cântarea Cântărilor*, unde avem de-a face cu sărutul pe gură între un bărbat și o femeie. „Pentru Guillaume de Saint-Thierry, sărutul este semnul unității. Sfântul Duh poate fi considerat ca provenind din sărutul Tatălui și al Fiului; Întruparea este sărutarea dintre Cuvânt și natura umană; uniunea dintre suflet și Dumnezeu, din timpul vieții, anunță sărutul perfect ce va avea loc în veșnicie. Bernard de Clairvaux, în comentariul său asupra *Cântării Cântărilor*, vorbește îndelung de *osculum*-ul ce rezultă din *unitas spiritus*. Doar sufletul-soț este demn de el”¹⁷. Atâta vreme cât, în accepțiunea unor astfel de interpreți, sărutul pe gură e doar cel dintre Tată și Fiu, omul nu face decât să-l imite, teorie de tip platonician, devalorizându-l, dar, în același timp, conectându-se prin sărut la dumnezeire.

¹² *Cartea lui Rut*, 1:9.

¹³ *Cartea Proverbelor*, 24:26. Un altul: „Rănila făcute de un prieten dovedesc credincioșia lui, dar sărutările unui vrăjmaș sunt mincinoase” (*Cartea Proverbelor*, 27:6).

¹⁴ „Și acum ei păcătuiesc într-una, își fac chipuri turnate din argintul lor, idoli născuți de ei, lucrare făcută de meșteri. Acestora le vorbesc ei și, jertfind oameni, sărută viței” (*Cartea profetului Osea*, 13:2).

¹⁵ A cunoscut Iisus și alte tipuri de sărutare? Dan Brown argumentează că da, e adevărat, fără alte probe decât unele strict literare (*Codul lui Da Vinci*).

¹⁶ O altă versiune, tot în Noul Testament: „Spuneți-vă unii altora sănătate, cu o sărutare de dragoste” (*Scrisoarea întâi a Sf. Apostol Petru*, 5:14).

¹⁷ Jean Chevalier, Alain Gheerbrant, *Dicționar de simboluri*. Traduceri de Micaela Slăvescu, Laurențiu Zoicaș, Daniel Nicolescu ș.a., Iași, 2002, p. 812.

Atitudinea Bisericii în raport cu sărutul nu a fost una constantă. Pe de o parte, Biserica nu putea nega toate aceste exemple prin care scrierile biblice legitimau sărutul, pe de altă parte, însă, adeseori păcatul debuta tot cu un sărut. În sărut părea că se întrupează, simultan, un principiu al divinului și unul al demonicului. Ezitățile Bisericii pot fi urmărite prin intermediul ritualurilor de sărutare ce au funcționat în chiar interioarele ei. Sărutul de pace, menit a pune în comuniune drept credincioșii, în timpul slujbei religioase¹⁸, s-a dovedit a fi periculos fiind ocazie pentru manifestarea unor pulsuni de natură erotică, nu creștin spirituală. Pentru că nu putea ști ce gânduri animă credinciosul ce săruta credincioasa, Biserica a intervenit printr-o separare fizică a masculinului de feminin (păstrată și astăzi, cu bărbații în dreapta bisericii, iar femeile în stânga) și printr-o renunțare treptată la acest sărut¹⁹. L-a înlocuit cu sărutul icoanelor, însă și aici au fost câteva probleme venite în special din partea unor bărbați foarte atenți să sărute icoana exact pe locul în care fusese sărutată de vreo tânără pe care o plăceau. Treptat, în joc au intrat și interesele materiale, apărând astfel acel kiss-money²⁰, legat de obiecte sfinte pe care le puteai săruta contra cost. Reflexul acesta de a plăti privilegiul unui sărut important îl regăsim în cele mai multe dintre Bisericile ortodoxe de astăzi; aproape nu există raclă sau icoană care să nu pună la dispoziție credinciosului un recipient pentru bani. Ce-i drept, plata nu este obligatorie, ci opțională. Sărutul în interiorul bisericii a devenit, în timp, o practică nu doar obișnuită, ci aproape obligatorie. El face parte din ritualul închinării²¹, intim legat de cruce și de gestul care reconstruiește simbolic crucea pe care a suferit și a murit întru Înviere Iisus. A săruta crucea nu înseamnă altceva decât a-L săruta pe Mântuitor. Tot ambiguitatea aceasta în legătură cu sărutul a dat naștere unor ironii profane, precum cele câteva aluzii shakespearene la sărutări între călugări și maici sau la un întreg folclor popular despre felurite sărutări necurate în care sunt implicați slujitori ai Domnului. Dezinteresată în a produce vreo poveste fondatoare asupra sărutului, Biserica a lăsat această problemă în

¹⁸ Prilej de ironii mai târziu, în secolul al XVIII-lea, pentru Voltaire, care nu scapă ocazia de a acuza de ipocrizie Biserica Romano-Catolică pentru aceste săruturi între „frați” și „surori”.

¹⁹ Și alte situații delicate au fost eliminate în timp, bunăoară sărutul dat de episcop fecioarelor, în timpul ceremoniei de „consfințire a fecioarelor”: „Din rațiuni de decență, în cazul fecioarelor îmbrățișarea a fost suprimată, călugărița trebuind doar să-și așeze buzele pe mâna preotului” (Jean Chevalier, Alain Gheerbrant, *Dicționar de simboluri*, Iași, 2009, p. 813).

²⁰ Apud Sheril Kirshenbaum, *The Science of Kissing: What Our Lips Are Telling Us*, New York, 2011.

²¹ O practică atât de adânc întipărită în mentalul omului credincios contemporan, încât o serie întreagă de discuții au apărut în timpul pandemiei de COVID-19, mulți enoriași refuzând să ia în serios avertismentele epidemiologilor și îndemnul acestora de a evita sărutarea icoanelor. Nu puțini au fost cei care au găsit de cuviință să-și probeze astfel tăria credinței, mergând pe principiul că pe cei cu adevărat credincioși Dumnezeu îi va apăra. Numeroasele focare apărute în diferite mănăstiri nu au clintit convingerea aceasta seculară că sărutul în Biserică este unul binecuvântat de însuși Dumnezeu.

întregime în seama științei, în special curenților evoluționiste care au formulat, încă de la începutul secolului XX, ipoteze asupra originii sărutului. Cea mai interesantă dintre teorii este cea care asociază sărutul cu interesul pentru culoarea roșie. Omului arhaic, aflat în ipostaze de a-și procura hrană pentru a supraviețui, culoarea roșie a fructului pe care îl zărea în desiș și se revela, *ab initio*, ca o culoare-recompensă, cu un rol major în „bazele de date” care îi reglementau acțiunile și comportamentul. De la palierul hrănirii, roșul s-a mutat apoi la cel al reproducerii, fiind marcă a organelor genitale feminine pregătite pentru acuplare. Când strămoșii noștri au devenit ființe bipede, proces gradual, lent și cu o gamă largă de noi modificări ale percepției, a avut loc o deplasare vizuală de jos în sus; imaginea labiilor roșii ale femeiei a fost înlocuită de imaginea buzelor roșii, un „ecou genital”²² și o asociere labii-buze argumentate și prin vechile denumiri comune ale acestor organe. În latină, spre exemplu, denumirea pentru buze este „labia”²³. Într-o astfel de interpretare, sărutul devine o testare a disponibilității partenerului pentru împerechere. Acțiune pragmatică, e total lipsit, în această fază, de vreo urmă de romantism. Altfel spus, atâta vreme cât nu putem vorbi despre o „gratuitate a sărutului”, nu îl putem înțelege decât în lumina utilităților sale imediate. Abia ulterior, trecut prin diverse etape culturale, sărutul obține multe alte semnificații, devenind parte a vastului sistem semiotic ce ne ghidează existențele.

O altă teorie e legată de numele etologistului britanic Desmond Morris care observă că forma gurii umane este construită în așa fel încât să se plieze perfect asupra părții superioare a sânelui, activă în procesul de alăptare. La originea sărutului și a nevoii noastre de sărut s-ar afla, așadar, întâlnirea primordială cu sânul matern. După întărcare, copilul caută consolare în senzații asemănătoare, sărutul oferindu-i ecouri ale acelei prime experiențe atât de plăcute. Până și înclinarea capului în timpul sărutului pe gură trimite la înclinarea pruncului aflat la sân. Teoria fusese intuită și de Freud care o analizează în alte contexte, reținând însă aceeași temă a nostalgiei după sânul mamei. „Conform lui Freud, ne petrecem viețile încercând să ne întoarcem la sânul mamei”²⁴.

Mult mai puțin poetică este teoria pre-masticației, rezultată din observarea acțiunilor mamă-pui din natură, dar și a practicilor încă existente în unele comunități tribale ce conservă acțiuni străvechi umane, precum această hrănire cu bol alimentar mestecat de mamă și împins, cu ajutorul limbii, de la o gură la alta. Sărutul nu are, deci, la origine contactul dintre gură și sân, ci unul mai direct, între gură și gură, inclusiv cu implicarea limbii. E dificil să vedem legături directe între un sărut pasional

²² Teoria e denumită „evolutionary co-option” și este destul de detaliat tratată în Sheril Kirshenbaum, *op. cit.*, p. 15.

²³ Fesele și sâni au un tip similar de corespondență.

²⁴ Sheril Kirshenbaum, *op. cit.*, p. 17.

(sărut francez)²⁵ și acest ritual al hrănirii prin pre-masticare, însă e de bun simț să acceptăm că teoria de față își are noima ei.

Alte curente antropologice argumentează în favoarea unor analogii dintre sărut și miros. Relevante sunt și aici comportamentele din mediul animal, acele ritualuri de mirosire și de atingere a boturilor la începutul unei întâlniri. Sniff-kissing-ul, sau adulfmecarea prin sărut, are relevanță și din perspectiva mirosului unic pe care fiecare respirație umană îl are. Sărutul e, așadar, o formă de cunoaștere sau de recunoaștere, de familiarizare sau re-familiarizare. Conform acestei teorii, sărutul pe obraz este anterior celui pe gură, prin intermediul acestuia din urmă practicându-se și o formă de „gustare” a celuilalt, o intrare provizorie, acceptată de celălalt în spațiul său privat. În definitiv, oriunde s-ar produce, fie și în cea mai aglomerată piață publică a unui mare oraș, un sărut rămâne, prin intimitatea pe care o subîntinde, o comunicare de tip privat. „Sărută-mă!” ar echivala, deci, cu „Miroase-mă!”. Alfred Grandidier, un călător francez, relatează despre acele „nose-kiss”-uri din Madagascarul finalului de secol XIX; în multe triburi malaeziene, salutul și mirositul nu sunt acțiuni distincte. În alte culturi, linsul joacă acest rol de recunoaștere și de plăcere a recunoașterii, obicei păstrat în lumea animală (câinele în raport cu stăpânul)²⁶.

Demnă de interes e și acea ipoteză conform căreia sărutul e un filtru de selecție feminină a masculilor compatibili pentru o reproducere optimă. Plecând din studii ce atestă un interes mult mai crescut al femeilor pentru sărutul pe gură, ipoteza validează un grad mult mai înalt de responsabilitate din partea urmașelor Evei decât urmașii lui Adam, interesați de scopuri mult mai ...imEDIATE. „(Noi, femeile), trebuie să evaluăm dacă cineva are *gene bune*, și dacă e sănătos, asigurându-ne astfel că urmașii noștri vor avea parte de cel mai bun start în viață. Când ne întâlnim în buze cu un partener,

²⁵ Sintagma „sărut francez” intră în uz la începutul secolului XX, când se ajunge la concluzia că femeile din Franța sărută mult mai pasional decât celelalte, având totodată o certă preferință pentru sărutul pe gură. Desigur, e vizată aici și funcția limbii, căci altfel nu ar fi nicio diferență semnificativă între sărutul shakespearean (dintre Romeo și Julieta, dintre Antonio și Cleopatra etc.) și acest nou sărut francez. Localizarea precisă a unui asemenea sărut este însă problematică fie și numai dacă ne gândim că, în spațiul indic, sărutarea cu limba era teoretizată încă din secolul II: „Și, dacă în timpul unui sărut, unul dintre parteneri atinge dinții, limba sau cerul gurii celuilalt cu propria-i limbă, sărutul se numește *bătălia limbii*” (Vatsyayana, *The Kama Sutra of Vatsyayana*, Toronto, 2013, p. 61). Desmond Moris, la rândul său, generalizează acest tip de sărut: „Contactele gură-la-gură ating cea mai mare frecvență și cea mai lungă durată în această fază (fază pre-sexuală – n.n.), presiunea exercitată de buze variind de la delicatețe extremă la violență extremă. În timpul răspunsurilor de intensitate mai mare, buzele sunt despărțite, iar limba este introdusă în gura partenerului” (D. Moris, *Maimuța goală*. Traducere de Valeriu Rendec, București, 1991, p. 45).

²⁶ Apud Christopher Nyrop, *op. cit.*, p. 90.

avem o mulțime de lucruri de făcut. Interpretăm activ tot felul de informații critice despre el”²⁷.

După aceste faze primare în care, din diverse motive, două guri se întâlnesc într-o atingere care încă nu poate fi numită pe deplin ca „sărut”, urmează un îndelungat proces de încărcare simbolică a unui gest cu răspândire tot mai largă. Literatura antichității se lasă convinsă de interesul în creștere pe care sărutul îl suscită în societate, reflectându-l, în consecință, fie în poeme, fie în alte tipuri de textualitate. Începe să se contureze tot mai pronunțat un sens al sărutului ce va face carieră până în zilele noastre: „sărutul romantic”. În momentul în care omul nu mai înțelege prin sărut doar o „scurtătură” spre actul sexual, ceva esențial, nou și tulburător se desprinde: sărutul e pus în legătură nu cu sexualitatea, ci cu o stare cu totul și cu totul specială – dragostea. Sărutul anunță dragostea, sărutul reflectă dragostea... Subiectul era deja pe „ordinea de zi” a gânditorilor greci din secolul al IV-lea a.Ch. Xenofon ne relatează o discuție în contradictoriu dintre Hermogene și Socrate. Primul era de părere că „Nimic nu atâță iubirea mai mult decât sărutul, căci acesta e nesăturat și te face să nutrești cele mai dulci speranțe”. Socrate este, însă, precaut: „Poate că sărutul, această faptă unică dintre faptele noastre, împreunarea buzelor, se bucură de atâta prețuire, fiindcă el poartă același nume ca și amorul sădit în sufletele noastre. Iată de ce eu susțin că nu trebuie să apropiem de ființele frumoase, dacă dorim să ne păstrăm liniștea sufletească”²⁸.

Textele vedice, datând din aproximativ aceeași perioadă, nu au încă un termen care să definească sărutul, însă îl descriu ca atingere cu gura. Satapatha Brahmana

²⁷ Sheril Kirshenbaum, *op. cit.*, p. 60. Cercetătoarea îl invocă pe Gordon Gallup Jr., profesor newyorkez care crede că „un sărut servește unui indicator timpuriu dacă e sau nu de urmărit o relație definitivă cu cel sărutat; un test rapid de compatibilitate (...) E motivul pentru care primul sărut e atât de important” (*ibidem*, p. 61).

²⁸ Xenofon, *Amintiri despre Socrate*. Traducere, note și postfață de Grigore Tănăsescu, Chișinău, 1990, p. 200. „Jilein” era termenul grecesc folosit pentru ambele acțiuni: de a iubi și de a săruta. Suprapunerea între sărut și iubire era, deci, deplină, ceea ce indică faptul că astfel de convințeri circulau cu mult înaintea lui Platon și Socrate, fiind aproape mitologizate. Să revedem povestea sărutului dintre Dionisos și Ariadna, jucată admirabil într-un spectacol de pantomimă: „Când Dionisos a văzut-o, a înaintat spre ea dansând cu foc; s-a așezat pe genunchii ei și, luând-o în brațe, a sărutat-o. Ariadna, deși părea că se jenează, îl îmbrățișa și ea cu multă gingășie. Convivii, văzând scena, au aplaudat și au cerut, strigând, să se repete. Atunci Dionisos s-a ridicat și, împreună cu el, și Ariadna, s-au sărutat din nou și s-au îmbrățișat, oferindu-le comesenilor o scenă drăgăstoasă. Acestora li s-a părut zeul arătos, nu glumă și ea era așa de frumoasă! Ei s-au sărutat nu din capriciu, ci cu pasiune adevărată, încât s-au aprins și cei de față la vederea acestui spectacol” (*ibidem*, p. 320). Scenele au avut un asemenea efect asupra audienței încât „cei neînșurați jurară să se căsătorească neîntârziat, iar cei care își lăsaseră nevestele acasă au încălecat și s-au înapoiat în grabă la soțiile lor ca să se bucure și ei de plăcerile dragostei” (*ibidem*). E aici un amestec difuz între plăcere spirituală și plăcere sexuală, o contopire între dorință de a poseda fizic și afectiv. Privit din secolul al XXI-lea, sărutul lui Dionisos nu e eminamente carnal, ci poartă delicata amprentă a ceea ce azi numim și înțelegem prin „romantism”.

vorbește despre îndrăgostiți care își lipsesc gurile; un bărbat e sancționat pentru că bea lichidul buzelor unei sclave, iar Mahabharata descrie detaliat un sărut pe gură: „Și-a pus gura pe gura mea și a produs un zgomot, iar asta mi-a produs plăcere”²⁹. Câteva secole mai târziu, filosoful brahman Vatsyayana aprofundează subiectul cu o precizie care ne dă impresia de „adevăr revelat”. Vatsyayana nu are nicio îndoială în toate „organizările” pe care le întreprinde. Clasifică mai întâi acele părți ale corpului care sunt „de sărutat”: fruntea, ochii, obrații, gâtul, sânii, buzele și interiorul gurii. Unei tinere fete i se permit trei și numai trei forme de sărut: sărutul convențional („când fata atinge gura iubitului cu propria-i gură, dar nu face nimic altceva”), sărutul vibrant („când fata, cu o anumită pudoare, dorește să atingă buza ce îi apasă interiorul gurii, și își mișcă pentru asta buza de jos, dar nu și pe cea de sus”), sărutul profund („când fata atinge buza iubitului cu limba, și, cu ochii închiși, își pune mâna în mâinile lui”)³⁰. E lesne de observat că descrierile lui Vatsyayana sunt încă tributare unei perspective tehnic-mecaniciste asupra sărutului, deși lasă întredeschisă și poarta unor discrete atitudini romantice. Corporalitatea sărutului încă prevalează spiritualizării sărutului. Ritualurile prescrise sunt, în primul rând, fizice, implicând seturi de mișcări și acțiuni pe care „cursanții” trebuie să le memoreze și să le execute. Sărutul nu e, deci, produs al spontaneității, concretizare a unei efuziuni sufletești, ci metodologie prin care, ulterior, se va trece la o nouă etapă.

Cultura romană, atât de sensibilă la erotism, integrează rapid discursul despre sărut. Romanilor le datorăm primele încercări de clasificare și de organizare a unei teme aflate încă la începuturile ei. Astfel, ei disting între *oscula* (sărutul de prietenie), *basia* (sărutul de iubire) și *suavia* (sărutul pasional), acreditând vastul și seducătorul areal semantic al unei practici deopotrivă păgâne și creștine. Martialis, Catullus, Ovidius vor medita asupra sărutului, dedicându-i atenția cuvenită. În special Ovidius, în a sa *Artă a iubirii*, invocă sărutul de câte ori simte că i se ivește ocazia³¹.

²⁹ Apud Sheril Kirshenbaum, *op. cit.*, p. 31.

³⁰ Vatsyayana, *op. cit.*, p. 59-60.

³¹ Iată câteva exemple: Sărutul interesat: „Un negustor ambulant se va ivi înaintea iubitei tale, mereu amatoare să cumpere și, față de tine, își va expune toate mărfurile, iar frumoasa, pentru a-ți oferi ocazia să arăți bunul gust, te va ruga să le examinezi, apoi îți va da un sărut și te va implora să-i târguiești câte ceva” (p. 35). Curățenia sărutului: „Unghiile să le ai totdeauna curate și lustruite; să nu ți se vadă nici un fir de păr ieșind din nări și, mai ales, răsuflarea să nu infecteze aerul din jur, să ai grijă să nu împrăștii duhoarea fetidă pe care o răspândește masculul caprei” (p. 39). Când iubita e bolnavă: „nu-ți fie silă de sărutări și buzele-i uscate să se umezească de lacrimile tale” (p. 78). Celui prins cu trădarea: „Potolește-i plânsul cu sărutări și lacrimilor ei adaugă plăcerile iubirii. Ea se va potoli; este singurul mijloc a-i îndupleca mânia” (p. 84). Gelozia amantului pe soț: „Mi-amintesc, într-o zi soțul o sărutase; m-am plâns de această sărutare: dovadă de câte pretenții nedrepte e plină iubirea” (p. 88). (Ovidius, *Artă a iubirii*. Traducere de Mihai Cimbru, Deva, 2002).

Pe parcursul Evului Mediu, un rol major în „romantizarea” sau spiritualizarea sărutului îl are așa numita literatură cavalească, dar și trubadurii/ menestrelii ale căror cântece insistă constant pe asocierea dintre dragoste și sărut³², făcând imposibilă separația lor și impunând-o pentru secolele ce urmează³³. Procesul este unul paralel față de ritualurile medievale bisericești despre care am discutat mai sus. Tot în paralelism funcționează săruturile romantice cu cele relevante pentru alte rapoarte sociale decât cele erotice. În Evul Mediu timpuriu³⁴ își are originea așa numitul sărut de vasalitate, tipul de sărut (pe gură, pe obraz, pe mână, pe picior etc.) indicând pozițiile de ierarhizare dintre cei ce se sărută: astfel, sărutul pe gură indica relația dintre doi egali, cel pe obraz relația dintre un senior și un nobil cu o poziție ușor inferioară; mâinile, ba chiar uneori piciorul, îi erau sărutate seniorului de oamenii din pătura de jos³⁵. Tot ca formă de exercitare a puterii, în unele ritualuri de vasalitate se practica sărutarea anală. De altfel, C. Nyrop atrage atenția că în componența cuvântului latinesc „osculum”, apare și „culum”, ceea ce ar trebui să ne pună pe gânduri. Actele, dar și unele obiecte³⁶, sunt și ele parafate cu un sărut: pentru neștiutorii de carte, semnătura se făcea cu un X, deasupra acestui semn grafic fiind depus sigiliul simbolic al sărutului. Vom reveni detaliat asupra acestor funcții sociale ale sărutului, fidel reflectate în lumile shakespeareane și redată fie ca practici curente în Renaștere, fie ca evocare a unor ritualuri medievale cu care contemporanii lui Shakespeare erau la curent.

În secolul al XIII-lea, Dante dezvoltă o așa numită „dilemă a sărutului”, exploatând convingerile medievale că un sărut poate reprezenta ceva foarte grav dacă se

³² Cântecele lor universalizează sărutul romantic, făcându-l valabil pentru toate categoriile sociale. Nu fără o anume malițiozitate, Voltaire remarcă: „Un rege și un cioban, când e vorba să se sărute pe gură, se pot exprima în același fel” (Voltaire, *Dicționar filosofic*. Traducere de Cristina Ștefănescu, București, 2005, p. 196).

³³ O demonstrație detaliată a modului în care literatura cavalească și activitatea trubadurilor medievale construiesc temelile romantismului e de găsit la Marcel Danesi, *op. cit.*, p. 88-89.

³⁴ O pictură murală de secol I p.Ch. ne arată un centaur sărutând mâna regelui Pirithoos.

³⁵ Jacques Le Goff citează un document de la finele secolului al XIII-lea, evocând un ritual de vasalitate: „apoi, numaidecât, în semn de dragoste reciprocă și necurmătă, intervine sărutul păcii”; „osculum vasalic este o sărutare pe gură, *ore ad os*, cum o spune în legătură cu un tip de contract analog cartulara de la Montmorillon. Detaliu picant, dacă ținem seama de moravurile vremurilor noastre, femeile se pare că au fost scutite de ritul acestui *osculum* vasalic (...) Nu inițiativa gestului este importantă, ci reciprocitatea care se pare că a existat pretutindeni. *Osculum* este, între senior și vasalul lui, o sărutare rituală mutuală. Unul o dă, celălalt o întoarce” (Jacques Le Goff, *Pentru un alt Ev Mediu. Valori umaniste în cultura și civilizația Evului Mediu*, vol. II. Studiu introductiv, note și traducere de Maria Carpov, București, 1986, p. 181).

³⁶ Sărutarea unui obiect important: „De exemplu, într-o cartă din 1123, păstrată în cartulara de la Saint Nicolas din Angers: *Quirmarhoc și cei doi fii ai lui l-au investit pe Gradelon, călugăr la Saint Nicolas, dându-i o carte în biserica Saint Pierre din Nantes și i-au dat o sărutare ca să pună pe acest dar pecetea credinței; și cartea prin care l-au investit pe călugăr au pus-o simbolic pe altarul sfântului Petru*” (Jacques Le Goff, *op. cit.*, p. 175). Cartea are aici sensul unui document de investitură.

petrece într-un context ilegitim. În Cântul V, din *Infernul* său, ne este prezentată povestea unui cuplu ajuns în iad din cauza unui simplu sărut. Francesca și cumnatul ei, Paolo Malatesta, sunt uciși de diformul soț care îi surprinde sărutându-se. Damnată, din străfundurile iadului, Francesca ne dă detalii: „Din Lancelor, odată, ca să mai treacă vremea,/ Citeam noi într-o zi, și cum l-a înrobit pe el iubirea; cu gând curat, și nebănuitor, eram doar noi// (...) Când am citit că pătimaș dorita gură/ s-a dat să fie sărutată de prea frumosu-amant,/ acesta, care tot cu mine pururi va sta, gura/ mi-a sărutat-o și trupu-i tremura. Vai/ acel Galehaut fost-a carte, și cel ce-a scris povestea-i,/ Astfel, din ziua-aceea, n-am mai citit 'nainte”³⁷. Două aspecte mi se par importante. Mai întâi, ideea că un sărut observat sau imaginat poate genera nevoia proprie de sărut. Al doilea, mai profund, e legat de convingerea târziu medievală că literatura poate destabiliza moralitatea oamenilor onești. Francesca „n-a mai citit 'nainte” pentru că a murit, însă, chiar dacă ar fi supraviețuit geloziei furibunde a soțului, s-ar fi ținut deoparte de primejdioasele cărți. În orice caz, romantismul acestui sărut nu vine din acțiunea fizică a sărutării, ci, mai degrabă, din chiar contextul sărutului: doi tineri citesc o carte, apoi se sărută. E una din primele forme de culturalizare explicită a unui sărut; moartea celor ce se sărută nu face decât să intensifice atașamentul nostru față de ceva ce percepem ca fiind luminos, nicidecum demn de coridoarele iadului... Dante vrea să stârnească mila³⁸ față de patimile pe care doi oameni le ispășesc în numele sărutului și, eventual, să atragă atenția asupra păcatului adulterului. Ceea ce ne reține, însă, atenția cu adevărat este relația atât de adâncă între literatură și viață, între un sărut livresc și unul concret...

Treptat, sărutul intră atât de adânc în practicile curente ale societăților moderne, încât nu puțini sunt cei care fac din el inclusiv punct central pentru diverse superstiții. Iată câteva exemple: dacă vrei să te protejezi, trebuie să faci trei cruci și să săruți pământul de trei ori (Germania); dacă vrei să ai succes la jocuri de noroc, trebuie să săruți pachetul de cărți înainte ca jocul să înceapă (Franța); dacă vrei să scapi de dureri de dinți, trebuie să săruți un măgar pe buze (Danemarca); dacă scapi o bucată de pâine pe jos, trebuie să o săruți când o ridici, în semn de respect; o superstiție similară vizează și o carte scăpată (Germania); dacă prima persoană pe care o întâlnești dimineața e o femeie bătrână, trebuie să o săruți pentru a alunga ghinionul acestei întâlniri (Danemarca)³⁹. În plus, cel puțin în Europa, își păstrează și își intensifică acea funcție de salut pe care o impuseseră romanii, influențați, la rândul lor, de diversele ritualuri de salut întâlnite de ei la perși. Să nu uităm că, bunăoară, în limba română „sărutare”

³⁷ Dante Alighieri, *Inferno. Infernul*. Ediție bilingvă, versiune în limba română, note și prefață de Geo Vasile, Iași, 2021, p. 96.

³⁸ Idee contrazisă de Auguste Rodin, a cărui celebră lucrare o vom discuta ceva mai încolo.

³⁹ Apud Christopher Nyrop, *op. cit.*, p. 84.

derivă din latinescul „salutare”, echivalentă ce ilustrează fidel această funcție inițială a sărutului. Oamenii aflați într-o anumită relație de apropiere nu se limitează la a se saluta verbal, ci se și sărută, de cele mai multe ori pe obraz. Obiceiul e deopotrivă prezent între femei, dar și între bărbați, ce-i drept cu o frecvență mai mare în cadrul relațiilor inter-feminine. O formă particulară de sărut a reprezentat-o sărutul mâinii, practicat de bărbat în raport cu o femeie prețuită, admirată sau pur și simplu respectată. În secolul XXI, sărutul mâinii nu mai este considerat de actualitate, fiind totuși întrebuințat în diferite contexte sau în diferite scopuri (pentru a indica, spre exemplu, o galanterie de factură *vintage*). O situație specială e de întâlnit chiar în spațiul românesc, acolo unde acțiunea propriu-zisă a sărutării unei mâini a fost înlocuită cu verbalizarea ei. Salutăm frecvent folosind sintagma „Sărut mâna!”, însă nu o dublăm decât foarte rar de sărutul efectiv al mâinii persoanei căreia ne adresăm. În comunitățile rurale, sărutul mâinii încă mai este o formă de salut a celor vârstnici de către cei tineri, la fel cum pe străzile satului românesc încă mai poți auzi formule precum „Sărut dreapta, părinte!”.

Rare sunt în prezent și sensurile de parafare a unui legământ, moștenite din Evul Mediu. Unul dintre puținele contexte în care sărutul-sigiliu mai poate fi întâlnit este cel al nuntirii. Se petrece de regulă la finalul oficierii serviciului civil, când oficiantul – „ofițerul de stare civilă”, după ce a parcurs articolele de lege din Codul Familiei, declară solemn-complice că „mirele poate săruta mireasa”. Sărutul parafează așadar încheierea acestui contract marital, practică străveche⁴⁰ asupra căreia vom reveni când vom analiza săruturi similare din opera lui Shakespeare.

Mal-săruturi...

Așa cum am punctat deja, nu întotdeauna sărutul a adus cu sine luminozitate și disponibilitate afectivă a cuiva pentru altcineva. O istorie onestă a sărutului trebuie să țină seama și de aceste zone întunecoase ale semnului despre care discutăm. Primul și probabil cel mai mediatizat sărut negativ al umanității e cel al lui Iuda⁴¹. Sărut al trădării, al lepădării, evaluat, măsurat în treizeci de arginți, stă la baza marelui eveniment al creștinismului. Acestui sărut îi va fi contrapus ulterior, pentru milenii, sărutul crucii.

⁴⁰ „Cât despre gură, adică sărutul, rolul lui mi se pare diferit de anticul sărut liturgic creștin care datează probabil de pe vremea sfântului Pavel și a sărutului de pace, deși, în acest din urmă caz, o contaminare a avut probabil loc în secolele XI și XII, când, în legătură cu diferite tipuri de contracte, se vorbește adesea în cărțile vremii de *osculum pacis* și de *fidei*. Dar, dacă există un alt sărut ritual de care poate fi apropiat sărutul vasalic, acela este sărutul de logodnă; și acestuia, E. Chenon i-a consacrat un studiu excelent. În general, sărutul marchează intrarea într-o comunitate familială, nu naturală, mai ales căsătoria. Obiceiul este precresștin. Zadarnic îl condamnase Tertullian ca fiind păgân” (Jacques Le Goff, *op. cit.*, p. 202-203).

⁴¹ În lumea romană, își are un corespondent în sărutările mincinoase pe care le primește Caesar de la cei ce urmează să-l asasineze. Conspiratorii nu se rezumă, asemenea lui Iuda, la un singur sărut, ci depun sărutări pe față, pe mâinile și pe pieptul celui pe care îl trădează.

E interesant de remarcat cât de intim este legat procesul crucificării christice de această dualitate a sărutului: sărutul rău și sărutul bun. Sărutul adulter, cel al înșelării, este și el încadrabil în sferile negativului, deși, cum am văzut în *Infernul* dantesc, unele nuanțe relativizează discuția; totuși, prin simplul fapt că plăcerea pe care o încearcă cel ce înșală sărutând provoacă o suferință similară în intensitate celui înșelat face din acest tip de sărut unul problematic.

Sărutul abuziv, sau cel dat/ luat cu forța, poate echivala, prin consecințele traumatice pe care le provoacă, cu un viol. Psihanaliza a demonstrat deja, cazuistic, nocivitatea unui asemenea sărut. Să nu uităm că la baza psihanalizei freudiene se află celebrul caz Dora; sărutată împotriva voinței ei, la vârsta de 14 ani, Dora va resimți pentru timp îndelungat actul sexual ca pe unul greu suportabil⁴². Tot traumatic, deși într-o formă redusă, este sărutul acceptat, însă nu din iubire reală, ci din constrângeri de tip social sau de altă natură. Literatura, ca și viața, ne oferă multiple exemple de tinere soții silite să treacă prin supliciul unei căsnicii cu soți ce le pot fi tați sau chiar bunici.

Până târziu, în secolul al XIX-lea, unei femei îi era permis, inclusiv din punct de vedere juridic, să reacționeze cu o lovitură asupra celui care o săruta împotriva voinței ei. Erau excluse tacit situațiile din interiorul cuplului, acolo unde bărbatul avea adeseori drept de viață și de moarte asupra femeii. Discuția juridică este deschisă în secolul al XVIII-lea de un jurist german confruntat cu o speță în care o femeie, sărutată astfel, solicită dreptate instanțelor judecătorești. Apare o necesară primă clasificare a săruturilor, inclusiv „săruturi legale” și „săruturi ilegale”. Se consolidează expresia „crimen osculationis”, o infracțiune prin sărut, așadar. Christopher Nyrop, în a sa *Istorie a sărutului*, inventariază numeroase exemple de reacții adeseori violente, dar legale, ale femeilor puse într-o astfel de situație. Interesant, victima unui „crimen osculationis” nu putea fi decât o femeie, juriștii din secolul al XVIII-lea excluzând posibilitatea ca un bărbat să fie sărutat împotriva voinței sale. Pedepsele erau mai blânde atunci când sărutul împotriva voinței era dat de o persoană egală socială cu cea sărutată și mult mai severe atunci când un bărbat dintr-o categorie socială inferioară și-ar fi permis acest teribil afront asupra unei doamne din înalta societate⁴³. E de intuit că necesitatea unor prevederi legale pe această temă atestă o frecvență destul de mare a cazurilor de sărut împotriva voinței.

Sărutul demonic este un alt capitol important. Dacă urmărim reprezentările medievale ale unor ritualuri satanice, observăm că sărutul demonic, ca luare în posesie a unui discipol, este frecvent. Vrăjitoarele erau acuzate, printre altele, de relații sexuale

⁴² A se vedea Sigmund Freud, *Cazul Dora. Fragment dintr-o analiză de isterie*. Traducere de Lucian Pricop, București, 2021.

⁴³ Christopher Nyrop, *op. cit.*, p. 36.

cu diavolul, inclusiv de sărutarea unor părți ale trupului diavolesc (genunchi, copită, coarne, anusul etc.)⁴⁴. *Osculum infame*⁴⁵, cum era numit în Evul Mediu, e un sărut al rușinii, degradant, dezumanizant. Cel ce îl practică renunță la însăși condiția umană, căci prin actul sărutării certifică un legământ cu non-umanul. Desigur, caracterul ficțional al unor asemenea ritualuri „probate” doar prin intermediul unor mărturii sub tortură nu mai poate fi pus astăzi la îndoială. Multe secole, însă, convingerea că *osculum infame* este ceva cât se poate de concret a fost fermă și imposibil de fisurat. Strâns legat de acest sărut contaminant este și unul de factură ceva mai recentă: sărutul vampirilor, descris ca un amestec de mușcătură și sărut, cu luare de sânge și cu o fatală condamnare a celui sărutat/ mușcat la o pierdere a naturii umane prin transformarea, la rândul său, în vampir. Sărutul transformă, așadar, însă într-un sens cât se poate de rău. Înrușiți cu vampirii, mai rudimentari, vârcolacii nu sunt nici ei străini de asemenea „delicte prin sărut”. Nu totdeauna sărutul demonic îi aparține diavolului; demonică e și sărutarea unui om crud sau vinovat de păcate capitale. Cel mai elocvent exemplu în acest sens e cel al maleficului Gilles de Rais, personaj real literaturizat de Georges Bataille: „De asemenea (...) numitului Gilles îi plăcea să-i privească și să-l pună și pe el, martorul, și pe cei care îi cunoșteau taina să-i privească, și le arăta capetele și părțile corpului numiților copii uciși, întrebându-i care dintre acei copii avea trupul cel mai grațios sau capul cel mai frumos; adesea îi plăcea să-i sărute pe unii dintre acei copii uciși ale căror trupuri erau studiate sau pe unul dintre cei deja studiați și care i se păruse a avea chipul cel mai frumos”⁴⁶.

Sărutul nu a fost perceput ca fiind ceva eminamente vital; așa cum unele sărutări puteau genera viață (ca în povestea Frumoasei Adormite, sau ca în cea a Albei ca Zăpada), altele generau moarte. Moartea însăși, personificată și adusă în planul vizibilului, își completa oștile neființei sărutându-i pe aleșii ei⁴⁷. Cel ce urma să înceteze din viață era marcat printr-o sărutare. În tradiția românească încă se păstrează ecouri ale unui comportament ce asociază sărutul cu moartea. Atunci când moare un tânăr sau o tânără necăsătorită, comunitatea desemnează un mire sau o mireasă simbo-

⁴⁴ Heinrich Füssli, la finalul secolului al XIX-lea, în pictura sa „Titania mângâindu-l pe Fundulea cu cap de măgar” inspirată din *Visul unei nopți de vară*, piesa lui Shakespeare, evocă tacit și sărutarea diavolului de către o femeie.

⁴⁵ Acestui tip de sărut îi dedică un studiu Jonathan Durrant, în volumul *The Kiss in History*, ed. cit. (vezi *supra*, nota 4).

⁴⁶ Apud Umberto Eco, *Istoria urâtului*. Traducere din limba italiană de Oana Sălișteanu și Anamaria Gebăilă, București, 2007, p. 222.

⁴⁷ Una dintre atracțiile din cimitirul central al Barcelonei este sculptura în marmură „The Kiss of Death”, atribuită lui Jaume Barba și creată probabil în anii '30 ai secolului XX. Redată sub forma unui schelet înaripat, moartea sărută un tânăr al cărui corp sănătos, puternic, plin de viață contrazice flagrant principiul neființei; e un sărut pe care îl judecă ca nedrept, în siajul acelei „nedreptăți a morții” despre care vorbim uneori.

lică; înainte de a fi înhumat, mortul primește sărutul logodnei, însă logodna aceasta e deopotrivă una cu viața și una cu moartea. Sărutarea morților⁴⁸, în general, de către cei rămași în viață, procură efecte dintre cele mai diverse: ea poate fi zguduitoare, ca în cazul unei mame ce își sărută copilul mort, groțesti, ca în situația unui sărut aproape pasional al unui îndrăgostit ce își ia rămas bun de la iubita moartă, ritualic-formal, ca în cazul acelor comunități în care, după slujba finală de la biserică, toți cunoscuții trec prin fața răposatului, luându-și rămas bun de cele mai multe ori printr-un sărut. Viața se întâlnește pentru câteva clipe cu moartea prin intermediul buzelor⁴⁹. Sărutul mediază nu doar o despărțire, ci chiar teritoriile dintre a fi și a nu (mai) fi. Un asemenea „sărut de graniță” e prezent în tulburătorul film al lui Ingmar Bergman, *Strigăte și șoapte*: muribunda Agnes, sfârtecătă de cumplite dureri, găsește alinare la pieptul dezgolit al mai tinerei servitoare Anne, care îi sărută buzele; între cele două pare să pre-existe o relație erotică mult complicată de proiecția în Anne a imaginii materne; unul dintre cadrele care au bulversat anii '70 ne arată o femeie, dezgolindu-și sânii și primind la piept o altă femeie ce urmează să moară. Maternul se întâlnește cu moartea, sărutul făcând parte din acest răvășitor ritual...

La fel precum Moartea, Boala obișnuiește, în unele tradiții, să îi sărute pe cei sănătoși, deturnându-i către suferință⁵⁰. În secolul al XIX-lea, Vasile Alecsandri culege din folclor o poezie despre holeră care, personificată, pune ochii pe tânărul Vâlcu. O subtilă erotică malativă este indicată prin intermediul unui sărut ce aduce, în final, moartea: „Holera la el sărea,/ Oasele și le-ntindea,/ Și pe Vâlcu-l cuprindea./ Gură pe gură puneă,/ Buze pe buze lipea,/ Zilele i le sorbea./ Apoi cloanța iar râdea./ Cu zilele purcedea/ Voinicul mort cădea./ Jos la cotul Prutului,/ În mijlocul câmpului”. Dar relația sărutului cu boala nu se rezumă doar la astfel de metafore literare. Filematofobia reprezintă frica unora dintre semenii noștri de a se săruta, motivul principal fiind dat de angoasantul gând al armatelor de bacterii (se pare că în jur de 270 de colonii de bacterii) ce trec dintr-o gură în alta. Spaimile sunt parțial justificate: aproximativ 95 la

⁴⁸ Comportamentul față de cadavre este tema centrală a deloc confortabilului studiu al lui Mary Roach, *Viața secretă a cadavrelor*. Traducere din engleză și note de Gabriel Tudor, București, 2021.

⁴⁹ Într-un text emoționant publicat în 2016, scriitoarea Marisa Silver încearcă să își explice de ce a simțit că trebuie să-și sărute tatăl mort: „O făceam pentru mine. Eram lăcomă după un ultim gest de iubire, un ultim contact fizic cu un om care, în ciuda marilor lui ambiții, nu a fost niciodată zgârcit în afecțiune (...) De ce sărutăm morții. Ei nu pot avea acces la intenția, dar nici nu cred că e doar o pură afișare egoistă din partea noastră. Îi sărutăm deoarece, cumva, știm că ei pot simți trans-misia iubirii noastre și compasiunea noastră adâncă pentru ceea ce li s-a întâmplat. (...) Pentru a înfrunța irevocabila lipsă de rațiune a morții, alegem să credem în capacitatea noastră de a o transcende sau de a pune un *nu* în interiorul unui *da*” (Marisa Silver, *Kissing the Dead*: <https://newyorker.com>, 17 septembrie 2016).

⁵⁰ Aceasta în contrapartida sărutului vindicativ de care erau capabili, în Evul Mediu, sfinții sau alți oameni aleși de Dumnezeu.

sută dintre aceste colonii bacteriale nu sunt nocive. Pe de altă parte, medicina modernă a identificat o serie de boli cauzate de sărut sau cu transmitere prin sărut: mononucleoza, citomegalovirus-ul, gingivita, herpesul, meningita virală, gripa, COVID-19, hepatita B, poliomielita, oreionul, rubeola și, în cazuri mai rare, sifilisul, diferite forme de febră, Ebola etc.

Industria pornografică a dezvoltat o componentă a sărutului rar invocată de artă și literatură: vulgaritatea. Evident, sărutul unei prostituate a fost mereu privit/ primit cu rezerve, considerat a fi un sărut ce maculează, murdărește, însă imaginarul omului modern a dus această discuție la un alt nivel, unul ce ar fi pus pe gânduri tribunalele medievale ce condamnau pe bandă rulantă așa zisele vrăjitoare acuzate că practică acel *osculum infame*. Sărutul anal, sărutarea organelor genitale, săruturile cu diverse secreții și multe alte fetișizări pe care nu le mai numim aici videază sărutul de orice conținut spiritual sau romantic, instrumentalizându-l în numele plăcerilor strict carnale. În *Dicționarul* său filosofic, Voltaire observa că „sărutul, făcut de natură pentru gură, a fost adeseori prostituat către părți care nu au fost create pentru a fi sărutate”...

Uneori, sărutul este urât nu din cauza vreunui context anume, ci pur și simplu ca o prelungire a urâteniei fizice a celor ce se sărută, indiferent cât romantism rezidă în el. Există această tentație de a evalua favorabil, ca „sărut frumos”, sărutul dintre doi oameni ale căror date fizice îndeplinesc standardele de frumusețe ale unei comunități, și, din contra, de a subevalua sărutul produs de dizarmonic, de monstruos. Nu avem nicio problemă în a admite că sărutul pe care Frumoasa îl dă Bestiei e unul „frumos”, deși, evident, decizia noastră e impusă mai degrabă de coloratura etică a gestului cu pricina. La fel și în cazul broscuiului sărutat, într-o altă poveste, de o copilă inocentă. Ar fi greu, totuși, să numim astfel sărutul unei broaște pe care l-ar performa cineva pe marginea unui eleșteu. La fel, sărutul dintre doi bătrâni poate avea o considerabilă încărcătură emoțională; am vorbi atunci despre perenitatea iubirii, despre lipsa de vârstă a sentimentelor și așa mai departe. În alte situații, sărutul dintre doi bătrâni poate să ni se pară de-a dreptul grotesc, ca în faimoasa caricatură a lui Bartolomeo Passerotti (secolul al XVI-lea) în care limba bătrânei pregătită de sărut ne oripilează. Contrariant este și sărutul dintre persoane cu dizabilități sau sărutarea de către cineva sănătos a unei astfel de persoane. Dincolo de empatie, de înțelegere și compasiune reală, ba chiar de admirație pentru sentimente mai presus de bariere ale bolii, sărutul acela ne va aduce și alte stări decât senina contemplare a lui.

Kissographie. Sărutul cinematografic...

Printre promotorii sărutului din secolul XX un loc de frunte îl deține, indiscutabil, cinematograful, fabrică de povești cu largă adresabilitate, ce îți propune să oglindească, și mai fidel decât teatrul, viața. Sărutul filmic este, pentru început, o provocare, căci ridică probleme de natură morală. Nu e ceva prea intim pentru a fi arătat tuturor? Permite aparatului de filmat această intruziune în privat? Permite actorilor să se comporte exact ca în viață? Nu cumva, lăsându-i să se sărute pasional pe ecrane, anunțăm deriva morală a secolului XX? Bineînțeles, astăzi, asemenea întrebări ne fac să zâmbim, însă la începutul secolului trecut ele erau formulate cu seriozitate. În 1896, când William Heise își asuma lansarea primului sărut filmat în filmul *The Kiss* a cărui regie o semna, reacția Bisericii Catolice a fost una la limita agresivității. S-au pronunțat cuvinte grele, precum „obsцен” sau „scandalos”, a fost nevoie de intervenția poliției în câteva dintre spațiile în care filmul a fost difuzat, iar sărutul acesta a devenit pentru mulți dintre puritanii timpului un exemplu de păcat artistic.

Ceea ce e straniu e că nuditatea sau chiar elemente de sexualitate mult mai evidente decât sărutul fuseseră deja tacit acceptate în arta plastică; nimeni nu se mai scandaliza în fața sculpturilor cu organe genitale la vedere sau în fața atât de dezinhibatelor picturi renașcentiste. Șocul a fost dat, desigur, tocmai de „iluzia vieții”; dacă publicul ar fi văzut doar o fotografie cu May Irwin și John Rice, cei doi actori distribuiți în film, încremeniți într-un sărut, efectele ar fi fost mult reduse. Așa, însă, cei doi se mișcau, se priveau, se atingeau, iar sărutul devenea insuportabil de realist și... periculos. Protestele n-au făcut decât să genereze publicitate gratuită și să facă din filmul respectiv unul dintre evenimentele artistice cu cea mai mare notorietate la finalul secolului al XIX-lea. Episodul din 1896 are și o semnificație simbolică importantă: plasat la cumpăna dintre veacuri, el anunță majore schimbări de paradigmă culturală, reamintind celor ce uitaseră de forța subversivă a artei. Reactivată, instituția cenzurii⁵¹ avea să *lovească* frecvent în secolul XX, atât în cinematograful american, cât și în cel european, ignorând faptul că un produs artistic cenzurat devine subit mult mai interesant decât unul necenzurat.

Rămânând în sfera de discuție a controverselor, enumerăm câteva din filmele ce conțin scene cu, să-l numim, „sărut problematic”⁵²:

⁵¹ Între anii 1930 și 1960 a funcționat, cu deloc puține efecte, așa numitul Hays Code, un „regulament” al caselor de producție ce interzicea „sărutul excesiv și pasional”. Un alt episod interesant, de altă factură, e dat de reacția sindicatelor actorilor de film din anii '80 care, pe fondul răspândirii virusului HIV, cereau ca actorii ce urmau să performeze săruturi să fie notificați din timp asupra acestui aspect și nu puși în fața faptului împlinit.

⁵² Subiectul e pe larg dezbătut de Marcel Danesi, *op. cit.*, p. 119-121. Foarte atașat de subiect, Danesi consideră că, în film, succesul unui sărut e dat, în primul rând, de chimia dintre actorii ce se sărută. „Doi actori cărora li se cere să se sărute *on-screen* sunt, de fapt, doi actori cărora li

- 1916, *Behind the Screen*. Charlie Chaplin sărută o femeie deghizată în bărbat, modalitate subtilă, s-a spus, de a face prima aluzie cinematografică la un sărut gay;
- 1927, *Wings*. Oficial, înregistrăm aici primul sărut homosexual. Personaje sunt doi soldați, unul dintre ei pe moarte. Sărutul nu introduce eroticul, ci tragicul, însă rămâne în mentalul cinefililor ca o primă secvență filmică de tip gay;
- 1930, *Morocco*. Aflată la începutul unei cariere ce avea să devină celebră, actrița Marlene Dietrich acceptă provocarea și sărută o femeie, marcând astfel primul sărut lesbian din istoria cinematografului;
- 1963, *Kiss*. Filmul lui Andy Warhol durează 54 de minute și propune o cercetare asupra săruturilor unor oameni obișnuiți. Camera face din sărut un personaj în sine, frecvențele prim planuri creând sentimente de receptare ambigue, de la disconfort, până la impresia de voyeurism;
- 1971, *Sunday Bloody Sunday*. Complicații erotice, triumfuri amoroase și sărut homosexual explicit;
- 1972, *Bitter Tears of Petra von Kant*. Fassbinder orchestrează cu precauție un sărut între două femei; chipul femeii sărutate este acoperit de capul femeii care sărută; sărutul nu se vede, rămânând doar într-o regiune a intuiției;
- 1972, *Cries and Whispers*. Aduce în atenție tentative și săruturi incestuoase (între surori), dar și sărut pe buze între servitoare și stăpâna muribundă. Ingmar Bergman folosește sărutul punându-l în slujba unei metodologii a ambiguizării ce face din filmele sale teritorii mereu problematice și inconfortabile;
- 1988, *Rain Man*. Scandalizează sărutul cu un bărbat suferind de autism (Dustin Hoffman). Tema bolii împletită cu erotismul va fi abordată în 2018 în filmul Adinei Pintilie, *Touch me not*, film care nu conține totuși vreun sărut;
- 1997, *Lolita*. Regizorul Stanley Kubrick rămâne fidel romanului lui Nabokov și reconstruiește filmic sărutul dintre un adult și o copilă de 12 ani;
- 2005, *Brokeback Mountain*. Relație și sărut homosexual;
- 2021, *Câmp de maci*. Relație și săruturi homosexuale.

Bineînțeles, nivelul de controversă scade tot mai mult pe măsură ce toleranța, acceptarea diferenței, solidaritatea empatică devin valori ce se bucură de susținerea majorității. Filme precum cel al Adinei Pintilie sau al lui Eugen Jebeleanu ar fi fost de neimaginat cu câteva decenii în urmă. Astăzi, dincolo de rezervele unor marginali, ele țin de o normalitate culturală și atitudinală.

Celebritatea unor săruturi nu a decurs doar din gradul de controversă pe marginea lor, ci și din capacitatea unor actori de a ridica sărutul la nivel de metaforă vie a

se cere să intre într-o relație romantică, chiar dacă ei știu că această relație e una jucată. Linia fină dintre ficțiune și realitate e eliminată tocmai printr-un astfel de sărut” (Marcel Danesi, *op. cit.*, p. 119).

iubirii sau la eveniment special al existenței umane. În cele ce urmează, tot schematic, o listă a filmelor ce conțin astfel de high-light-uri într-ale sărutului:

- 1915, *A Fool Then Was*;
- 1921, *The Four Horsemen of the Apocalypse*;
- 1924, *Greed*;
- 1925, *The Big Parade*;
- 1926, *Don Juan* (un film cu peste o sută de săruturi);
- 1927, *Flesh and the Devil*;
- 1939, *Snow White and the Seven Dwarfs*, film animat cu o superbă pledoarie pentru frumusețea primului sărut;

- 1941, *You're in the Army Now* (unul dintre cele mai lungi săruturi din cinematografie, peste 3 minute, record surclasat abia în 2010, în filmul *Date Night*, de un sărut durând aproximativ 5 minute);

- 1942, *Casablanca*;
- 1943, *The Postman Always Rings Twice*;
- 1953, *From Here to Eternity*;
- 1961, *Breakfast at Tiffany's*;
- 1961, *Splendor in the Grass* (primul „sărut francez” din cinematografie);
- 1968, *Planet of the Apes*;
- 1981, *French Lieutenant's Woman*;
- 1990, *Total Recall*;
- 1997, *Titanic*;
- 1999, *Matrix*;
- 1999, *Never Been Kissed*.

Poate filmul cel mai emoționant din toată această amplă *kissographie*⁵³ este *Cinema Paradiso*, filmul din 1988 al lui Giuseppe Tornatore. Întors în orașul provincial în care a copilărit și în cinematograful unde a învățat să iubească filmul, un regizor ajuns celebru primește de la responsabilul cu proiecțiile, între timp dispărut dintre cei vii, o misterioasă casetă video. În vechiul cinematograful, singur în sală, regizorul vrea să vadă ce conține caseta respectivă. Efectul este copleșitor: pe ea se află toate săruturile cenzurate de vigilentul preot al comunității, îngrijorat că cinema-ul ar putea să-i deturneze pe credincioși de pe calea cea dreaptă a moralei creștine. O întreagă arhivă de săruturi renaște dintr-un trecut în culori șterse: Gary Cooper, Greta Garbo, Rudolph Valentino, Alida Valli, Clark Gable, Humphrey Bogart, Marlene Dietrich, Fred Astaire, Rita Hayworth, Massimo Girtotti, Ginger Rogers și alții, cu toții prinși în firele nevăzute ale unor sărutări pe cât de efemere, pe atât de persistente în memoria

⁵³ Termenul îi aparține aceluiași Marcel Danesi.

vizuală. Revăzute într-un astfel de context, săruturile devin cu totul altceva decât o simplă interacțiune fizică; par că sunt bornele de frontieră către o lume ce s-a pierdut, dar care, fantomatic, ne va bântui mereu; săruturi spectrale, inconsistente, bulversante prin candoarea sentimentelor ce le animă...

Arta sărutului, sărutul în artă...

Dintre numeroasele reprezentări artistice ale sărutului, am ales să comentăm câteva creații artistice pe care le considerăm relevante. Dincolo de criteriul notorietății lor, am ținut cont și de modul în care noi înșine comunicăm cu aceste lucrări, modul în care simțim că ele ni se adresează. Este, așadar, o selecție subiectivă, aspect scuzabil, credem, de vreme ce ne este de dificil să ne imaginăm un sărut... obiectiv.

Francesco Hayez, Ultimul sărut al lui Romeo și Julieta (1823), Sărutul (1859)

Pictorul italian, reprezentant de seamă al Romantismului, dar, stilistic, tributar mai degrabă neoclasicismului, propune această perspectivă personală asupra ultimului sărut dintre Romeo și Julieta, așa cum ni-l înfățișează Shakespeare în Actul III, Scena 5. Tinerii sunt deja căsătoriți, sărutul lor este unul între soț și soție, deci Julieta nu mai simte apăsarea morală a păcatului. În noaptea ce a trecut, copila s-a preschimbat în femeie. Hayez ține cont de aceste nuanțe, arătându-ne o Julieta surprinzător de matură, împlinită trupește, mai mult cu alură de amazoană decât de copilă inocentă. Brațele ei sunt musculoase, totul exprimă forță. Cu mâna stângă îl cuprinde pe Romeo de umăr, gest nu doar de tandrețe, ci și de reținere a iubitului aflat pe punctul de a pleca. Mâna acestuia, neobișnuit de masivă, îi cuprinde talia, iar buzele îi sunt lipite de buzele ei, într-un sărut cast, dar nu lipsit de senzualitate. Profilul roman al Julietei, rochia lungă ce îi lasă dezvelite brațele și o parte din spate, cocheta ridicare pe vârfuri pentru a degusta sărutul, cambrarea trupului sub povara dorinței carnale sunt alte detalii ce scot faimosul personaj feminin din definițiile curente pe care obișnuim să i le dăm: inocență, puritate împinsă până la naivitate etc. Nu, Julieta lui Hayez seamănă mai degrabă cu o experimentată curtezană care a deprins subtila artă a îmbrățișării și a sărutului.

Corpul lui Romeo e străbătut de o dinamică a plecării. Mâna dreaptă e deja pe una din colonadele ferestrei deschise prin care vedem lumina dimineții. În curând va pleca în exil și acest ultim sărut, despre care nu-și imaginează că este ultimul, îi va alina suferințele dorului. Îndrăgostiții își sunt captivi unul celuilalt, formă de dependență emoțională pe care Hayez o indică abil prin mâinile protagoniștilor. Mâini pe care le simțim ferme, apăsând, strângând, ținând...

O discuție aparte o suscită privirile celor doi. Ochii Julietei sunt întredeschise; ea pare că trăiește intens beatitudinea clipei, bucurându-se de dulceața sărutului. Senzuală, aproape lascivă, privirea ei ne apare puternic erotizată. Romeo, în schimb, are ochii larg deschiși. Nu e nicidecum în extaz; din contra, privirea sa este rațională, atentă, ațintită asupra chipului Julietei, ca și cum ar vrea să înregistreze și să memoreze, ca într-o fotografie, toate detaliile acestui chip. Din fundal, bătrâna doică observă scena. O face pieziș, aproape cu răutate, într-o stranie opțiune a artistului de a o demoniza. Alături, un Crist răstignit completează această scenă complicată și încărcată de presentimente sumbre.

La mai bine de trei decenii, Hayez revine asupra temei sărutului, pe care însă, acum, îl tratează dintr-un cu totul alt punct de vedere. Nu își mai ia sursele de inspirație din literatură, ci din istoria ce se face chiar sub ochii săi. Probabil cel mai politizat sărut din istoria artei, cel din lucrarea „Sărutul” reprezintă o metaforă a alianței politice dintre Italia și Franța. Era perioada în care Italia se vedea divizată într-o puzderie de mici state, postură ce o vulnerabiliza atât economic, cât și cultural. Singura soluție pentru a proteja această pluri-Italie de amenințările venite dinspre Imperiul Habsburgic părea a fi alianța cu Franța, pariu corect ce se concretizează în 1861 cu revenirea Italiei la statutul de regat unitar. În acest context, lui Hayez i se comandă o lucrare în care toată această stare de spirit să se regăsească. Artistul, precaut, alege să recurgă la un discurs subversiv, codat. Mută „acțiunea” tabloului în Evul Mediu târziu, însă își îmbracă personajele în culorile steagurilor italiene și franceze. Sărutul e o întâlnire profundă între două națiuni, între două culturi.

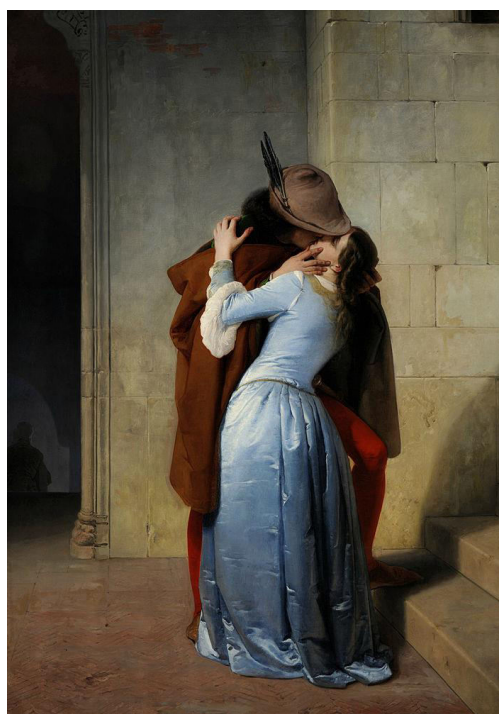
Jocul la dublu pe care ni-l propune Hayez cu această pictură este remarcabil. Bărbatul reprezintă Italia, femeia reprezintă Franța, însă dincolo de asemenea chei de lectură, sărutul rămâne perfect valabil și într-o abordare depolitizată. În straie de curtean, personajul masculin este pasional și viril; mânerul unei spade, ce pare că atinge talia tinerei, indică nu doar o posibilă plecare la luptă, ci aduce în scenă și un simbolism falic. Cu ambele mâini susține capul fetei ale cărei buze le sărută apăsător, pătimaș, însă în același timp cu tandrețe, într-o delicatețe a forței de o plasticitate uimitoare. Asemenea Julietei, brațul fetei e sprijinit de umărul bărbatului, într-o semicuprindere afectuoasă, dar și ca semn al deschiderii totale spre această iubire. Suprapunerea nasurilor – problemă majoră pentru cei ce pictează sau, mai mult, sculptează sărutul – este rezolvată de Hayez prin mascarea lor parțială de borurile pălăriei de pe capul lui. Profilul tinerei ce ni se devoalează în toată frumusețea are ceva grav, serios, ce se transmite asupra sărutului însuși. Nu e o joacă de îndrăgostiți acest sărut, ci un gest de responsabilitate apăsător de vagă tristețe a unui rămas bun. „Mă voi întoarce”, pare să spună el; „te voi aștepta”, pare să răspundă ea.

Avem de-a face, cred, mai mult ca în alte exemplificări artistice, cu un sărut-sinteză, unul ce conține câte puțin din multiplele sensuri ale sărutului în general: romantism (ce decurge în special din postura corporală a personajului feminin), pasiune (pe filiera personajului masculin), erotism (rochiei albastre Hayez îi contrapune, ca supliment de senzualitate, pantalonii roșii⁵⁴), politică și realism istoric (sărutul codifică o situație concretă, o stare de lucruri reală), sensibilitate (spre deosebire de Julieta, această siluetă ne apare ca fiind fragilă, delicată).

Decorul în care se petrece acest sărut nu e deloc optimist. Ziduri reci de piatră, umbre profilate în clar-obscur, trepte ce indică faptul că cei ce se sărută sunt într-un spațiu ascuns, la o anumită distanță de „suprafață” și de metaforele suprafeței. Nu ne este indicată sursa de lumină, însă din tonurile cromatice pare să fie o torță fixată pe unul dintre pereți. Senzație de coridor pustiu, ostil și în antiteză evidentă cu efuziunea de dragoste a îndrăgostiților...

Francesco Hayez
Ultimul sărut al lui Romeo și Julieta
(1823)

Francesco Hayez
Sărutul
(1859)

⁵⁴ Aceeași culoare roșie erotizează neîfîșec de mult scena din lucrarea lui Dante Rossetti, *Visul lui Dante*, în care muribunda Beatrice este sărutată de un înger-femeie în vestimente roșii. Aerul mortuar ce plutește în preajma patului de suferință este deturnat într-o voluptate greu reținută.

Auguste Rodin, Sărutul (1882)

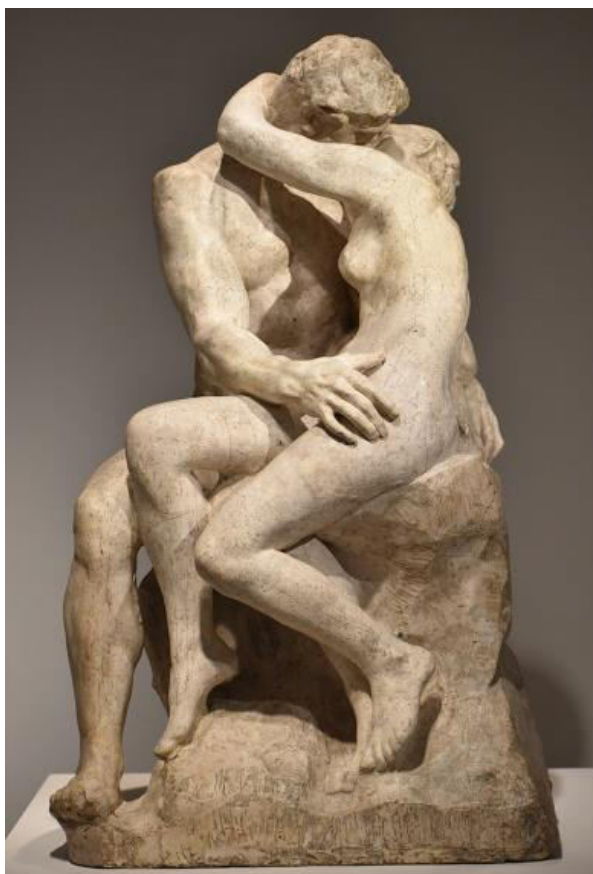
Imaginea celor două corpuri așezate pe o stâncă în îmbrățișare a fost atât de invocată în ultimul secol încât a ajuns aproape un clișeu să vorbești despre idealitatea și totodată, carnalitatea sărutului în această sculptură pe care, la începutul anilor '80 ai secolului al XIX-lea, o concepea Rodin. Mai întâi o dorise integrată într-o lucrare mai amplă, *Porțile iadului*, de inspirație dantescă, în fapt o comandă pe care o primise de la o instituție muzeală franceză. Rodin preia din Cântul 5 al *Infernului* povestea Francescăi și a cumnatului ei, uciși de soțul care află de sărutarea lor. Dante se limitează strict la acțiunea sărutului, fără să insinueze că ar fi existat și altceva. Mai mult, vinovăția „amanților” e trecută pe seama cărții pe care o citeau, una ce i-a tulburat și le-a deschis apetitul pentru a se săruta ei înșiși. Din motive neclare, Rodin renunță la a folosi această imagine în *Porțile iadului*, preferând să o individualizeze într-o serie de sculpturi autonome a căror sursă o reprezintă cea din 1882.

În *Sărutul*, Rodin păstrează tema dantescă (vedem inclusiv cartea ce i-a împins pe tineri spre păcat), însă o face formal, căci sărutul pe care îl propune nu evocă în mod fidel tragica poveste a Francescăi și a lui Paolo. Mai întâi că Rodin preferă nuditatea completă, indicând în sărut drept preambul al unui act sexual ce urmează să aibă loc. În al doilea rând, ne plasează într-o secvență de pre-sărut: buzele încă nu s-au întâlnit, dar sunt pe punctul de a o face. În mod profund, corpurile *deja* se sărută, fără ca gurile să se întâlnească. Sărutul încetează să fie doar o acțiune fizică standard, a unor buze ce ating alte buze, lărgindu-și arealul de înțelesuri: sărutul e prezent în modul în care se ating picioarele bărbatului și ale femeii, e prezent în cuprinderea mâinilor, la fel ca și în atitudinea a două corpuri umane, așezate în spațiu în așa fel încât sărutul este implicit, nu explicit. Ceea ce tulbură e profunzimea cu care artistul de-concretizează sărutul, păstrându-l totodată în sfera celor mai carnale săruturi revelate vreodată de artă⁵⁵. Lucrarea e străbătută de tensiune erotică, de flux al senzualității ce circulă între trupuri de marmură în care pare că palpită viața. În apropierea deplină dintre trupuri, Rodin așază distanța dintre buzele care încă nu se ating, dialectică uimitoare în care elementul de sinteză e reprezentat de impresia unui corp omenesc comun, unitar.

Face parte îmbrățișarea din sărut sau, din contra, sărutul e o etapă a îmbrățișării? Este una din temele de meditație pe care le propune *Sărutul*. Aparent, există o cronologie a acțiunilor; ea debutează cu îmbrățișarea și continuă cu sărutul. La Rodin,

⁵⁵ A se vedea studiul lui David J. Getsy, *Rodin. Sex and Making of Modern Sculpture*, New Haven, 2010. Sărutul se înscrie tematic într-un interes aparte pentru sexualitate pe care l-a manifestat și l-a recunoscut artistul însuși. Rainer Maria Rilke, în cartea pe care i-o dedică sculptorului, nu ezită să identifice în această lucrare un adevărat „extaz al sărutului”, o stare privilegiată a ființei ce evocă nicidecum păcatul, ci luminozitatea unei mântuirii. Rilke nu o spune direct, însă lasă a se înțelege astfel de nuanțe (Rainer Maria Rilke, *Auguste Rodin*, Mineola, New York, 2006, p. 28).

însă, atitudinea sărutului este atât de intensă, încă pare că inversează cronologia amintită, făcând din îmbrățișare o consecință a voinței-de-a-săruta. Imaginea este una pe care nu ezităm să o numim ca „frumoasă”, impresie ce pleacă, desigur, din frumusețea fizică a celor două corpuri, din vigoarea lor, din sănătatea lor ce pare că celebreze însăși viața. Din nou, Rodin se distanțează de Dante; cele două corpuri urmează să moară și, mai mult, să ajungă în infern, ori nimic nu anunță acest orizont abisal ce ar trebui să plutească în jurul îndrăgostiților⁵⁶. Doar stânca pe care stau așezați introduce în scenă un fel de singurătate în care suntem tentați să întrezărim veșnicia...

Auguste Rodin
Sărutul
(1882)

⁵⁶ În alte abordări ale temei, spectrul morții e mereu prezent, ca în variantele de *Paolo și Francesca* ale pictorului Jean Auguste Dominique Ingres (primele decenii ale secolului al XIX-lea), unde sărutul e observat de silueta întunecată a soțului înșelat sau de alte detalii menite a ne pune în gardă, a ne anunța că ceva în contrapunctul sărutului urmează să se petreacă.

Edvard Munch, Sărut la fereastră (1892)

Cu mult mai puțină notorietate decât *Țipătul*, *Sărutul la fereastră* face parte din așa numitul ciclu tematic *Frieze of Life*, lucrări datate în anii '80 ai secolului al XIX-lea și reunite de obsesiva aplecare asupra unor subiecte precum viața, boala, moartea. Cele două personaje care se sărută, un el și o ea, se află într-un interior, cu spatele către o fereastră ce reprezintă și sursa de lumină. Trupurile stau în plan vertical, protejate de întunericul încăperii. Corpul feminin devine indistinct prin modul în care artistul îl așază în prelungirea celui masculin. La fel, chipul femeii este în întregime obturat de capul bărbatului. Nu rezultă foarte limpede dacă tabloul înfățișează un sărut propriu-zis sau fixează acțiunea în faza prealabilă a sărutului, în acea fracțiune de secundă în care buzele nu s-au întâlnit, dar urmează să se întâlnească.

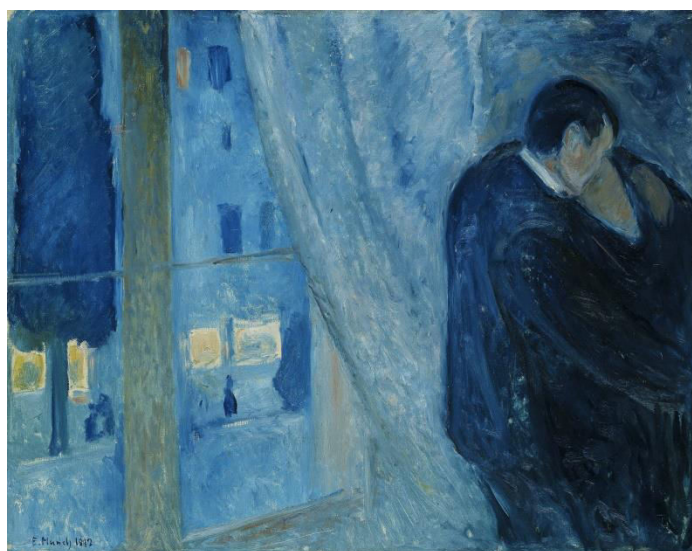
În raport cu fereastra, un spațiu prin excelență al deschiderii, sărutul sau drumul spre sărut dintre „actorii” tabloului ne apare ca o închidere; ceva ermetic planează asupra acestei corporalități duale, impresie sporită și de întunericul ce protejează, dar și confiscă trupurile îndrăgostiților. Atitudinea corporală a bărbatului nu este una adolescentină, ci mai degrabă matură, de vârstă mijlocie. Nu putem formula nimic precis despre vârsta femeii. Corpul ei, atât cât îl putem distinge, sugerează o stare de acceptare și de participare la sărut.

Întreaga atmosferă e mai degrabă sumbră decât romantică, mai mult carnală decât afectivă. Pare un sărut grăbit între doi oameni care tocmai au ajuns în această încăpere, asta dacă e să ținem cont de faptul că el este îmbrăcat în costum, nu în haine de casă. Ipoteza unei iubiri ascunse, adultere, consumate în penumbra promiscue, e cât se poate de plauzibilă. Imaginea pare înghețată și, odată cu ea, înghețată pare a fi și temporalitatea; Munch creează, practic, două planuri distincte: lumea din afară, pe care o intuim dinamică, animată, și lumea din interior, blocată, închisă monadic (fereastra e închisă). Speculativul se simte la el acasă în încercările de „rezolvare” a temei. Putem vorbi despre blocajul asumat în chiar carapacea unei iubiri ce izolează de restul lumii, la fel cum putem merge pe varianta radical opusă, a unei prostituate adusă într-o cameră de hotel de un bărbat neimplicat emoțional.

Dominantă, silueta masculină exprimă forță și luare în posesie. Absența trăsăturilor distincte ale chipurilor anonimizează perechea, deschizând drumul spre abordările ulterioare ale lui Gustav Klimt și René Magritte. De la finalul secolului al XIX-lea, Munch anunță un timp al ambiguităților; estetica incertitudinii, imposibilitatea de a lua o decizie hermeneutică, neutralitățile cromatice, zgârcenia în a da indicii despre sărut și despre cei ce se sărută, dar și posibilitatea tabloului de a conține o multitudine de povești potențiale – toate acestea păstrează *Sărutul* lui Munch într-o zodie a problematicului. Foarte interesant de remarcat, lumea din tablou pare a se mula

pe stările de spirit ale celui ce privește. O dispoziție proastă te face să receptezi radical diferit lucrarea față de ziua precedentă în care ai privit-o cu o dispoziție sentimentală sau de altă natură.

Deși s-a vorbit puțin despre asta, scena poate indica și un act de agresiune, în care agresorul acoperă cu gura țipătul victimei, imobilizând-o. Impresia rezultă mai ales dintr-o anumită încordare pe care o are corpul bărbatului, o tensiune incertă, care poate fi și de altă factură decât cea erotică.

Edvard Munch
Sărut la fereastră
(1892)

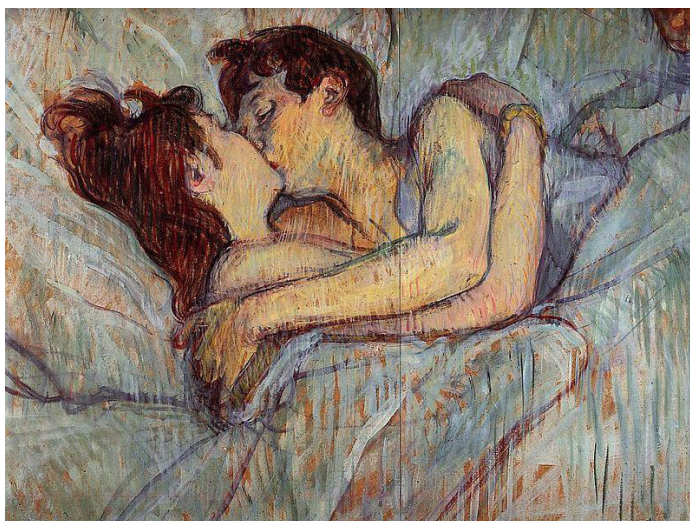
Henri de Toulouse-Lautrec, În pat: sărutul (1892)

Pentru finalul secolului al XIX-lea, lucrarea lui Lautrec, ca și altele, de altfel, era un adevărat scandal: două femei, probabil prostituate, se îmbrățișează și se sărută afectuos-pasional. Corpurile lor, acoperite de așternuturile patului în care se află, sunt goale, cromatică generală este una senzual erotică, cu reflexe roșiatice ce își au ca surse părul roșcat al femeilor, dar care se risipesc pe albul lenjeriei într-un efect de maculare atent condus de pictor. Una dintre femei e tânără, cealaltă, tunsă scurt, vag masculinizată, ne apare ca fiind matură. E o imagine din acel Paris ascuns pe care Toulouse-Lautrec îl frecventa cu asiduitate. Reprezentant de seamă al post-impresionismului, Lautrec era cunoscut pentru atașamentul său față de bordeluri, „instituții” pe care nu se sfia să le trateze ca pe un veritabil „acasă”.

Nu e nimic vulgar în lucrarea din 1892. În mod concret, nu vedem două prostituate, ci două femei, poate obosite, poate dezamăgite, ce își caută și își găsesc alinare

una în brațele celeilalte. Predomină impresia de afecțiune, de solidaritate, de tandrețe feminină în care adie o undă de maternitate ambiguă. „Citit” în unele cercuri feministe ca un refugiu al femeii abuzate de masculinitate, sărutul lui Lautrec, unul departe de ochii lumii, de o intimitate remarcabilă, e un sărut necesar pe care două ființe umane și-l dau pentru a supraviețui. Sursa lui nu sunt pasiunile carnale sau tentația vreunor plăceri nefirești, ci foamea teribilă de afecțiune pe care o intuim în această îmbrățișare.

Între 1892 și 1895, Lautrec va reveni asupra temei, într-un ciclu de lucrări ce probează ipostaze diferite ale aceleiași stări. Cele mai cunoscute picturi ale acestei perioade sunt *Patul* și *În pat*. Sărutul este înlocuit de privire: cele două femei stau în pat și se privesc *ca și cum* s-ar săruta...

Henri de Toulouse-Lautrec
În pat: sărutul
(1892)

Constantin Brâncuși, Sărutul (1907)

În orice analiză sau inventar al prezenței temei sărutului în artă, citarea lui Brâncuși cu uimitoarea sa lucrare din 1907, dar și cu variantele pe care le-a creat în anii următori, este obligatorie. De regulă, această citare vine în consecutivitatea trimiterilor la Rodin, marele maestru de care Brâncuși se desparte atunci când, după propria-i mărturisire, înțelege că la umbra marilor arbori nu pot crește alți mari arbori. E de altfel și una dintre marile excepții ale artei românești, nu foarte preocupată de tematica sărutului.

Enigmatic, dar atât de familiar, sărac în spectaculozitate, dar nespus de bogat în sensuri, popular, dar academic prin filosofiele înalte pe care le transportă, *Sărutul* lui Brâncuși nu încetează să suscite interesul tuturor celor care, având un anumit grad de

profunzime, doresc să se conecteze acestei meditații în piatră și spirit asupra a ceva nespus de uman și de intim. Dacă la Rodin, sărutul se petrece pe o stâncă, la Brâncuși se creează impresia unui sărut în chiar interiorul stâncii. Piatra găzduiește sărutul, însă sărutul e însuși piatra, formă de persistență, de indiferență în raport cu timpul și cu prefacerile din timp. Sidney Geist observa că „Mai izbitor decât prezența trupurilor este faptul că cei doi îndrăgostiți sunt ochi în ochi, fixați într-o scrutare nesfârșită, în timp ce buzele li se unesc (...) Acest bărbat și această femeie sunt uniți din afară spre înăuntru. Și, mai jos, ceea ce rămâne este continuitatea masei de piatră”⁵⁷. Sărutul lui Brâncuși pare să excludă ideea de devenire, cu tot perisabilul și efemerul pe care devenirea le implică. Acest sărut nu subliniază doar simbioza perfectă între un el și o ea, ci face trimitere la posibilitatea ființei umane de a se salva prin sărut, prin iubire, de nimicitorul fapt al morții. Nu principiul fad al perpetuării speciei îl ridică pe individ deasupra morții și a neantului, ci iubirea, gând dostoevskian pe care Brâncuși îl explorează în adâncimile lui. Brâncuși însuși atrage atenția asupra unei astfel de interpretări: „În *Sărutul* nu a fost vorba despre o copie fidelă a două modele – bărbat și femeie – care se drăgălesc, ci despre o viziune a iubirii fără de moarte, pe care eu am văzut-o cu ochii minții. (...) Iar cu cât veți privi mai mult această operă, cu atât mai ușor îi veți descoperi sensul: misterul fecundității și al morții rămâne însuși misterul acestei iubiri”⁵⁸. În acest sărut, cu alura sa de permanență parmenidiană, pare să coexiste ceea ce este primordial cu ceea ce este ultim; putem intui în lucrare presupuziția unui „prim sărut” al umanității, dar și pe cea a unui „ultim sărut” pe care, cândva, undeva, și-l vor da două ființe umane.

Sărutul lui Brâncuși pare a fi tot ceea ce nu este *Sărutul* lui Rodin. Nimic din șlefuirile atente în marmură ale acestuia din urmă, nimic din corporalitățile atât de limpede smulse materiei, nimic din senzualitatea formelor. „Mic, îndesat, din piatră de calcar obișnuită” (Geist), *Sărutul* brâncușian uimește prin simplitatea esențializării și prin modul simbolic în care rezumă toate săruturile lumii, conceptualizându-le și, totuși, descriindu-le atât de sugestiv.

Și alte variante brâncușiene ale *Sărutului* (din 1909, din 1912, din 1919 sau 1923) păstrează preocuparea pentru generalizare prin anonimizarea deplină a celor ce se sărută. E impropriu aproape să descrii sculpturile acestea prin intermediul actanților sărutului; sau să te întrebi cine a inițiat sărutul, ori să ai pretenția că îl poți contextualiza (cum contextualizează Rodin prin trimiterea la Dante). Toate aceste întrebări rămân secundare în raport cu postularea fără drept de apel a sărutului ca centru al

⁵⁷ Sidney Geist, *Brâncuși / Sărutul*. Traducere, note și comentarii de Radu Negru, postfață de Radu Negru, București, 1982, p. 19-20.

⁵⁸ Constantin Brâncuși citat de Radu Negru într-o notă din Sidney Geist, *op. cit.*, p. 23.

lumii, ca formă primă și ultimă de manifestare a spiritualității umane. Cioplit în materie primară, sărutul lui Brâncuși părăsește piatra; el devine idee, filosofie de viață, orizont al existenței omenești ce îi dă sens, noimă, substanță. Sărutul nu mai este o acțiune, ci un destin. E ceva implacabil fatal în sărutul celor două siluete umane; ei se sărută nu pentru că au ocazia să o facă, ci pentru că altfel nu e cu putință. Sărutul, ca și dragostea, nu reprezintă o opțiune, ci o necesitate căreia nu i te poți sustrage.

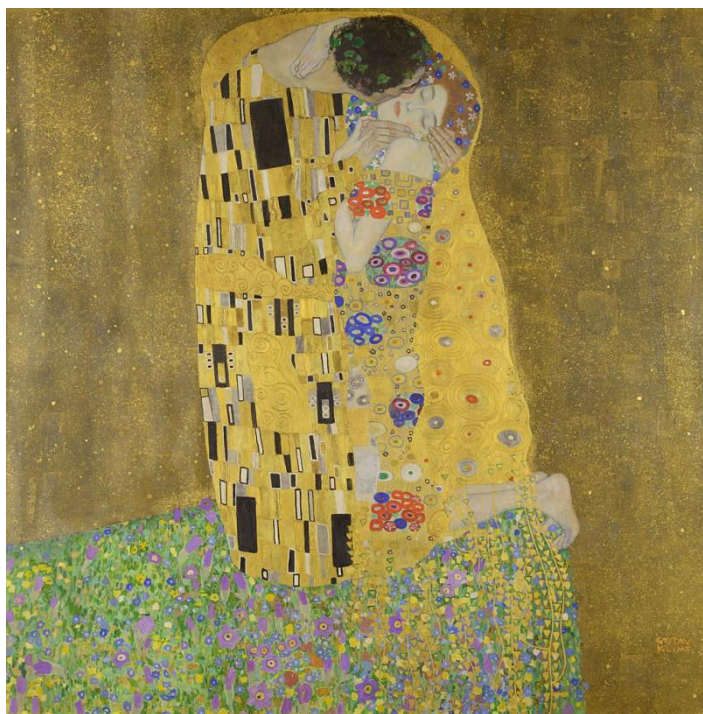
Constantin Brâncuși
Sărutul
(1907)

Gustav Klimt, Sărutul (1907)

Parte componentă a universului vizual din așa numita epocă de aur a artistului (cea în care Klimt folosea foiță de aur), lucrarea din 1907 impresionează înainte de toate prin dimensiunile pe care le are (180 cm x 180 cm), sugerând scara reală de construcție a personajelor implicate în sărut. Tonul cromatic general este auriul ceea ce procură o anumită solaritate a sărutului, cu atât mai mult cu cât registrul floral completează luminozitatea de tip natural. Covorul de flori, privit de deasupra, produce un delicat efect de coadă de păun. În straiile și părul celor doi actanți ai sărutului, Klimt presară alte flori. Ele intră în dialog vizual cu elementele suav geometrizeate de mozaic bizantin de care, în acea perioadă, artistul se simțea foarte atașat.

Femeia este îngenunchată, iar trupul bărbatului se înclină pentru a depune un sărut pe obraz. Suntem în același semi-profil incert ca în cazul *Sărutului la fereastră* al lui Munch, însă de data aceasta chipul feminin este distinct. Ochiul ei sunt închiși, fiind dificil de decis dacă ar trebui să interpretăm această închidere ca o formă de extaz sau, din contra, ca un refuz tacit al sărutului, o neputință de a privi chipul celui ce o sărută. Chiar dacă, dat fiind contextul în care e plasat, sărutul ar putea emite pretenția că reprezintă un „sărut frumos”, el nu conține, totuși, aerul de iubire romanțată, Klimt însuși fiind adeptul iubirilor carnale, nu al celor romantice. De altfel, tabloul a apărut contemporanilor săi ca fiind „scandalos”. Nu sărutul în sine a dus la o atare concluzie, ci sugestia vagă că cei doi nu ar purta nimic pe dedesubtul acelor pelerine aurii. Transparența este, însă, parțială, întrezărindu-se doar linia taliei și a șoldurilor femeii.

Fundalul pentru care optează Klimt este straniu: un zid, auriu și el, mărginește câmpul de flori, limitând perspectiva și conferind un problematic sentiment de spațiu interior. E ca și cum am privi în interiorul unei colivii aurite, în care cineva a așternut aur și flori pentru a compensa lipsa de libertate. S-a observat că florile din părul cuplului, dar și poziția de îngenunchere a femeii ar putea fi probe ale unui ritual în care artistul ne introduce. Din nou, e hazardat să avem pretenții de certitudine în a concluziona că ar fi un ritual erotic. La fel de bine, ar putea fi și un ritual de sacrificiu uman.

Gustav Klimt
Sărutul
(1907)

René Magritte, Amanții (1928)

E unul dintre cele mai stranii și dificil de interpretat săruturi dintre toate cele pe care arta ni le-a oferit de-a lungul timpului. Un bărbat și o femeie, ambii cu capetele acoperite cu câte un voal, se sărută. Chipul acoperit, o constantă în opera lui Magritte, dă sărutului semnificații diferite de cele pe care le știm. Pânza se interpune între chipuri, anulând senzațiile pe care cei doi îndrăgostiți le-ar putea avea; sărutul, golit de plăcerea fizică a contactului direct, devine un *statement* al iubirii dincolo de orice limitare. Ca o paranteză, în perioada pandemiei de Covid-19, pe rețelele de socializare au circulat nu puține „săruturi cu mască”, cei mai mulți dintre inițiatorii unui astfel de sărut, încercând să demonstreze astfel că sentimentele umane nu pot fi oprite de restricții.

Cele mai multe interpretări au luat în calcul episodul tragic din copilăria lui René, când mama acestuia s-a sinucis, aruncându-se într-un râu. Când corpul ei a fost recuperat, cămașa îi înfășurase capul, procurând această acoperire a chipului pe care o regăsim frecvent în opera artistului. Magritte nu a fost de acord cu aceste observații; singurele clarificări pe care le-a adus în legătură cu *Amanții* au subliniat importanța misterului, a enigmei, dar a fost prea puțin, atât pentru contemporanii săi, cât și pentru posteritate.

Cea mai intensă impresie pe care ți-o lasă lucrarea ține de o metaforă a anonimatului care, la rândul ei, produce generalizare. Sărutul încetează să mai fie o acțiune fizică, transformându-se în concept. Prin obturarea chipurilor, actul fizic își pierde individualitatea, la fel cum „personajelor” din tablou le lipsește orice formă de recunosibilitate. Oricine se poate afla sub acele voaluri, deopotrivă ființe umane sau obiecte (manechine etc.). Ce consistență are un sărut anonim? Dacă ne raportăm la el dintr-o perspectivă romanțioasă, atunci satisfacțiile pe care ni le oferă lucrarea lui Magritte tind spre zero. Dacă, însă, îl „citim” într-o cheie filosofică, drept un sărut-concept ce rezumă formal toate săruturile umanității, atunci bogăția sărutului este coplesitoare.

O altă senzație pe care o încerci zăbovind îndelung în fața lucrării din 1928 este neliniștea. Poate că aceste chipuri acoperite ne vorbesc despre imposibilitatea dezvăluirii totale a ființei umane până și în interiorul supremului adevăr al omenescului – dragostea. Niciodată omul nu este sincer până la capăt; e în structura lui tentația aceasta a învăluirii, a deghizajului, a obturării. La fel de plauzibil este, însă, și un alt scenariu: cei doi își văd chipurile, ele fiind ascunse doar pentru noi, cei din afară. Sărutul e un act intim, privat, la care accesul unui terț este restricționat. Ceea ce vedem e doar o suprafață, o epidermă a realului dincolo de care nu putem trece. Voalurile acoperă chipuri îmbujorate, pudoarea fiind cea care le solicită. Probabil cea mai la

îndemână interpretare e cea care ține cont de chiar titlul lucrării: *Les Amantes*. Ne aflăm în fața unei iubiri clandestine ce se cere protejată. Voalul devine mască protectivă⁵⁹ pentru oameni care, din perspectiva societății și a normelor ei, nu au dreptul la acest sărut. Esteticul este obturat de etic, eroticul de morală... Nelegitim, sărutul rămâne ascuns...

În „lecturi” suprarealiste, astfel de interpretări nu mai sunt funcționale. Logica se retrage, relațiile de tip cauză-efect dispar rând pe rând, lăsându-ne în fața unei scene onirice în care nu distingem altceva decât siluete impersonale, proiectate pe un fundal cu o cromatică neliniștitoare. Ne putem imagina cele mai nefirești și supra-realiste acțiuni ce au loc imediat după sărut. Atmosfera lucrării, rece, golită de emoții, e una propice intrării în scenă a spectralului. Voalul devine giulgiu al unor foști oameni care, într-un topos de dincolo de timp, exersează (poate ironic, poate nostalgic) un comportament uman. Sărutul are aceeași inconsistență precum fantomaticul. Într-o altă variantă a lucrării *Les Amantes*, Magritte accentuează dimensiunea suprealistă: chipurile apar, însă corpul bărbatului lipsește. „Decapitarea” e chiar de sub bărbie, grotescul pune stăpânire peste acțiunea efectivă a sărutului.

René Magritte
Amanții
(1928)

⁵⁹ În filmul său din 1969, *O pasiune*, Ingmar Bergman recurge la o anonimizare similară a unui cuplu de amănți; chipurile își pierd concretețea nu prin acoperire cu voaluri, ci prin așezarea celor ce se sărută în contre-jour. Efectul e poetic, însă, totodată, și de disoluție, de transformare a unei pasiuni concrete într-o iluzorie întâlnire de umbre.

Summary

In the last century, the human kiss has earned a special attention from researchers: anthropologists, psychologists, neurologists, or cultural historians. True, as early as the 17th century, Martin von Kempe wrote an Opus Polyhistoricum de Osculis, a massive encyclopedia, in which he tried, for the first time in history, to systematize every known fact about the kiss. After more than 3 centuries of silence, at the beginning of the 20th century, Christopher Nyrop, a professor at the University of Copenhagen, gathered all knowledge of the time in a book, under the title The Kiss and its History, a well structured work, that included a documented typology, with an interest on the literary use of the metaphor of the kiss. In the 21st century, the most important study belongs to Sheril Kirshenbaum, an american scientologist who moves the focus from history to science, her book being widely read. Two years later, Marcel Danesi proposes an approach from the perspective of pop culture. His book, The History of the Kiss. The Birth of Popular Culture, talks about a lot of interesting aspects, including the birth of the so-called “romantic kiss”, the kiss in cinematography and art, the kiss as a cultural product, in a society focused on positive body affirmations. Another work based on the analysis of the kiss in human culture history is The Kiss in History, edited by Karen Harvey. The most recent attempt to analyse kissing is that of Hans Jurgen Dopp, a view from the perspective of sexuality. There are multiple studies dedicated, partly or whole, to the act of kissing, this being a very generous subject of study.

Keywords:

Kiss, culture, art, theatre, cinematography, history.

Orașul Iași și mișcarea eteristă (1821-1822)

*Mădălin Constantin Anghel**

Mișcarea revoluționară de la 1821 este un subiect complex al istoriei spațiului românesc, astfel că pagini importante ale istoriografiei, fie monografii¹, articole², sau lucrări de sinteză ale istoriei moderne românești³ au tratat acest eveniment de-a lungul timpului. Consecințele mișcării au fost, de asemenea, extrem de importante, iar în acest sens istoricul Ioan C. Filitti remarcă faptul că „istoria frământărilor politice și sociale din Principate în perioada 1821-1828 este astfel istoria originilor României moderne”⁴.

Ca urmare a evenimentelor de la 1821, s-a revenit la domniile pământene în Principatele Române. Așadar, discutarea acestui fapt istoric capătă acum, am putea spune, un caracter comemorativ. Însă rândurile ce urmează vor trata, după cum sugerează deja titlul, acțiunile eteriștilor, dar și ale autohtonilor cu referire la orașul Iași. Subiectul este relevant în contextul în care aici începuse revoluția greacă a

* Mădălin Constantin Anghel a fost beneficiar al unei burse de performanță științifică „Jacob Negruzzi”, componentă a proiectului *Burse și rezidențe de cercetare științifică „Junimea” privind istoria și viața culturală ieșeană*, ediția a VI-a, 2022 – inițiativă a Muzeului Național al Literaturii Române Iași.

¹ C.D. Aricescu, *Istoria revoluțiunii române de la 1821*, Craiova, 1874; Emil Vîrtosu, *1821. Date și fapte noi*, București, 1932; Andrei Oțetea, *Tudor Vladimirescu și mișcarea eteristă în Țările Românești. 1821-1822*, București, 1945; Mircea T. Radu, *1821, Tudor Vladimirescu și Revoluția din Țara Românească*, Craiova, 1978; G.D. Iscriu, *Revoluția din 1821 condusă de Tudor Vladimirescu*, București, 1982; Dan Berindei, *Revoluția română din 1821*, București, 1991; Tudor Dinu, *Revoluția greacă de la 1821 pe teritoriul Moldovei și Țării Românești*, București, 2022.

² Doar câteva exemple în acest sens: Gheorghe Bezviconi, *Eteria*, în „Din trecutul nostru”, anul III, nr. 25-27, Chișinău, 1935; Nestor Camariano, *Planurile revoluționare ale eteriștilor din București și colaborarea lor cu Tudor Vladimirescu*, în „Studii”, tomul XX, nr. 6, București, 1967; Marian Stroia, *Documente noi privitoare la evenimentele din 1821 în Principatele românești: domnitorul Mihai Suțu și Eteria*, în „Revista istorică”, tomul V, nr. 3-4, București, martie-aprilie 1994.

³ A.D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. X, București, [s.a.]; Nicolae Iorga, *Istoria Românilor*, vol. VIII, *Revoluționarii*, București, 1938; Ioan C. Filitti, *Frământările politice și sociale în Principatele române de la 1821 la 1828*, București, 1932; Anastasie Iordache, *Principatele Române în epoca modernă*, vol. I, București, 1996; Keith Hitchins, *Românii. 1774-1866*. Traducere de George G. Potra și Delia Răzdolescu, București, 1998; Dan Berindei (coord.), *Istoria Românilor*, vol. VII, tomul I, București, 2003.

⁴ Ioan C. Filitti, *op. cit.*, p. 6.

eteriștilor, iar capitala Moldovei și locuitorii ei se vedeau puși în fața unor scenarii extrem de interesante și incerte. De asemenea, relația dintre eteriști și elita locală a fost una dintre temele principale de analiză a subiectului, privind evenimentele de la 1821, însă centrul de greutate al discuției a fost mereu Țara Românească prin prisma implicațiilor acțiunilor lui Tudor Vladimirescu și ale boierilor de acolo. Acest fapt a făcut ca evenimentele din Moldova și relația dintre Eterie și boierii de aici să se bucure de o atenție istoriografică discretă. Totuși, recent Tudor Dinu a urmărit itinerariul eteriștilor în ambele Principate⁵, reușind să surprindă mai consistent, față de mai vechile monografii, evenimentele din Moldova.

Obiectivele lucrării de față se mărginesc la a urmări evenimentele din capitala Moldovei având în vedere următoarele chestiuni: în ce măsură avem informații despre membrii eteriști care au acționat în Iași în preajma izbucnirii revoluției; venirea lui Alexandru Ipsilanti, conducătorul Eteriei, în Iași, acțiunile lui și poziționarea domnului și a elitei față de aceste evenimente; întâmplările de după plecarea lui Ipsilanti din capitala Moldovei și schimbările aduse de dezavuarea mișcării de către Rusia, când s-a creat o adevărată panică, domnul Mihai Suțu a abdicat, boierii se temeau, eteriștii în dezordine cauzau nenumărate violențe etc. Toate acestea completează un subiect de istorie locală a orașului Iași, dar cu trimitere la mai ampla dezbateră privind importanța revoluției de la 1821.

Reconstituirea și analiza acestor chestiuni au la bază bogata documentație existentă privind evenimentele anului 1821. Cele cinci volume ale colecției *Documente privind istoria României. Răscoala de la 1821*⁶, publicate sub coordonarea lui Andrei Oțetea, sunt indispensabile oricărei aplecări asupra subiectului. Acestora se adaugă alte colecții de documente care conțin de asemenea diverse surse importante privind evenimentele de la 1821-1822⁷, memorii boierești, corespondență, rapoarte consulare, precum și alte informații oferite de izvoarele narative⁸, contemporani ai evenimentelor, lăsându-ne mărturie prețioase în acest sens.

⁵ Tudor Dinu, *op. cit.*, p. 7-8.

⁶ *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821*, vol. I-V, București, 1959-1960 (în continuare *Documente 1821*).

⁷ *Documente privind istoria României. Colecția Eudoxiu de Hurmuzaki, Supliment I, vol. IV, 1802-1849. Documente adunate, coordonate și publicate de D.A. Sturdza, D.C. Sturdza și Octavian Lugoșianu, București, 1891; Documente privind istoria României. Colecția Eudoxiu de Hurmuzaki, vol. XVII, publicate de Nerva Hodoș, București, 1913; Constantin Erbiceanu, Istoria Mitropoliei Moldaviei și Sucevei, București, 1888; Vlad Georgescu, Mémoires et projets de réforme dans les Principautés Roumaines. 1831-1848, Répertoire et textes. Avec un supplément pour les années 1769-1830, Bucarest, 1972.*

⁸ *Expediția din 1821 a lui Ipsilanti în Principatele Dunărene de un Anonim*, foarte critică la adresa lui Alexandru Ipsilanti; *Progresul societății pritenilor în revoluție* de Atanasie Xodilos, eterist, participant la revoluție; *Răscoala Pandurilor (...)* și *începutul acțiunii eteriștilor (...)* precum

În ultima săptămână a lui februarie 1821, după calendarul răsăritean, își făcea apariția la Iași, spre surprinderea boierilor și a locuitorilor, conducătorul Eteriei, Alexandru Ipsilanti, care anunța începerea luptei împotriva Imperiului Otoman. Eteria sau Philikí Hetaireía, „Societatea amicală”, era o organizație secretă greacă, întemeiată la Odesa, în 1814, de către trei negustori și își propunea să realizeze „uniunea armată a tuturor creștinilor din Imperiul Otoman pentru a face să triumfe Crucea asupra Semilunei”⁹. Ea era organizată în șapte trepte, de la simpli frați la un comitet de conducere secret al cărui membri aveau caracter militar. Detalii privind inițierea și organizarea acestei societăți confirmă asemănări cu alte organizații secrete ce se răspândesc în perioadă, precum masoneria ori carbonarii¹⁰.

Activitățile Eteriei s-au extins în interiorul Imperiului Otoman când în aprilie 1818, unul dintre lideri, Skuphas, s-a stabilit la Constantinopol, constituind acolo un comitet de conducere care a organizat misiuni de propagandă și a înființat eforii menite să gestioneze activitatea organizației. Astfel de eforii au apărut și în Principatele Române la Galați, București și Iași¹¹. Într-o scrisoare din 28 septembrie 1820, trimisă din Odesa de preotul Aristidis Papas către Alexandru Ipsilanti, aflăm câteva nume ale celor „mai stimați dintre frați, aflați în diferite localități”. La Iași erau menționați medicul Efstatios și Panaghiotis Pano, în timp ce la Galați activau Dimitrie Arghiropol, consul al Rusiei, și Dimitrie Themelis¹². Mai mult, la 20 decembrie 1820, dintr-o altă scrisoare trimisă de eforii de la Iași către același Alexandru Ipsilanti figurează și alte nume: P. Dioghenidis, Fotios Iliadis, dar și egumenii „Serafim de la Trei Ierarhi și Luca de la mănăstirea Florești”. Aceștia îi comunicau lui Ipsilanti că acționează „cu mult zel, înregistrând donațiile și contribuțiile”¹³. Din 1820, conducător al Eteriei devenise Alexandru Ipsilanti, aghiotant

și sfârșitul lamentabil al ambelor mișcări cu note despre Alexandru Ipsilanti, Mihai Suțu, Gheorghe Cantacuzino-Deleanu și alții aparținând ofițerului rus I.P. Liprandi, contemporan al evenimentelor și care i-a cunoscut pe unii dintre participanți, toate acestea publicate în *Documente 1821*, vol. IV-V; Iacovaki Rizo Néroulos, *Histoire moderne de la Grèce. Depuis la chute de l'Empire d'Orient*, Genève, 1828; Alexandru Beldiman, *Tragodia sau mai bine a zice jalnica Moldovei întâmplare după revrătirea grecilor 1821*, în Mihail Kogălniceanu, *Cronicele României sau Letopiseșele Moldaviei și Valahiei*, tomul III, București, 1874, p. 337-424; Manolache Drăghici, *Istoria Moldovei pe timp de 500 ani până în zilele noastre*, tomul II, Iași, 1857; Radu Rosetti, *Amintiri. Ce am auzit de la alții. Din copilărie. Din prima tinerețe*, București, 2017; Constantin Sion, *Arhondologia Moldovei*, Iași, 1892; *Memoriile Principelui Nicolae Suțu, mare logofăt al Moldovei (1798-1871)*. Traducere din franceză, introducere, note și comentarii de Georgeta Filitti, București, 2013.

⁹ Andrei Oțetea, *op. cit.*, p. 119.

¹⁰ *Ibidem*; Tudor Dinu, *op. cit.*, p. 13-15.

¹¹ Andrei Oțetea, *op. cit.*, p. 49.

¹² *Documente 1821*, vol. IV, p. 66-67.

¹³ *Ibidem*, p. 88.

al țarului Alexandru¹⁴, fiul fostului domn fanariot din Principate, Constantin Ipsilanti (1799-1806). Tudor Dinu a arătat, pe baza listelor cu membri eteriști cunoscute până acum, că la Iași existau în jur de 60 de membri, toți greci negustori, clerici, dregători, militari, medici, arendași, dascăli etc.¹⁵, aceștia preocupându-se în principal de contribuțiile bănești pentru cauza eteristă.

Printre acești membri identificăm și dregători mari și chiar pe domnul Moldovei. Postelnicul Moldovei, Iacovachi Rizos, figura deja ca eterist la 26 iulie 1819¹⁶. Era apropiat al domnului Mihai Suțu și l-a încredințat pe Ipsilanti de cooperarea acestuia¹⁷. Mihai Suțu era căsătorit cu domnița Ruxandra, fiica lui Ioan Caragea, fostul domn al Țării Românești care-l trimisese ca reprezentant la Constantinopol. Fuga lui I. Caragea, în noiembrie 1818 în Italia, îi crease o situație dificilă lui Mihai Suțu care, totuși, parvenind pe lângă vizirul Halet-efendi, se prezintă sultanului ca un dușman al lui Caragea, devenind apoi domn în Moldova. Însă imediat ce a devenit domn a scris țarului Alexandru și lui Capodistria, responsabil, alături de Nesselrode, cu politica externă a Imperiului, cerând protecție¹⁸. La 15 noiembrie 1820, domnul Suțu a avut o întrevedere mijlocită de Rizos la Sculeni cu Gheorghe Cantacuzino Deleanu, din partea lui Ipsilanti¹⁹. Odată cooptat domnul, unul dintre eteriștii din Iași, Gh. Lasanis, încercase a-l convinge să pună la dispoziția Eteriei banii și puterea țării. Mihai Suțu a dat în acest sens ordine poterilor din Bacău, din Piatra și Suceava, a pus la cale strângerea de provizii și a depus 130.000 lei în casa Eteriei, promițând alți 100.000²⁰.

Întâlnirea de la Ismail a capilor Eteriei la 5/13 octombrie 1820²¹ stabilea ca insurecția să înceapă în Grecia. Însă, odată întors la Chișinău, Ipsilanti a schimbat planul și a hotărât să înceapă în Principate, justificându-și decizia prin faptul că putea profita de contextul extern: revoltele din Italia și conflictul sultanului cu Pașa de Ianina, astfel că pornind din Țările Române eteriștii din Grecia se puteau pregăti mai bine²². De asemenea, prin scrisoarea din 24 octombrie 1820, din Chișinău, Ipsilanti îi comunica lui Perrevos că a schimbat planul și va porni revoluția din Principate, deoarece „dușmanii au descoperit multe și ne pândesc”²³. Unii eteriști

¹⁴ Tudor Dinu, *op. cit.*, p. 17.

¹⁵ *Ibidem*, p. 24.

¹⁶ *Documente 1821*, vol. IV, p. 49-50.

¹⁷ C.D. Aricescu, *op. cit.*, p. 81.

¹⁸ Gheorghe Bezviconi, *op. cit.*, p. 10.

¹⁹ C.D. Aricescu, *op. cit.*, p. 82.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ *Ibidem*, p. 85-86.

²² *Ibidem*.

²³ *Documente 1821*, vol. IV, p. 74.

fuseseră prinși de către turci, alții trădaseră și comunicau informații Porții, astfel că, așa cum a subliniat C.D. Aricescu, Principatele deveneau varianta optimă de început a insurecției prin organizarea eteriștilor din Moldova și Țara Românească (Iacovachi Rizos, Mihai Suțu, Vasile Caravia, Iordache Olimpiotul, Sava Fochiano etc.).²⁴

În aceste condiții, activitatea eteriștilor în Iași și în Moldova s-a intensificat la începutul anului 1821. Mihai Suțu era preocupat de ceea ce se va întâmpla cu Moldova după plecarea armatelor grecești spre Constantinopol. În acest sens, Gh. Lasanis comunica la 1, respectiv 2 ianuarie 1821, din Iași, lui Ipsilanti despre posibilitatea și dorința lui Mihai Suțu de a obține și tronul Țării Românești. Dar din cele două epistole reies și incertitudini, atât din partea eteriștilor cât și a lui Mihai Suțu, privind soarta Principatelor ori ajutorul Rusiei, vehiculat intens de către eteriști. Gh. Lasanis comunica astfel că s-a văzut obligat să răspundă „diplomatic” acestor întrebări și „că rușii trebuiau să intre în aceste locuri ca niște protectori”. De asemenea, Mihai Suțu se temea să ofere puterile la îndemâna eteriștilor, dorind niște garanții²⁵. Așa se face că eforul general s-a adresat lui Mihai Suțu, la 12 ianuarie 1821, recomandându-i să sprijine activitatea oamenilor trimiși de el, privind organizarea armatei și să se ocupe de cele necesare²⁶.

Însă adunarea puterilor, mobilizarea și restul agitației din Iași cu ocazia acestora au trezit suspiciuni în rândul moldovenilor, aspect despre care vorbește atât Mihai Suțu, care încerca să ia măsuri pentru a justifica aceste chestiuni și să stingă din bănuieli, cât și Iacovachi Rizos care, la 25 ianuarie, îi scria lui Ipsilanti despre faptul că Roznovanu și fratele mitropolitului se adresează domnului cu privire la numărul mare de albanezi de prin hanuri, devenind „bănuitori”²⁷. Din corespondența lunilor ianuarie și februarie 1821 dintre Ipsilanti, Rizos, Lasanis și Suțu, reiese că boierii și mitropolitul încă nu erau la curent cu mișcările Eteriei, prin urmare, nici nu făceau parte din organizație, aceștia temându-se ca țara să nu suporte repercusiuni, adunarea puterilor însemnând, în opinia boierilor, „distrugerea țării”²⁸. Recrutările și înrolările tot mai evidente arătau boierilor că se pregătea un complot împotriva Porții, ei bănuind că domnul era implicat. Astfel, „bătrânul Roznoveanu” a mers la Rizos pentru a afla informații, spunând că nu boierii sunt răspunzători, ci domnul, care ar trebui să înștiințeze împărăția²⁹. La 24 ianuarie 1821,

²⁴ C.D. Aricescu, *op. cit.*, p. 88,

²⁵ *Documente 1821*, vol. IV, p. 88-89.

²⁶ *Ibidem*, p. 100.

²⁷ *Ibidem*, p. 111.

²⁸ *Ibidem*, p. 116.

²⁹ *Ibidem*, p. 122.

domnul Suțu spunea lui Ipsilanti: „e nevoie de un ordin către Pisani (consulul rus de la Iași) ca să închidă puțin ochii cu privire la cele făcute de unii în folosul conducerii” deoarece boierii „nu recurg decât la el, iar eu, întrucât iubesc țara, ca pe copiii mei, desigur, n-am să o despoim”³⁰. De asemenea, legat de contribuții și fonduri mai adăuga: „întreaga mea avere este a neamului (...) Dar știi de lipsa ciudată de monedă și de aceea procurarea imediată a celor 60.000 este imposibilă. Promit să dau și să trimit la diferite intervale tot ce voi reuși”³¹. Practic, domnul Moldovei, grijiu cu țara, încerca să facă rost de fonduri pentru cauza eteristă fără să trezească suspiciuni elitei boierești.

Aceste chestiuni ne arată că boierimea din Principate, până la venirea lui Alexandru Ipsilanti la Iași, nu era la curent cu planurile Eteriei. Iar când acțiunile eteriștilor au devenit evidente și provocau dezordine, sugerând astfel un complot împotriva Porții, boierii se temeau și, mergând ba la domn, ba la postelnicul Iacovachi Rizos, ori la consulul rus Andrei Pisani, încercau să afle despre ce era vorba și, eventual, să pună capăt agitației. Faptul că boierii nu erau cooptați în organizarea insurecției se poate explica prin faptul că personajele cheie care să asigure pregătirile necesare erau deja raliate: domnul și postelnicul Rizos, dar și consulul rus Pisani.

Înainte de a-și face apariția la Iași, Ipsilanti a trimis pe Vasile Caravia și Atanasie Agraftotu la Galați pentru ca, împreună cu grecii de acolo, să dezarmeze garda turcească, luându-i tunurile. La Iași a fost trimis apoi și Constantin Pendecca care, împreună cu Constantin Duca, trebuiau să adune „volintiri” și să pregătească cele necesare pentru luptă³². Tot în această perioadă, la Iași erau publicate cântece revoluționare grecești și o proclamație eteristă, anonimă, adresată popoarelor balcanice pentru a se ridica împotriva Imperiului Otoman. Tipografia greacă care se ocupa de aceste chestiuni a funcționat între 1812 și 1821³³. De asemenea, poșta din ambele Principate a fost arendată lui Skuffo, care era protejat rus³⁴, acest aspect arătând deja nivelul de control pe care îl obțin eteriștii în Principate, căile de comunicații și transport fiind esențiale într-o astfel de acțiune.

În seara de 22 februarie / 6 martie, Alexandru Ipsilanti, în uniformă de general rus, trecea Prutul lângă Sculeni însoțit de câțiva apropiați. Două sute de călăreți sub comanda lui Gherasim Orfano și V. Theodor, tuffeci-bașa, l-au însoțit

³⁰ *Ibidem*, p. 110.

³¹ *Ibidem*.

³² *Ibidem*, p. 143.

³³ Nestor Camariano, *Nouvelles Informations sur la création et l'activité de la typographie grecque de Yassy (1812-1821)*, în „Balkan Studies”, vol. 7, no. 1, Thessaloniki, 1966, p. 70-71.

³⁴ Andrei Oțetea, *op. cit.*, p. 129.

spre Iași, unde a petrecut noaptea în casa domniței Ralu Cantacuzino³⁵, ulterior, din 25 februarie stabilindu-și cartierul general la Mănăstirea Galata³⁶. Alexandru Ipsilanti a stat în Iași șapte zile.

Acesta era începutul, oficial cel puțin, al „zaverii” grecești și începutul unei perioade de câteva luni nefaste, după cum reiese din izvoare, pentru Principatele Române. În acest sens și cu referire la întâmplările din perioadă, vornicul Alecu Beldiman, foarte plastic în *Tragodia* sa, spunea: „Ce necaz, ce osândire, vai mie! Ce foc amar/ Ce trăsnet și ce lovire ce otrăvitor pahar/ (...) În ce stare, amar mie! Te cutremuri când privești/ A lacrimilor năvală, chip nu este s-o oprești”³⁷. În mod practic, acțiunile revoluționare eteriste începuseră din 21 februarie, odată cu uciderea turcilor din Galați, acțiuni conduse de Vasile Caravia, având loc violențe care au impresionat profund pe contemporani³⁸.

În deplasarea sa spre Iași, Alexandru Ipsilanti a plasat trupe de albanezi, recrutate aici, la diferite distanțe de la Sculeni la Iași, ordonând altor trupe să ocupe străzile și piețele capitalei Moldovei. În plus, gărzile domnului Suțu au fost plasate sub comanda eforului general³⁹. Postelnicul Rizos ne spune că după sosire Alexandru Ipsilanti îl vizitează, întâlnindu-se aici și cu Mihai Suțu, discutând despre măsurile necesare de luat, mai ales împotriva turcilor din oraș.

A doua zi, la 23 februarie, Alexandru Ipsilanti făcea publică proclamația către locuitorii Moldovei prin care își anunța intențiile. Aceasta este prima proclamație dată de conducătorul „zaverii”. El anunța că „toată Grechia au înălțat de astăzi flamburile scăpării de sub jugul tiraniei” dând în același timp „încredințare și închizășluire” că poporul va avea „bună odihnă și siguranțe”, atât oamenii cât și averile lor⁴⁰. După ce asigură poporul de pace, siguranță și că rămâne aceeași cârmuire, adresează câteva cuvinte despre domnul Moldovei: „un apărătoriu cu osârdire a driturilor patriei voastre, un părinte și de binevoitoriu al vostru”, urmând apoi celebra frază care, după unii, a dus la eșecul mișcării: „Iar dacă (...) turci vor năvăli în pământurile voastre, să nu vă înfricoșați întru-nimica, căci strașnică putere să află gătită să pedepsească îndrăzneala lor”⁴¹. Deci Ipsilanti anunța gânduri pașnice în privința Principatelor, acțiunea sa nu afecta în niciun fel poporul, iar domnul

³⁵ *Ibidem*, p. 179; Tudor Dinu, *op. cit.*, p. 47.

³⁶ *Documente 1821*, vol. IV, p. 135; Mănăstirea Galata mai servise în trecut drept popas al domnilor ori chiar adăpost în caz de primejdie și vremuri de restriște, vezi Dan Bădăraș, Ioan Caproșu, *Iașii vechilor zidiri. Până la 1821*, Iași, 1974, p. 137-139.

³⁷ Alexandru Beldiman, *op. cit.*, p. 337.

³⁸ *Ibidem*, p. 341; *Documente 1821*, vol. IV, p. 286; *ibidem*, vol. V, p. 283; *ibidem*, vol. I, p. 333.

³⁹ Iacovaki Rizos Néroulos, *op. cit.*, p. 287-288.

⁴⁰ *Documente 1821*, vol. I, p. 295.

⁴¹ *Ibidem*.

Suțu era lăudat și bine văzut de eteriști, care erau doar în trecere conform acestor declarații. Mai mult, locuitorii nu trebuiau a se teme de intervenția armată a Porții, căci o „strașnică” putere era pregătită să pedepsească orice acțiune a turcilor. De faptul că „strașnica” putere era Rusia, nu se îndoia nimeni. Atât contemporanii cât și istoricii au considerat că făcând publică această afirmație, Ipsilanti a zădărnicit un eventual plan al Rusiei de a se implica în evenimente. Astfel, în *Expediția din 1821 a lui Ipsilanti în Principatele Dunărene de un Anonim*, autorul, eterist participant la „zaveră”, subliniază că, Ipsilanti spunând despre Eterie că era protejată de o mare putere, grecii nu mai puteau „trage foloase” și dacă „buna și iubitoarea Rusie ar fi avut intenția să ne ajute, niciodată n-ar fi putut să o facă” din moment ce se anunțase public acest lucru, iar proclamațiile ajung în toată Europa, inclusiv la sultan⁴². Și Atanasie Xodilos spune că de multe ori „Rusia cea filo-elenă și iubitoare de Hristos a declarat că ne va ajuta”⁴³ dar, prin acțiunile lui Ipsilanti, era dezvăluit secretul, înțelegerea, și era „declarat războiu împotriva unui dușman mai puternic”⁴⁴. Legat de acest aspect și I.P. Liprandi lasă informații interesante. Acesta era apropiat al eteriștilor, ofițer în armata rusă, și susține că nu se știe din ce motive Ipsilanti ar fi adăugat pasajul cu sprijinul Rusiei, deoarece planul eteriștilor era de a nu compromite Rusia⁴⁵.

Având în vedere toate acestea, este foarte probabil că Ipsilanti s-a văzut nevoit să sugereze ajutorul Rusiei, căci nu a numit încă explicit acea „strașnică putere”, pentru a-și asigura sprijinul autohtonilor având nevoie în continuare de bani, provizii și mai mulți oameni, boierii fiind, după cum am precizat deja, extrem de reticenți privind ridicarea împotriva Porții. Și Radu Rosetti spunea în *Amintiri*: „Dacă Mihai Suțu și grecii dimprejuru-i erau, fără doar și poate, în curent cu lovitura ce o pregătea Ipsilant, este mai presus de orice îndoială că boierii moldoveni nu aveau nicio știință despre pregătirea acelei aventuri (...)” iar primirea „relativ bună de care au avut parte eteriștii la intrarea în capitala Moldovei” se datora faptului că boierii, „uluiți, au crezut că ceea ce spunea Ipsilant este adevărat și că el, adiutant al împăratului Alexandru, lucrează pentru socoteala rușilor”⁴⁶. Astfel, la 24 februarie, Divanul, ascultând îndemnul lui Mihai Suțu și aflând de sprijinul acelei „mari puteri”, expediază o scrisoare țarului solicitând, asemeni domnului, trimiterea de trupe⁴⁷.

⁴² *Ibidem*, vol. IV, p. 245.

⁴³ *Ibidem*, p. 280.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 290.

⁴⁵ *Ibidem*, vol. V, p. 283.

⁴⁶ Radu Rosetti, *op. cit.*, p. 81.

⁴⁷ C.D. Aricescu, *op. cit.*, p. 151.

Tot la 24 februarie, Ipsilanti dădea alte 3 proclamații: către grecii de pretutindeni să lupte pentru eliberare, către eteriști și către grecii din Modova și Țara Românească⁴⁸. În toate acestea el folosește îndemnuri revoluționare, apelează la formule care să însuflețească aderenții. În proclamația către eteriști, eforul general solicita „pentru ultima dată” contribuții: oameni înarmați, arme, bani și uniforme naționale.

În paralel, încă din noaptea de 22 spre 23 februarie, grecii începuseră uciderea sau dezarmarea turcilor din Iași, imediat ce Ipsilanti ajunsese aici. Turcii au fost uciși și prădați, au fost atacate hanurile unde stăteau turci și Beilicul⁴⁹. O parte dintre otomani se refugiaseră la boieri sau consulate, însă grecii aflând aceste lucruri fac presiuni pentru a fi predați: „Acei ce din han scăpase, sau afară s-au aflat/ Unii la boieri aleargă iar alții la consulat/ (...) Dar nelegiuții află, cu toți încep a striga/ Cer ca să le dea toți turcii sau casele vor călca”⁵⁰. Ofițerul rus Liprandi ne oferă același scenariu al evenimentelor de la Iași: turcii au fost atacați și uciși în oraș, unii reușind să se refugieze la boieri. Beș-beșliaga s-a ascuns și a reușit să scape la boierul Roseti-Răducanu. Iordache Roznovanu și alți câțiva au procedat la fel, boierul moldovean adăpostind câțiva turci în pivnița sa, însă în cele din urmă, sub presiuni, i-a predat eteriștilor⁵¹. Rizos ne spune că fiind înștiințat împreună cu Mihai Suțu de către Ipsilanti legat de soarta turcilor din Galați și Iași, ei s-au oferit să „aresteze” pe comandantul trupelor turcești alături de ostașii săi, plasându-i sub pază, prin diferite mănăstiri⁵², pentru a le salva viața. Din ceea ce reiese, însă din surse, autoritățile au întâmpinat dificultăți în a gestiona situația și, foarte probabil, au reușit să dezarmeze și să închidă sub pază doar o parte a turcilor, restul fiind uciși de către eteriști. Ofițerul rus Inzov menționa într-un raport că între 22 și 27 februarie toți turcii din orașele și târgurile Moldovei „au fost nimiciți”, iar în seara de 27 februarie boierii Iordache Roznovanu și logofătul Sturdza au fost convocați de Mihai Suțu care le-a cerut să ia măsuri pentru liniștea populației, altfel ei „se vor face răspunzători”⁵³.

Un alt episod interesant din capitala Moldovei, cu valoare simbolică privind acțiunea eteristă, a fost cel al oficeriei slujbei *Te Deum* de mitropolitul Veniamin. Mi-

⁴⁸ *Documente 1821*, vol. IV, p. 130-134.

⁴⁹ Actualul parc „Grigore Ghica”, unde de la sfârșitul secolului al XIX-lea s-a ridicat un monument în amintirea lui Grigore al III-lea Ghica, executat aici în „piața Beilicului” la 1777, vezi N.A. Bogdan, *Orașul Iași – odinioară și astăzi*, Iași, 1904, p. 187-188; Dan Bădărău, Ioan Caproșu, *op. cit.*, p. 355-356.

⁵⁰ Alexandru Beldiman, *op. cit.*, p. 340.

⁵¹ *Documente 1821*, vol. V, p. 283.

⁵² Iacovaki Rizo Néroulos, *op. cit.*, p. 289.

⁵³ *Documente 1821*, vol. I, p. 333

mitropolitul primise solicitarea de a oficia o slujbă la biserica Trei Ierarhi⁵⁴ printr-un interpus, Gh. Barlas. Tonul înștiințării pare unul autoritar și nu rugător: „scriu prea sfinției tale să poștești mâine la biserica Trei Ierarhi, pentru a săvârși slujbele propuse. Prea sfinția ta să nu pretexteze că așteaptă și țidulă, căci atunci va merge vrând nevrând”⁵⁵. De asemenea, în seara de 26 februarie și Mihai Suțu ordonase mitropolitului să officieze slujba respectivă⁵⁶. Prin urmare, mitropolitul a fost constrâns la aceasta, s-a conformat și a oficiat în 27 februarie un *Te Deum* la care au participat Ipsilanti și oastea sa, boierii, dar nu și domnul Suțu care a pretextat că era bolnav⁵⁷. După oficierea liturghiei au fost sfințite drapelele oastei grecești, iar Ipsilanti a fost încins cu sabia de către mitropolit⁵⁸, ritual de o simbolistică foarte importantă, aplicat domnilor la încoronare⁵⁹. Drapelul eterist era un tricolor roșu, albastru și alb având pe o parte deviza *prin aceasta vei învinge*, iar pe cealaltă un phoenix cu deviza *din cenușa mea renască*⁶⁰. Ostașii au depus jurământ de credință către patrie, armata fiind de vreo 2.000 de bulgari, sârbi, muntenegreni și greci⁶¹. Postelnicul Rizos ne spune că niciun moldovean nu era înrolat în oastea eteristă⁶².

Încingerea lui Ipsilanti cu sabia în cadrul slujbei și absența domnului Mihai Suțu de la acest eveniment nu sunt întâmplătoare. De la venirea lui Ipsilanti la Iași și până la plecarea acestuia, în Moldova pare să existe o dublă sursă a autorității: pe de-o parte, Ipsilanti ordona și decreta, pe de altă parte Mihai Suțu era în continuare domn și lucrurile par să se întâmple cu acordul său. Mai mult, de la începutul insurjecției și până la refugiul în Basarabia, Mihai Suțu a dat ordine doar verbal, după mărturia lui Rizos⁶³. În acest mod, Mihai Suțu a încercat, cel mai probabil, să-și păstreze o aparentă delimitare la nivel oficial față de acțiunile eteriste, pentru a se justifica Porții în cazul în care lucrurile luau o turnură negativă.

După cele șapte zile petrecute la Iași, Ipsilanti pleacă spre Țara Românească, în data de 2 martie fiind deja la Târgu-Frumos⁶⁴. În tot acest timp, dar și după plecarea eforului general din Iași, au avut loc înrolări, venind spre Moldova

⁵⁴ Vezi litografia bisericii Trei Ierarhi în Sorin Iftimi, *Orașul Iași în imagini vechi (secolele XVII-XIX)*, București, 2020, p. 167.

⁵⁵ *Documente 1821*, vol. IV, p. 141.

⁵⁶ *Ibidem*, vol. I, p. 333

⁵⁷ *Ibidem*, vol. V, p. 284.

⁵⁸ *Ibidem*, vol. I, p. 333.

⁵⁹ Andrei Oțetea, *op. cit.*, p. 185.

⁶⁰ C.D. Aricescu, *op. cit.*, p. 151.

⁶¹ *Ibidem*.

⁶² Iacovaki Rizo Néroulos, *op. cit.*, p. 292.

⁶³ *Ibidem*, p. 291.

⁶⁴ *Documente 1821*, vol. IV, p. 147.

noi voluntari, bani, muniții și armament dinspre Odesa și Chișinău⁶⁵. Scrisorile date la începutul lui martie arată preocuparea capilor eteriști din Iași, legată de organizarea și echiparea noilor voluntari, dar și preocuparea de a obține permise de trecere a Prutului fără opreliști din partea autorităților rusești⁶⁶.

Și boierii moldoveni se pare că au contribuit, vrând-nevrând, în folosul cauzei eteriste. Cele mai însemnate contribuții aparțin mitropolitului Veniamin și boierului Iordache Rosetti-Roznovanu. La 28 februarie, Alexandru Ipsilanti mulțumea mitropolitului pentru faptul că a contribuit cu un om înarmat și echipat, călare, pe care l-a oferit armatei eteriste⁶⁷ și 4 telegari trimiși⁶⁸, iar la 12 martie, eforia Eteriei din Iași îi trimitea mitropolitului dovada contribuției pentru 10.000 de lei și soldatul echipat⁶⁹. Cât despre contribuția lui Rosetti-Roznovanu, aceasta a fost de 300 de cai cu tot cu harnașament și 10.000 de galbeni olandezi⁷⁰. Totuși, am văzut că mitropolitul fusese obligat la oficierea slujbei, iar boierul Roznovanu a mers la domn pentru a-i comunica faptul că grecii provocau tulburări, iar boierii nu pot fi răspunzători pentru acestea. Domnul Suțu l-a ascultat și a luat măsuri ulterior⁷¹. Atanasie Xodilos spunea că boierii „au fost binevoitori cât timp Ipsilanti s-a aflat în țară și mai ales până au aflat răspunsul țarului”⁷². Toate acestea ne sugerează că aceste contribuții ale boierilor trebuie văzute cât mai nuanțat și în context. Boierii au acționat din propriile interese, urmărind asigurarea unor poziții de putere în acele momente. În acest sens, ei se încredințau protecției rusești, fiind cunoscut în epocă filorusismul lor⁷³, iar un boier precum Iordache Roznovanu, cel mai bogat boier al țării⁷⁴, spera chiar să obțină tronul Moldovei cu sprijinul Rusiei, după aventura eteristă⁷⁵. De asemenea, un alt ofițer rus, I.P. Pestel, care aduna informații despre evenimente de la granița cu Basarabia, remarcă în urma unor discuții cu consulul rus de la Iași și cu boierul Roznovanu că „moldovenii urăsc pe greci chiar mai mult decât pe turci (...) și atribuie acestora (fanarioților) toate cauzele nemulțumirilor lor. (...) Din acest motiv moldovenii nu au participat cu nimic la răscoala

⁶⁵ *Ibidem*, p. 144.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 146-150.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 142.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 143.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 151.

⁷⁰ Nestor Camariano, *Planurile revoluționare ale eteriștilor din București și colaborarea lor cu Tudor Vladimirescu*, în „Studii”, tomul XX, nr. 6, București, 1967, p. 1.165.

⁷¹ *Documente 1821*, vol. I, p. 333.

⁷² *Ibidem*, vol. IV, p. 295.

⁷³ Radu Rosetti, *op. cit.*, p. 85.

⁷⁴ *Documente 1821*, vol. I, p. 352.

⁷⁵ Cristian Ploscaru, *Originile Partidei Naționale în Principatele Române. Sub semnul „politicii boierești” (1774-1828)*, Iași, 2013, p. 645.

grecilor” aceștia fiind conduși, spune tot Pestel, de dorința de a-și separa soarta de a grecilor⁷⁶.

Putem spune deci că boierii moldoveni au acționat din propriile interese și în funcție de context. Adică, temându-se de consecințele unui război cu Poarta și ale unei trădări față de sultan au fost reticenți față de avântul revoluționar arătat de eteriști. În același timp, domnul fiind implicat și apoi aflând de susținerea Rusiei, au fost convinși să contribuie și s-au făcut complici. Prin urmare, atitudinile și acțiunile diferiților boieri cu influență și putere din Moldova sunt dictate de diferite convingeri personale (filorusism) și de context (teamă de repercusiunile Porții), ei nefiind raliați în totalitate niciunei tabere, pro sau contra Eterie, așa cum a încercat istoriografia în trecut să-i încadreze⁷⁷, cel puțin până la momentul dezavuării, când încep a se delimita categoric de acțiunile eteriștilor.

Așa se face că, de fapt, eteriștii întâlnesc dificultăți în ceea ce privește procurarea celor necesare oastei, iar acest fapt anunță abuzurile și rechiziționările ce apar în perioada următoare. Autorii izvoarelor narative deplâng violențele și acțiunile eteriștilor îndreptate, în Moldova, împotriva populației odată cu eliminarea turcilor și preocuparea de a-și organiza propria oaste. Constantin Pendedeca spunea într-o scrisoare din 5 martie către Emanoil Xanthos că „ne aflăm într-o situație foarte grea în ceea ce privește procurarea armelor pentru toți grecii care vin din Odesa” fiind nevoie de cai și multe altele și sugera încercarea de a le procura chiar de la Odesa, dar dacă nu se va putea „să nu fie reținuți (voluntarii) până la procurarea celor necesare”⁷⁸. Cu alte cuvinte, mulți dintre cei nou înrolați veneau spre Moldova fără echipamentele necesare, iar după ce ajungeau la Iași se încerca echiparea lor. Raportul ofițerului rus Inzov, din 5 martie, preciza că „la 28 februarie grecii și arnăuții care nu aveau cai proprii, au început să-i ia din oraș și chiar din casele boierilor”. Totuși, prin faptul că boierii s-au plâns domnului de aceste chestiuni, Ipsilanti a fost înștiințat și a cerut să vină locuitorii păgubiți la Galata pentru a li se oferi bani pe caii luați, astfel că „unii dintre aceștia s-au prezentat și li s-au dat bani”⁷⁹. De asemenea, abuzurile și violențele se întetesc după plecarea lui Ipsilanti din Iași, deci după 1 martie, și continuă până la intrarea turcilor în Principate, atunci violențele și abuzurile eteriste fiind înlocuite cu cele ale turcilor.

⁷⁶ *Documente 1821*, vol. I, p. 352.

⁷⁷ Vezi Ioan C. Filitti, *op. cit.*, p. 50; Andrei Oțetea, *op. cit.*, p. 21; Nestor Camariano, *Planurile revoluționare ale eteriștilor din București*, p. 1.165; Dan Berindei, *op. cit.*, p. 113; G.D. Iscru, *op. cit.*, p. 274-275.

⁷⁸ *Documente 1821*, vol. IV, p. 149.

⁷⁹ *Ibidem*, vol. I, p. 333.

Moldova „căzuse pradă tuturor cruzimilor comise de arnăuți”⁸⁰ ne spune Liprandi, iar Iașii nu făceau excepție. Erau jefuite casele, rechiziționate bunurile și caii. Un exemplu sugestiv privind atmosfera acelei perioade este jefuirea bancherului Andrei Pavlu, „neguțitor om de cinste, (...) n-a vrut a fi eterist”⁸¹. Acesta a fost obligat de eteriști să contribuie cu bani, dar a refuzat. Prin urmare, grecii au descins în casa sa și au recurs la violențe și presiuni, fiind nevoit în cele din urmă să ofere suma de 200.000 de lei pentru a fi lăsat în pace⁸². Un alt negustor a fost oprit în stradă și bătut de eteriști pe motiv că „ar fi vorbit ceva nepotrivit”, fiind lăsat să plece doar după ce a oferit suma de 10.000 lei⁸³. Cât despre rechiziționări de cai și arme aflăm, tot de la Alexandru Beldiman, că eteriștii au dat ordine în acest sens, dar boierii s-au opus și au cerut răscumpărarea lor⁸⁴, ceea ce se potrivește cu informațiile din raportul lui Inzov, citat mai sus. Însă, cu tot cu aceste împotriviri, se fac în continuare rechiziționările necesare armatei eteriste: „Blestemații dau năvală ca niște dulăi turbați/ (...) Cai scoteau de prin hanuri, pe drumetri descălecau/ Și pe toți acei cu arme în dată îi dezbrăcau”⁸⁵. Și înrolările continuau în Principat, acestea provocând și mai mult haos: băieții „de pe la dughene” erau înrolați cu sila, se înrolau „toți ciocoi duprin curțile boierești”, plăcintarii, covrigarii și alți bulgari și greci, „vagabonți”, se înrolau „școlarii și țiganii, se lua marfa cu sila de prin dughene ca să îmbrace eteriștii și evreii croitori *erau siliți* a face uniforme”⁸⁶ (s.n.).

Însă vestea dezavuării acțiunilor eteriste de către țară a adus schimbări importante evenimentelor. Alexandru Ipsilanti primea vestea la sfârșitul lui martie 1821. Aceasta fusese trimisă de către Capodistria, din 14/26 martie, prin Stroganov care a primit instrucțiuni să o prezinte mai întâi sultanului⁸⁷. Scrisoarea avea un ton muștrător privind purtarea eforului general al Eteriei. Lui Ipsilanti i se interzicea intrarea în Rusia iar el și frații săi erau excluși din serviciul țarului, reamintindu-i-se că Rusia era în pace cu Imperiul Otoman⁸⁸.

Pe 29 martie, domnul Moldovei era anunțat că țarul nu va interveni împotriva Porții, dar că moldovenii vor putea găsi adăpost în Rusia⁸⁹. Având în vedere

⁸⁰ *Ibidem*, vol.V, p. 285.

⁸¹ Alexandru Beldiman, *op. cit.*, p. 347.

⁸² *Ibidem*.

⁸³ *Ibidem*, p. 343.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 344.

⁸⁵ *Ibidem*.

⁸⁶ C.D. Aricescu, *op. cit.*, p. 147.

⁸⁷ *Documente 1821*, vol. IV, p. 152-154.

⁸⁸ *Ibidem*, p. 153-154.

⁸⁹ *Documente 1821*, vol. I, p. 421-422.

aceste evenimente și de teama represiunilor otomane, Mihai Suțu a ales să abdice și să se retragă în Basarabia în aceeași zi. El anunța Divanul că părăsește „vremelnicește” țara și reamintea, în adresa către mitropolit și boieri, că Moldova a fost lovită „fără veste de intrarea grabnică a prințului Ipsilant”, nu avea „nici un chip de ocrotire” iar apoi, Ipsilanti „s-a făcut stăpân oblăduirei”, având alături o putere armată destul de mare⁹⁰. Îndemnă ulterior să se arate supunere Înaltei Porți, iar boierii să constituie o căimăcămie și să supravegheze în continuare la buna guvernare a țării⁹¹.

Consulul rus de la Iași, A. Pisani, s-a refugiat la ordin în carantina de la Sculeni încă din 19 martie⁹². De aici trimitea mitropolitului Veniamin, la 28 martie, mesajul patriarhului prin care Alexandru Ipsilanti, Mihai Suțu și restul eteriștilor erau excomunicați și blestemați⁹³. Consulul rus îndemna în același timp pe moldoveni să se supună Porții⁹⁴. În acest context, la 30 martie, eforia de la Iași se retrăgea, comunicând eteriștilor să părăsească teritoriul Moldovei în termen de șapte zile, fără să pricinuiască vreo supărare locuitorilor, putând procura, cu plată, cele necesare în acest timp⁹⁵.

Tot acum, boierii încercau a se delimita complet de eteriști. La 31 martie, boierii întocmeau o jalbă către Înalta Poartă. Prin aceasta ei se delimitau de acțiunile grecilor „apostați” care au adus „vătamare” pământului Moldovei⁹⁶. Boierii încercau să demonstreze că moldovenii erau supuși credincioși împărăției, doar grecii fiind de vină pentru cele întâmplate. Prin urmare, cereau „despărțirea” lor de greci și posibilitatea de a se „orândui domn oblăditor pământului (...) din însuși neamul moldovenesc”⁹⁷. De asemenea, după plecarea lui Suțu, boierii încercau să administreze țara, îndemnând locuitorii să se ocupe de muncile necesare⁹⁸.

Prin urmare, observăm deja trei direcții în care acționează boierii imediat după dezavuare: în primul rând, asigurarea propriei securități, o parte dintre ei refugiindu-se la Sculeni și solicitând protecția țarului. În al doilea rând, administrarea țării și, în al treilea rând, încercarea de disculpare în fața Porții, ei sesizând în același timp că puteau specula situația astfel încât să obțină înlăturarea fanarioților.

⁹⁰ *Ibidem*, p. 422.

⁹¹ *Ibidem*, p. 422-424.

⁹² *Ibidem*, p. 389.

⁹³ Constantin Erbiceanu, *op. cit.*, p. 114.

⁹⁴ *Documente 1821*, vol. I, p. 418-419.

⁹⁵ *Ibidem*, vol. IV, p. 160.

⁹⁶ *Ibidem*, vol. I, p. 441.

⁹⁷ *Ibidem*, p. 442.

⁹⁸ *Ibidem*, p. 428.

Cu toate acestea, Moldova nu se vedea părăsită de eteriști. Ipsilanti a refuzat să stopeze acțiunea revoluționară și a rămas în expectativă în Țara Românească, retrăgându-se, la începutul lui aprilie, spre Târgoviște. Aflând despre cele întâmplate în Moldova și dorind să păstreze controlul țării, a trimis pe Constantin Pendedeca la Iași, iar pe un alt comandant de al său, Athanasie, pentru a comanda apărarea la Galați⁹⁹. Constantin Pendedeca a încercat să organizeze administrația, iar în această perioadă violențele și jafurile eteriste se înmulțesc¹⁰⁰, dar, de cealaltă parte, a avut loc organizarea unei rezistențe, am putea spune, și o mobilizare a autohtonilor împotriva eteriștilor. Astfel că unele surse apropiate eteriștilor subliniază că după plecarea lui Mihai Suțu și în dezordinea din Iași, „eteriștii se plimbau fără siguranță”¹⁰¹. Și I.P. Liprandi scria că „orașul devine ostil grecilor”, iar turcii, ascunși până atunci, sunt înarmați de către boieri¹⁰². Iacovachi Rizos ne spune că Pendedeca găsește orașul Iași „ostil grecilor” astfel că sunt luate măsuri de către noul conducător *de facto* al Principatului împotriva boierilor și a populației.

Unii boieri care s-au refugiat inițial au revenit pentru a administra Principatul. În acest sens, dintr-o scrisoare a lui Tudor Vladimirescu către mitropolit, datată la 5 aprilie, prin care cerea instituirea unei corespondențe „cu cârmuirea de la Iași”, aflăm că „dumnealor boierii moldoveni s-ar fi retras peste Prut și cum că, în urma dumnealor mergând și marii sa Mihai vodă Suțul, (...) dumnealor l-au lăsat acolo și întorcându-să iară înapoi la Iași s-au încărcat cu ocârmuirea patrii”¹⁰³. Și, chiar dacă Nicolae Roznovanu anunța și el iminenta părăsire a Iașilor la 29 martie, totuși, o scrisoare datată la 28 aprilie, adresată de Iordache Roznovanu guvernatorului Basarabiei, atestă că abia atunci boierul moldovean și fiul său se pregăteau să plece din Moldova, cerând azil¹⁰⁴. În același timp, mai multe scrisori adresate de boieri și mitropolit arată alcătuirea Divanului sau prezența anumitor mari boieri în țară la începutul lunii aprilie. În scrisoarea din 4 aprilie către țar, mitropolitul și boierii anunțau că au trimis „jalbă arătătoare de supunere” Porții, așa cum fuseseră îndemnați de autoritățile rusești, cerând în același timp ocrotire împăratului rus¹⁰⁵. Un alt memoriu, care ne-a parvenit nesemnat, datat la 5 aprilie, era trimis de marii boieri în numele „pre plecații și credincioșii supuși, mitropolitu, episcopii, arhimandriții și iegumenii mănăstirilor, boierii și boiernașii, mazilii, căpitani, bulucbașii și tot norodul moldovinesc”, către Poartă, prin care era descrisă

⁹⁹ Iacovachi Rizo Néroulos, *op. cit.*, p. 312.

¹⁰⁰ Alexandru Beldiman, *op. cit.*, p. 357.

¹⁰¹ *Documente 1821*, vol. IV, p. 301.

¹⁰² *Ibidem*, vol. V, p. 322.

¹⁰³ *Ibidem*, vol. II, p. 33.

¹⁰⁴ *Ibidem*, p. 107-108.

¹⁰⁵ *Ibidem*, p. 29-31.

trădarea domnului Suțu și problemele cauzate de „apostați”, raiaua supusă neavând „cea mai mică întinare la scârbelnici fapte”¹⁰⁶.

La 14 aprilie, Divanul Moldovei hotăra trimiterea lui aga Petrachi Negrea și spătarul Gavriil Iamandi, sub formă de reprezentanți la pașa de Brăila, fiind „neapărată și datornică trebuință a se trimite doi boieri din partea țării” pentru a arăta supunere sultanului și neîmpărțășirea la răzvrătire¹⁰⁷. Aceștia primeau și nouă „însămări ca să slujască drept praveț de îndreptări a slujbii”, iar acestea presupuneau, printre altele: arătarea supunerii pământului, luarea unui moldovean cunoscător de turcă pentru a facilita dialogul, asigurarea unor tovarăși de drum care să nu „reverse niscaiva minciuni” și să se scrie înapoi Divanului răspuns în „chip tănuț”, fiind primejdie a scrie altfel, având în vedere „prinsorile drumurilor”¹⁰⁸, referindu-se la ocuparea drumurilor de către eteriști¹⁰⁹. Dintr-o altă scrisoare, aflăm că pașa ceruse patru boieri cărora să le vorbească, dar care „cârnesc de a nu merge”¹¹⁰, după cum preciza un dregător la mijlocul lui aprilie. Pașa de Silistra era anunțat de faptul că „de-abia” s-au putut trimite „doi boieri ci să află cu locuința în ținuturile de gios” din partea pământului pentru a arăta supunere Porții¹¹¹. Însă pașa, prin răspunsul trimis la 26 aprilie, după ce s-au prezentat boierii la el, cerea venirea membrilor Divanului la Focșani pentru consfătuire, lucru care nu era pe placul marilor boieri, întărindu-le ideea de a pleca în Basarabia¹¹², mai ales că, spre sfârșitul lunii aprilie, existau informații despre iminenta intrare a trupelor turcești în țară¹¹³.

După vornicul Beldiman, boierii trimiși la Brăila erau Teodor Balș „cu râvnă și bărbăție dintre aceia din oraș” și banul Ion Tăutu „om bătrân și cu știință, în condeiu lucrător” cu daruri și dovezi de supunere față de sultan¹¹⁴. La întoarcere cei doi au fost prinși de eteriști și au fost închiși la Trei Ierarhi¹¹⁵, Iașii fiind sub controlul lui Pendedeca. Eteriștii aflând că turcii intrau în Moldova, iar la Focșani trupele lor erau deja învinse, s-a produs agitație în Iași, astfel cei doi boieri au reușit să scape, după trei zile¹¹⁶.

¹⁰⁶ *Ibidem*, p. 42-45.

¹⁰⁷ *Ibidem*, p. 74.

¹⁰⁸ *Ibidem*, p. 76.

¹⁰⁹ Manolache Drăghici, *op. cit.*, p. 118.

¹¹⁰ *Documente 1821*, vol. IV, p. 176.

¹¹¹ *Ibidem*, vol. II, p. 85.

¹¹² Cristian Ploscaru, *op. cit.*, p. 644.

¹¹³ *Documente 1821*, vol. II, p. 95-96.

¹¹⁴ Alexandru Beldiman, *op. cit.*, p. 355.

¹¹⁵ *Ibidem*, p. 361.

¹¹⁶ *Ibidem*, p. 362-363.

În aceste condiții de tensiune din capitala Moldovei și cum turcii începuseră să intre în cele două Principate, Ipsilanti a trimis pe Gheorghe Cantacuzino-Deleanu pentru reorganizarea trupelor și preluarea controlului în Iași¹¹⁷. Aflând de „trădarea” Divanului, eteriștii deveneau din ce în ce mai ostili, prin urmare, marii boieri au fost nevoiți să părăsească țara spre sfârșitul lui aprilie, de această dată pentru o perioadă mai lungă de timp. Despre atmosfera acelei perioade ne vorbește tot Alexandru Beldiman. Acesta spunea că eteriștii, văzând cum țara era împotriva lor și mai ales noua conducere a boierilor, hotărâsc preluarea administrației¹¹⁸. Astfel, Pendedeca a mers la mitropolie cu scrisori „incriminatorii” prin care cerea explicații faptului că boierii se arătau loiali Porții, iar la un moment dat, logofeții Dimitrachi și Grigoraș Sturdza au fost prinși și batjocoriți de către eteriști¹¹⁹. Toate aceste chestiuni, în contextul apropierei turcilor de Iași, îi fac pe marii boieri să părăsească Principatul, mai ales că apăreau divergențe chiar între ei¹²⁰, o parte, cei din jurul lui Iordache Rosetti-Roznovanu, retrăgându-se în Basarabia, în timp ce o altă parte a divăniților, boierii din jurul familiei Sturdza, s-a retras la Cernăuți¹²¹.

În mai ajungea la Iași Gheorghe Cantacuzino-Deleanu. Acesta a încercat să organizeze administrația și trupele eteriste, adoptând o altă atitudine spre deosebire de Pendedeca. La 23 mai, ordona returnarea bunurilor luate de către eteriști de la boieri și din alte case și interzicea astfel de practici pe viitor. Doar pâinea, „găsită prin diferite părți”, trebuia adusă la Iași, fiind necesară pentru hrănirea soldaților¹²². Un căpitan de-al său, D.B. Teodor, îi prezenta ancheta făcută pentru oile și caii luați de eteriști de la boierul Iancu Canănaș, căruia i se dădea câștig de cauză și se hotăra restituirea animalelor și „satisfacerea” doleanțelor boierului¹²³. Și Manolache Drăghici ne spune că Gheorghe Cantacuzino a ținut „o formă de stăpânire” vremelnică, iar simbolul autorității lui sunt diferite jalbe primite de la locuitori. Acestea conțineau cereri diverse precum: răvaș de drum, înapoierea lucrurilor răpite de eteriști, scoaterea eteriștilor din casele pe care le ocupaseră etc. Cancelaria acestuia avea „vreo 5 scriitori” și „gema” de cereri¹²⁴.

Însă la sfârșitul lunii mai, turcii se apropiau de Iași. Oastea turcească se împărțise în două coloane: una spre Bacău, împotriva eteriștilor refugiați prin mănăstiri, iar cealaltă spre Iași, comandată de Salih-pașa. Aceștia au intrat în Iași în ordi-

¹¹⁷ Iacovaki Rizo Néroulos, *op. cit.*, p. 315-316.

¹¹⁸ Alexandru Beldiman, *op. cit.*, p. 355.

¹¹⁹ *Ibidem*, p. 357.

¹²⁰ *Documente 1821*, vol. II, p. 132-137.

¹²¹ Cristian Ploscaru, *op. cit.*, p. 645-646.

¹²² *Documente 1821*, vol. IV, p. 192.

¹²³ *Ibidem*, p. 198-199.

¹²⁴ Manolache Drăghici, *op. cit.*, p. 121.

ne, neîntâmpinând rezistență, deoarece eteriștii au părăsit Iași la aflarea veștii, iar turcii au așezat tabăra în Copou¹²⁵. La 1 iunie, Gheorghe Cantacuzino anunța printr-o proclamație că se retrage din capitală¹²⁶. Acesta s-a retras inițial la Stânca, sat aparținând lui Iordache Rosetti-Roznovanu, ca mai apoi să se retragă în carantina de la Sculeni¹²⁷. O parte dintre eteriști, vreo 700, rămân însă să lupte pe malul moldovean al Prutului cu oastea turcilor superioară numeric, însumând aproximativ 4.000 de ostași¹²⁸. Lupta de la Sculeni (17 iunie) a stârnit admirație în rândurile contemporanilor, grecii rezistând mai multe ore în fața unui adversar mai puternic. Și Alexandru Beldiman, vehement față de eteriști pe tot parcursul poemului său, expune cu admirație această rezistență a grecilor¹²⁹. Evident, eteriștii au fost învinși în cele din urmă, câțiva reușind să treacă Prutul în Basarabia și să se salveze¹³⁰.

Între timp, în Țara Românească, eteriștii sufereau înfrângerea de la Drăgășani (7 iunie), iar Alexandru Ipsilanti la 8 iunie, din Râmnic, în timp ce se retrăgea spre Transilvania, anunța despărțirea de ostașii săi, dispersați în mare parte. Acesta arunca vina eșecului mișcării pe soldații și comandanții săi, acuzându-i că „au călcat jurămintele” și că au trădat patria. Acuza, printre alții, pe Constantin Duca și Vasile Caravia¹³¹. Din oastea lui Ipsilanti rămânea compact un corp condus de Iordache Olimpiotul și Farmache care s-au retras prin munți spre Moldova¹³², ajungând în ținutul Neamțului unde s-au fortificat la mănăstirea Secu¹³³. Grecii, câteva sute, au rezistat între munții Neamțului mai mult timp, pe 12 septembrie având loc asaltul final prin care eteriștii au fost înfrânți¹³⁴. Cu înfrângerea de la Secu s-a încheiat acțiunea eteristă în Principatele Române.

Începând cu luna iunie, orașul Iași era deja eliberat de eteriști, dar începea în același timp apăsarea ocupației otomane. Pe 13 iunie, trupele turcești își așezau tabăra în Copou¹³⁵. Ienicerii s-au dedat de asemenea la violențe și jafuri, cu toate că altele erau ordinele comandanților. Spre exemplu, la 12 iulie, chehaia-bei porunea în numele seraschierului de Brăila încetarea abuzurilor ostașilor turci, dușmanul

¹²⁵ *Ibidem*, p. 124.

¹²⁶ *Documente 1821*, vol. II, p. 189.

¹²⁷ *Ibidem*, vol. IV, p. 307.

¹²⁸ Manolache Drăghici, *op. cit.*, p. 124. După alte surse erau doar 400 de greci și 5.000 de turci, grecii rezistând opt ore (în *Documente 1821*, vol. IV, p. 201-203).

¹²⁹ Alexandru Beldiman, *op. cit.*, p. 379.

¹³⁰ *Documente 1821*, vol. IV, p. 203.

¹³¹ *Ibidem*, p. 204.

¹³² *Ibidem*, p. 207.

¹³³ *Ibidem*, p. 313.

¹³⁴ *Ibidem*, vol. V, p. 328-334.

¹³⁵ Alexandru Beldiman, *op. cit.*, p. 337.

fiind apostată și nu „raiaua credincioasă”¹³⁶, însă era necesar ca ordinul să se repete pe 26 august/ 7 septembrie¹³⁷. Alexandru Beldiman reamintește în versurile sale că, „Mergerea la Ibraila a vornicului Toader Balș/ A fost mântuirea țării, căci cenușă ar fi rămas”¹³⁸. Cu alte cuvinte, trimiterea delegației boierești la pașa de Brăila pentru a arăta supunerea țării a avut un rol semnificativ, Poarta acceptând că doar grecii au fost vinovați de răzvrătire și de aceea ostașilor turci li se amintea că inamicul nu era „raiaua credincioasă”.

În privința ocupației turcești ulterioare este sugestiv un episod povestit de Radu Rosetti, despre Mărioara din Iași¹³⁹ care a salvat de la moarte pe eteristul Neculai și familia lui prinși de turci¹⁴⁰. De asemenea, același Radu Rosetti descrie viața autohtonilor sub ocupația străină: „acei puțini care ramaseră pe loc sau vechilii celor plecați nu mai putură sta în țară decât cu o zăloagă rânduită de pașă, bineînțeles în schimbul unei îndemnități respectabile. Numai mulțămăită prezenței neîntrerupte a acelei zăloage puteai să trăiești liniștit în casă, să vezi cinstea soției și a fetelor tale respectată, să poți circula pe moșie, să nu fii jăfuit de cete de turci trecând prin satul tău. Cele [mai] multe din zăloage contractară legături de dragoste cu câte o fată din localitate și mai toate dintr-acele din ele care, la plecarea turcilor, consimțiră să-i însoțască fură luate de ei în legiuită căsătorie, după datinile lor, în fața cadiului, și își isprăviră viața în Țara Turcească. Mulțimea de jos însă avu să sufere nespus de mult”¹⁴¹.

Pe 29 iunie ajungea la Iași caimacamul Ștefan Vogoride¹⁴². Acesta a fost descris de Alexandru Beldiman în următorul fel: „în Țarigrad însemnat”, „intrigand de cei de frunte”, de neam bulgar, viclean și lacom, „pus pe prădat”¹⁴³. Manolache Drăghici sublinia și el că prin instituirea căimăcămiei lui Vogoridi „într-un an trei feluri de ocârmuiri s-au prefăcut în țară: domnia, ocupația grecilor și căimăcămia”¹⁴⁴. Mai mult, a existat un vid de putere *de jure* în Moldova din momentul abdicării lui Mihai Suțu și cel al instituirii căimăcămiei lui Vogoride, care asigura oficial guvernarea până la instituirea unui nou domn.

¹³⁶ *Documente 1821*, vol. II, p. 230.

¹³⁷ *Ibidem*, p. 310.

¹³⁸ Alexandru Beldiman, *op. cit.*, p. 375.

¹³⁹ Radu Rosetti, *Părintele Zosim și alte povestiri*, București, 2014, p. 57-72.

¹⁴⁰ Mărioara, personajul povestioarei, ar fi Maria Ghica, fiica lui Dimitrie Ghica, zis Kefal, vezi: Neagu Djuvara, *Între Orient și Occident. Țările Române la începutul epocii moderne (1800-1848)*, București, 2018, p. 417.

¹⁴¹ Radu Rosetti, *Părintele Zosim și alte povestiri...*, p. 74.

¹⁴² Andrei Oțetea, *op. cit.*, p. 317.

¹⁴³ Alexandru Beldiman, *op. cit.*, p. 387.

¹⁴⁴ Manolache Drăghici, *op. cit.*, p. 127.

În preajma venirii în capitala Moldovei, caimacamul scria mitropolitului să revină în țară, dar și boierilor¹⁴⁵. Însă aceștia își motivau în continuare exilul și amânau întoarcerea la Iași. De asemenea, „prelungita” lor amânare, după cum ei justificau, nu trebuia luată în nume de rău, așa cum era „tălmăcită de unii răuvoitori”¹⁴⁶. „Răuvoitorii” erau boierii și boiernași din ținuturi care acum se aflau la Iași și acuzau protipendada de trădare. La 17 mai, o scrisoare „de la toți câți ne aflăm nestrămutați din pământul Moldovei” era trimisă mitropolitului Veniamin, cerându-i să se întoarcă în țară și arătându-i starea în care se afla principatul¹⁴⁷. În ținutul Neamțului, spătarul Sturdza, ispravnic, îndemna pe locuitori să se înarmeze „cu orice fel de arme (...) pușcă, coasă, lance, topor” și să pornească împotriva eteriștilor din Iași sau „oriunde” vor fi zăriți¹⁴⁸. De asemenea, în preajma sosirii caimacamului Vogoride în capitala Moldovei, Gheorghe Cuza, Lascarache Sturdza, Andronache Donici, Vasile Miclescu și „din bârlădeni câțiva” și-au dat întâlnire la Iași pentru „a lupta”¹⁴⁹.

Ștefan Vogoride s-a așezat la mitropolie și având în vedere că mitropolitul era peste Prut, Manolache Drăghici ne spune că episcopul de Huși, Meletie, preia atribuțiile religioase necesare¹⁵⁰. De asemenea, caimacamul a rânduit în Divan pe boierii rămași în țară și dintre cei „fără caftan”¹⁵¹. Și Beldiman spune că Ștefan Vogoride, după ce preia puterea, rânduiește „ispravnici” și „boiernași” drept logofeți¹⁵². Astfel, bazându-se, de fapt, pe boierii de ținuturi, „decăzuți” de la marile dregătorii sub fanarioți¹⁵³, Vogoride își făcea „taraf” și a rânduit în Divan pe următorii: Ioniță Sturdza, logofăt mare; Alecu Beldiman, Ioan Tăutu, Iordachi Râșcanu, Gheorghe Cuza, vornici de Divan; Costache Mavrocordat, vistiernic; Gh. Brăescu, hatman; Costache Pomer, agă de oraș „după mijlocirea turcilor”¹⁵⁴. Pomer fusese ispravnic de Iași „sub greci”, fiind „frate de cruce” cu ei însă, când s-au apropiat turcii „s-a dat” cu aceștia din urmă facilitând ienicerilor diferite bunuri prețioase de prin casele grecilor sau ale boierilor plecați¹⁵⁵. Și, în general, boierii rămași în țară au încercat să obțină, prin legăturile create cu ofițerii turci, diferite funcții mai bune.

¹⁴⁵ *Documente 1821*, vol. II, p. 193.

¹⁴⁶ *Ibidem*, p. 224.

¹⁴⁷ *Ibidem*, p. 171.

¹⁴⁸ *Ibidem*, p. 117.

¹⁴⁹ Alexandru Beldiman, *op. cit.*, p. 391.

¹⁵⁰ Manolache Drăghici, *op. cit.*, p. 127.

¹⁵¹ *Ibidem*, p. 128.

¹⁵² Alexandru Beldiman, *op. cit.*, p. 389.

¹⁵³ Despre boierimea ținutașă, originile sale și „pretențiile” politice, vezi Cristian Ploscaru, *op. cit.*, p. 216-238.

¹⁵⁴ Manolache Drăghici, *op. cit.*, p. 128.

¹⁵⁵ *Ibidem*.

Spre exemplu, Ioniță Sturdza, care „legase prietenie” cu un pașă turc, accede de la isprăvnicie logofăt în divanul lui Vogoride, ca mai apoi, prin aceste conexiuni, să facă parte și din delegația ce avea să meargă la Istanbul¹⁵⁶. Acesta era parte din ramura „mai săracă”, secundă, a familiei Sturdza¹⁵⁷ deținând, până la 1821, dregătorii prin ținuturi, însă în urma „zaverii” și în noul context din 1822 devine domnul Moldovei. De asemenea, dintre cei care intraseră în administrație sub căimăcămia lui Vogoride, Greceanu, Cerchez, Brăescu, Latif, Sotiri, Iorgu Stavru și alții, se ocupaseră de întreținerea armatei turcești din Iași¹⁵⁸.

Odată eteriștii învinși, noua administrație supravegheată de armata turcă începea a face rechiziționări de la grecii „apostați”. De fapt, se confiscau concomitent și bunuri ale boierilor refugiați¹⁵⁹. Constantin Mavrocordat, revenit la Iași din refugiul de la Cernăuți, a fost numit de caimacam mare vistier¹⁶⁰. Acesta porunca să se ridice „grâul, orzul, porumbul” de pe moșiile boierești, fiind sfătuit astfel de boierii „de rang inferior” cu care se aliase acum¹⁶¹.

Toamna lui 1821 găsea capitala Moldovei frământată de noi lupte pentru putere în condițiile de structurării realităților politice de dinainte de „zaveră”. Trei tarafuri încercau să-și creeze avantaje politice de pe urma noii situații. Boierii refugiați la Cernăuți în jurul Sturdzeștilor încercau să negocieze cu Ștefan Vogoride, care însă dorea să preia domnia¹⁶². La 21 octombrie 1821, Sturdzeștii înmânau lui Teodor Balș memoriul lor către Poartă prin care se cerea conducere pământeană, dar printr-un sfat al boierilor¹⁶³. În schimb, taraful din jurul Roznovenestilor, din Chișinău, miza în principal pe obținerea domniei pentru Iordache Roznovanu cu sprijinul Rusiei¹⁶⁴. Al treilea „taraf” era cel de la Iași, adunat în jurul lui Ștefan Vogoride și format atât din unii boieri dintre cei mari, care s-au întors la Iași, cât mai ales dintre cei de ținuturi¹⁶⁵. În octombrie 1821, delegația boierilor moldoveni ducea seraschierului de Silistra două arzuri destinate sultanului, unul al boierilor din Cernăuți și unul al boierilor din Iași¹⁶⁶, pașa trimițându-l sultanului pe cel al

¹⁵⁶ Cristian Ploscaru, *op. cit.*, p. 646.

¹⁵⁷ Octav-George Lecca, *Familiiile boerești române. Istoric și genealogie (după izvoare autentice)*, București, 1899, p. 468.

¹⁵⁸ Alexandru Beldiman, *op. cit.*, p. 385.

¹⁵⁹ Manolache Drăghici, *op. cit.*, p. 126.

¹⁶⁰ *Documente 1821*, vol. II, p. 250.

¹⁶¹ *Ibidem*.

¹⁶² Cristian Ploscaru, *op. cit.*, p. 648.

¹⁶³ *Ibidem*.

¹⁶⁴ *Ibidem*.

¹⁶⁵ Radu Rosetti, *Amintiri....*, p. 84.

¹⁶⁶ Alexandru Beldiman, *op. cit.*, p. 416-419.

boierilor nestrămutați¹⁶⁷. În răspunsul oferit de către Poartă se accepta rânduirea unui domn pământean și trimiterea unei deputații¹⁶⁸.

Temându-se că Teodor Balș putea obține domnia, Ștefan Vogoride a decis trimiterea lui Ioniță Sandu Sturdza (pe care caimacamul îl făcuse logofăt mare și pe care nu-l considera tocmai un posibil contracandidat la domnie) cu vornicii Ion Tăutu, Gheorghe Cuza, Iordache Râșcanu, hatmanul Costache Cerchez și aga Ion Greceanu¹⁶⁹. La Stambul a fost preferat ca domn Ioniță Sandu Sturdza, numit în vara lui 1822¹⁷⁰ (deși călătoria spre Silistra, apoi spre Țarigrad începuse la sfârșitul lui martie)¹⁷¹.

Așadar, anii 1821-1822 au reprezentat o perioadă extrem de dificilă și cu consecințe importante pentru Principatele Române. În ceea ce privește orașul Iași, de aici, la sfârșitul lui februarie 1821, Alexandru Ipsilanti anunța începutul revoluției grecești, iar în martie, deși conducător era în continuare domnul Mihai Suțu, întreaga activitate era canalizată în scopul revoluției eteriste. Existau numeroși membri eteriști la Iași, toți greci cu diferite ocupații, printre care cei mai importanți erau domnul Mihai Suțu și postelnicul Iacovachi Rizos, fapt care făcuse din Iași o varianta optimă de izbucnire a insurecției, în concepția lui Alexandru Ipsilanti. După abdicarea lui Mihai Suțu, lunile aprilie și mai au fost marcate de un vid de putere *de jure*, în care ba boierii, ba eteriștii prin Constantin Pendedeca și Gheorghe Cantacuzino își asumau conducerea în capitala Moldovei. Din iunie, capitala era eliberată de eteriști, însă intra apoi sub ocupația trupelor turcești. La sfârșitul lui iunie revenea o putere *de jure* în Moldova și se instala la Iași caimacamul Ștefan Vogoride. Căimăcămia a administrat țara până în vara lui 1822, când finalmente a fost instituită domnia lui Ioniță Sandu Sturdza (1822-1828).

Sigur că evenimentele din 1821 nu se rezumă doar la schimbările acestea vremelnice de stăpânire. După cum am văzut din izvoare, mai ales din cele narative, perioada este deplânsă ca una extrem de nefastă, care a tulburat nu numai ordinea publică, politică, ci și viața locuitorilor prin violențele și atrocitățile aduse de război. Relația eteriștilor cu boierii din capitala Moldovei s-a dovedit a fi complicată în ciuda celebrelor contribuții ale unora dintre marii boieri. Așa se face că anunțul lui Alexandru Ipsilanti referitor la amestecul Rusiei era necesar pentru a-și asigura sprijinul elitei, aspect care însă a sortit eșecului mișcarea eteristă, după cum

¹⁶⁷ Radu Rosetti, *Amintiri...*, p. 108.

¹⁶⁸ *Ibidem*, p. 110.

¹⁶⁹ *Ibidem*.

¹⁷⁰ Despre contextul diplomatic și culisele acestei numiri, vezi Cristian Ploscaru, *Politică, reformă și interogații identitare în Moldova, 1822-1832*, Iași, 2022, p. 46-52.

¹⁷¹ *Jurnalul mergerii boierilor deputați la Țarigrad*, în Mihail Kogălniceanu, *Cronicele României sau Letopiseșele Moldaviei și Valahiei*, tomul III, București, 1874, p. 430-450.

remarcau contemporanii. Neajunsurile organizatorice, nevoia de produse, bani, haine, arme, cai etc., rechiziționările și violențele apărute au făcut ca amintirea „zaverei” să fie una extrem de negativă pentru moldoveni. Astfel că, după dezavuarea de către țar mai ales, tensiunile și conflictele între autohtoni și eteriști s-au întetit considerabil. Delimitarea promptă de acțiunile lui Mihai Suțu și ale Eteriei au făcut totuși ca ocupația otomană ulterioară să fie una „mai blândă” în condițiile în care comandanții turci încercau să păstreze ordinea și disciplina, deși, de cele mai multe ori, fără succes. Liniștea locuitorilor era asigurată mai degrabă de diverse daruri către ofițeri, turcii devenind astfel ceva mai binevoitori.

Tot pe fondul acestor evenimente, importantă a fost și reconfigurarea structurilor de putere în interiorul elitei, în condițiile în care marii boieri s-au refugiat de teama represiunilor otomane, făcând astfel loc boierilor de ținuturi, așa numita boierime mică. Aceștia au venit la Iași ocupând dregătoriile cu spijinul caimacamului, dar și al ofițerilor otomani. Așa a luat naștere în Moldova viitorul „conflict”, caracteristic domniei lui Ioniță Sandu Sturdza, între boierii refugiați și boierii nestrămutați.

Toate aceste chestiuni cu relevanță pentru istoria Principatului Moldovei se împletesc după cum am putut observa cu aspecte ce trimit și spre istoria locală. La Mănăstirea Galata s-a aflat cartierul general al revoluției eteriste pentru șapte zile. Pe de altă parte, de la Trei Ierarhi, egumenul Serafim asigura strângerea de provizii pentru eteriști, aici a fost binecuvântată acțiunea de mitropolitul Moldovei și apoi tot aici au fost închiși boierii care au disculpat țara față de turci. Tot legat de Trei Ierarhi, Alecu Russo știa că „în vremea Eteriei grecești” turcii au dat foc zidurilor sperând astfel să topească aurul care împodobește biserica, deoarece „în neștiutoarea lor lăcomie credeau că zidurile erau de aur masiv”¹⁷². Copoul, tradiționalul loc de plimbare al boierilor, găzduia din vara lui 1821 tabăra armatei otomane. Străzile Iașilor au fost martore ale acțiunilor eteriștilor și ale turcilor, ale dramelor individuale sau de familie ale negustorilor, boierilor și altor locuitori de rând, dar și ale prefacerilor socio-politice care puneau capăt epocii fanariote.

¹⁷² Alecu Russo, *Piatra teiului. Scrieri alese*, București, 1967, p. 319-320; circulau mai multe legende despre topirea aurului de pe biserică în diferite rânduri, de tătari sau de turci, vezi N.A. Bogdan, *op. cit.*, p. 38, 98.

Summary

The events of 1821 have attracted great interest over the years. The actions of the Hetairia and those of Tudor Vladimirescu have been the central point of analyses devoted to the subject, including recently, on the occasion of the bicentenary of the 1821 Revolution. In general, the facts unfolded in the Principality of Moldavia have interested the historiography, which concentrated on the Hetairist itinerary or on the relations between the Hetairists and the natives. This paper focuses on an urban landmark within these events: the city of Iași. Thus, it tries to trace, as far as the sources allow, facts, people, places and relations between them in the city of Iași during 1821. The subject is relevant because it concerns the capital of Moldavia, the socio-political center of the Principality, and the place where the Greek uprising broke out. The article identifies the members of the Hetairia from Iași around the outbreak of the insurrection and to what extent the local boyars were aware of their plans. It also traces the relations between the Hetairists and the natives after the outbreak of the revolution, taking as landmark the presence of the Hetairist leader in Iași, then the disavowal of the Tsar and the attempt of the Greeks to control the city. The assumption of power here, either by the boyars or by the Hetairists, underlines in a clearer way the importance of Iași in the events, being both the point of connection between Odessa and Chișinău, from where new volunteers, weapons and supplies were coming, and Wallachia, where Alexandros Ypsilantis was waiting for them, as well as a “supplier”, which complicated the relationship between the natives and the Greeks. At the same time, with reference to the city of Iași we not only have this “memory of facts” but also a “memory of places”: the imposing Church of the Three Hierarchs was at the center of events several times in 1821, the Galata monastery was the “headquarters” of the Greek insurrection in its early days, Copou hosted the Ottoman army from the summer of 1821 and the houses of the boyars sheltered either Hetairists or Turks depending on the circumstances. Today’s “Grigore Ghica” park, the site of the Beilic, witnessed the rage of the Hetairists against the Turks. The streets of Iași were one of the settings for the events of 1821, that brought important social and political changes, whether we are talking about the restructuring of power relations at the elite level or the return to local Princes.

Keywords:

Iași, Hetairia, boyars, the Church of the Three Hierarchs, the Galata monastery.

Familia Alecsandri. Figuri feminine (II)

Iulian Pruteanu-Isăcescu

*Paulina Alecsandri, născută Lucașevici*¹ (1841-1921)

Scriitorul Vasile Alecsandri (1821-1890)² a fost căsătorit cu o femeie „aproape țărăncă”³, Paulina Lucașevici, fiica lui Iosifin și a Elenei Lucașevici⁴. Paulina s-a născut la 1 ianuarie 1841, la Bacău, iar „întâmplarea” a făcut-o soția scriitorului, dacă ar fi să-i dăm crezare memorialistului Radu Rosetti (1853-1926), cel care a așezat pe hârtie povestea întâlnirii în *Amintirile* sale: „Doamna Maria Gregoraș (Șapte Sate), o vară primară a lui Alecsandri, mi-a povestit prin anii 1880-1890 (dacă nu mă înșel) cum, întorcându-se împreună cu Alecsandri în anii 1858-1860, de la Mircești, unde petrecuse câteva zile, la Iași, călătorii s-au oprit, la Târgul Frumos, la vestitul *rateș* (han) ce-l ținea Novakovski, un fost bucătar al lui Petrache Mavrogheni, pentru a lua acolo dejunul, totdeauna foarte bine gătit de acest meșter în arta culinară. După dejun, pe când se înhămau caii la trăsură spre a pleca înainte, Alecsandri, care hoinărise prin rateș, veni spre vară-sa, care îl aștepta, și-i zise pe franțuzește:

— Mario, Novakovski are aici o slujnică drăguță care posedă coapse și pulpe deosebit de frumoase. Le-am putut privi bine, căci spală pe jos într-o odaie și și-o suflecat poalele pentru a nu se feșteli. Tare îmi vine s-o fur când m-oi întoarce și s-o duc la Mircești.

Doamna Grigoraș crezu că acest proiect al poetului alcătuia numai o glumă, dar, după câteva luni, mergând la Mircești, văzu acolo pe o tânără servitoare, destul de plăcută, bine îmbrăcată, despre care vărul său îi zise că este aceea pe care o văzuse la Târgu Frumos, la Novakovski, pe care a adus-o ca să-i îngrijească de casă și de care este foarte mulțumit. Îi mai spuse că se numește Paulina și este poloneză.

¹ Nume de familie transcris sub diferite forme: *Lukasievici*, *Lucasiewicz*, *Lucasievici*, *Lucasevici*. Vom folosi transcrierea din certificatul de căsătorie: *Lucașevici* (Arhivele Naționale Iași, Fond Stare Civilă, Mircești, dos. 1/1876-1877-1878, nr. 22). Mulțumesc dlui prof. univ. dr. Mircea Ciubotaru pentru unele lămuriri în documentarea acestui articol.

² Pentru informații privitoare la originile și ascendenții lui Vasile Alecsandri, vezi Iulian Pruteanu-Isăcescu, *Familia Alecsandri. Figuri feminine (I)*, în „Anuarul Muzeului Național al Literaturii Române Iași”, anul XIV, Iași, 2021, p. 47-48.

³ Ștefan J. Fay, *Caietele unui fiu risipitor. Fragmente de jurnal*, București, 1994, p. 87.

⁴ Arhivele Naționale Iași, Fond Stare Civilă, Mircești, dos. 1/1876-1877-1878, nr. 22.

Și Paulina nu numai că a rămas până la moarte în casa lui Vasile Alecsandri, dar născându-i după doi sau trei ani o fată, bucătică ruptă dintr-însul, și, prin îngrijirea trebuințelor sale materiale, făcându-i-se indispensabilă, a luat-o de soție”⁵. În timpul lucrărilor de zidire a casei de la Mircești, supravegheate îndeaproape de Paulina Lucașevici, Alecsandri îi mărturisea la 20 mai 1867: „Am cetit cu mare mulțumiri toate câte mi-ai scris despre starea moșiei și despre măsurile ce ai luat pentru zidirile ce sunt încă de făcut. Toate aceste îmi dovedesc și mai mult că ești harnică, voinică, înțeleaptă... drac împelițat”⁶. Pricepută în trebi gospodărești, dar și în arta culinară, „doamna Alecsandri – o gospodină vestită – pregătea «curechiurile» sale cele mai nemerite, atât de felurite și de înfricoșate, încât Ion Ghica, doritor de a le cinsti după meritul lor, se ducea să caute prin oraș vreun prieten al casei, și introducându-l în sufrageria lui Alecsandri, zicea, cu un zâmbet glumeț: «Am adus un ajutor»”⁷.

Frumoasă, harnică și înțeleaptă, Paulina nu a avut parte de o educație aleasă, „se forța să vorbească franțuzește, și toată viața a vorbit cu un cheșchevu incurabil, amintind-o pe Coana Chirița”⁸, întrerupând „fără menajamente flirturile soțului cu frumoasele domnișoare de onoare ale reginei Elisabeta (...), strigându-i acru de pe terasa înaltă unde trona cu matroanele de la Curte: «Puneți vată în urechi, dragă Vasile, și nu uita ce rău te dor noaptea bătăturile și reumatismele»”⁹.

Vasile Alecsandri a luat-o de soție pe Paulina Lucașevici abia în anul 1876, căsătorindu-se la Mircești, în ziua de 3 octombrie, martori fiindu-le preotul paroh, Gheorghe Pascal, și trei localnici: Piti Lungu, Martin Vernica și Petrea Piti Andrieș¹⁰. Evenimentul a avut loc la trei zile de la înmormântarea bunul său prieten, Costache Negri (1812-1876), fratele Elenei Negri, de care l-a legat o înălțătoare poveste de

⁵ Radu Rosetti, *Amintiri. Ce am auzit de la alții. Din copilărie. Din prima tinerețe*. Prefață de Neagu Djuvara, București, [2015], p. 540-541.

⁶ V. Alecsandri, *Scrisori*, I, *Către T. Maiorescu, I. Negruzzi, Al. Papadopol-Callimachi și Paulina Alecsandri*. Publicație îngrijită de Il. Chendi și E. Carcalechi, București, 1904, p. 260, 307.

⁷ George Bengescu, *Câteva suvenire ale carierei mele. Ion Ghica, V. Alecsandri, Alexandru Lahovari*, Bruxelles, 1899, p. 157-158.

⁸ Ștefan J. Fay, *op. cit.*, p. 87. Scriitorul C. Gane (1885-1962) a identificat „modelul” pentru îndrăgitul personaj literar: „Anastasia Greceanu, născută Balș, răsbunica mea după mamă (...). E coana Chirița a lui Alecsandri. Se zice că acesta a venit la Pârâul Glodului [moșia unde se afla conacul vornicesei Anastasia Greceanu – n. mea] și fiind rău primit a scris acele piese de teatru spre a se răzbuna. Nimirile din piesă corespund cu ale copiilor ei: Guliță = Georges Greceanu, Calipsița = Canano...” (cf. C. Gane, *A existat coana Chirița?*, în „Magazin istoric”, anul II, nr. 9 (18), București, septembrie 1968, p. 90).

⁹ Maria Cantacuzino-Enescu, *Umbre și lumini. Amintirile unei prințese moldave*. Traducere din limba franceză de Elena Bulai, București, [2022], p. 94.

¹⁰ Arhivele Naționale Iași, Fond Stare Civilă, Mircești, dos. 1/1876-1877-1878, nr. 22.

iubire nemuritoare¹¹: „(...) bucurie și fericire. Amorul nostru înfrumusețează tot ce ne-nconjoară, el dă lucrurilor proporții sublime”¹².

Paulina Alecsandri a murit la Mircești, în ziua de 18 februarie 1921, în chiar anul centenarului nașterii lui Vasile Alecsandri¹³. Potrivit voinței testatoarei¹⁴, a fost îngropată alături de soțul ei, într-un „vechiu cavou, cu împrejmuire de scânduri” din curtea casei din Mircești¹⁵. În ziua de 19 mai 1928, osemintele sale au fost așezate lângă cele ale soțului în noul mausoleu ridicat de Academia Română în cinstea scriitorului¹⁶, după un proiect al arhitectului N. Ghica-Budești (1869-1943), văr de gradul al II-lea pe linie maternă cu I.G. Duca (1879-1933), nepot de vară pe linie paternă al lui Vasile Alecsandri¹⁷.

Paulina și Vasile Alecsandri au avut o singură fiică, Maria (1857-1937), născută înainte de căsătoria părinților, dar recunoscută de Vasile Alecsandri în data de 25 iunie 1874, numită *Marghiolița*¹⁸, în frumoasele scrisori către Paulina.

Maria Alecsandri s-a născut la 3 noiembrie 1857, la Bacău, și a moștenit „de la părintele său bunătatea inimei, nobleța caracterului și claritatea alexandriană în scriere și în cugetare”¹⁹.

Între anii 1867 și 1876²⁰ și-a făcut studiile la pensionul Barral din Paris²¹. Aceasta îi mărturisea mamei sale într-o scrisoare din anul 1867: „Când ai veni mata la Paris, te-i minuna de câte lucruri frumoase vei vide”²², iar tatăl i se confesa câțiva ani mai târziu: „Tu ești artistă, bună muzicantă, pictoriță, sunt de acord, dar nu ești poetă, scumpă copilă, și, ce este mai rău, prea tânără, iubind lumea, spectacolele, fără să obosești. Iată de ce, sacrificând egoismul meu părintesc, nu vreau să te condamn

¹¹ Elena Rădulescu-Pogoneanu, *Viața lui Alecsandri*, Craiova, [1940], p. 90-99.

¹² C.D. Papastate, *Vasile Alecsandri și Elena Negri. Cu un jurnal inedit al poetului*, București, 1947, p. 175. Elenei Negri i-a dedicat seria de poezii intime *Lăcrimioare*, inaugurate de cunoscuta elegie *Steluța* („Dedicație E.N.”).

¹³ Cf. Sever Zotta, în „Ioan Neculce”, anul I, fasc. II, Iași, 1922, p. 390. Sever Zotta a publicat și un documentat studiu în anul acestei aniversări: *La centenarul lui Vasile Alexandri (1821-1921). Material inedit privitor la familia poetului*, Iași, 1921, 92 p.

¹⁴ Cf. *Testament Paulina V. Alecsandri (Mircești, 31 ianuarie 1921)*, Arhiva Muzeului Național al Literaturii Române Iași, dos. Muzeul „Vasile Alecsandri” Mircești.

¹⁵ *La cripta lui Vasile Alecsandri. Strămutarea osemintelor poetului în noul mausoleu*, în „Biserica și școala”, anul LII, nr. 24, Arad, 10 iunie 1928, p. 7-8.

¹⁶ Virgiliu Z. Teodorescu, *Mausoleul lui Vasile Alecsandri de la Mircești. Contribuții documentare*, în „Revista Monumentelor Istorice”, anul LIX, nr. 2, București, 1990, p. 87, 90.

¹⁷ Vezi Iulian Pruteanu-Isăcescu, *art. cit.*, p. 48-49, 53.

¹⁸ V. Alecsandri, *Scrisori*, I, p. 260-261, 263-264, 270.

¹⁹ Alex T. Dumitrescu, *Despre Alexandri. Data nașterii și originea sa*, București, 1905, p. 78.

²⁰ Vasile Alecsandri, *Cele mai frumoase scrisori*. Text ales și stabilit, traducere, prefată, tabel cronologic, note și indici de Marta Anineanu, București, 1972, p. 170.

²¹ *Ibidem*, p. 214, 227.

²² *Ibidem*, p. 169.

să petreci iarna la Mircești și nici la Iași și București. Cu toată dragostea ta filială, vei termina prin a te resimți de aceste șederi, puțin plăcute, timp de șase luni de iarnă, și prin a căpăta nostalgia Parisului”²³.

Maria Alecsandri a fost căsătorită în trei rânduri. Prima căsătorie a fost cu Dimitrie Catargiu (1846-1888), „un băiat încântător și cuminte a cărui mamă este vară cu scumpul și regretatul Negri”, mărturisirea cu vădită satisfacție scriitorul Vasile Alecsandri prietenului Édouard Grenier (1819-1901), într-o scrisoare din 1 noiembrie 1877²⁴. Nunta a avut loc la Mircești, într-un cadru foarte restrâns, luând în considerare contextul politic generat de Războiul ruso-turc din 1877-1878: „Nu vreau ca în casa lui Alecsandri să se petreacă în vreme ce soldații noștri mor la Plevna”²⁵. Prin această căsătorie, Maria Alecsandri a intrat în rândurile unei vechi familii boierești, „din cele mai întâi niamuri”²⁶ ale țării. Mirele era fiul lui Alexandru Catargiu, președinte de secție la Curtea de Casație, și al Mariei Donici, vară primară cu Costache Negri, fiica lui Iordache Donici și a Ecaterinei Rosetti-Baston; era, de asemenea, nepot al domnitorului Grigore al V-lea Ghica și al logofătului antiunionist Costin Catargiu, văr primar cu prințesele Maria Obrenovici, Aglaia Rosetti-Răducanu, precum și nepot de văr de gradul al III-lea al prim-miniștrilor Barbu Catargiu și Lascăr Catargiu. Maria a fost înzestrată la căsătorie cu moșia Borzești²⁷ (județul Bacău), unde tatăl său avea „un *pied-à-terre* din cele mai primitive”²⁸, și cu un trusou de 2.000 de galbeni²⁹.

Maria și Dimitrie Catargiu au avut două fiice, Margareta și Elena, devenite motiv de bucurie imensă pentru bunicul promenor: „(...) în sfârșit am ajuns în raiul Mirceștilor! Laudă lui Dumnezeu! Aici am găsit toamna splendidă, grădina înflorită,

²³ *Ibidem*, p. 235.

²⁴ Vasile Alecsandri, *Scrisori inedite. Corespondența cu Édouard Grenier. 1855-1885*. Traduse și publicate cu o introducere de Alecsandrescu-Dorna, București, [s.a.], p. 67.

²⁵ G.C. Nicolescu, *Viața lui Vasile Alecsandri*. Ediția a III-a, București, 1975, p. 492. Arhivele Naționale Iași, Fond Stare Civilă, Mircești, dos. 2/1877, nr. 15. Martorii din partea Mariei Alecsandri au fost: Gheorghe I. Duca (1847-1899), văr de gradul al II-lea, inginer, tatăl viitorului prim-ministru liberal, I.G. Duca (1879-1933) și Constantin Cozonî, probabil o rudă din partea bunicii paterne, Elena Cozonî (1800-1842). Pentru Dimitrie Catargiu au semnat doi dintre frații săi: Gheorghe Catargiu (1845-1907), căsătorit cu Elena Gr. Ventura, și Ion Catargiu (1847-), căsătorit cu Eufrosina Mavrocordat (1846-1906), nepoata Doamnei Zoe Brâncoveanu-Bibescu (1805-1892).

²⁶ *Surete și izvoade (Documente slavo-române)*. Publicate de Gh. Ghibănescu, vol. IX, *Documente basarabene*, Iași, 1914, doc. CXLI, p. 366.

²⁷ Moșia Borzești a fost primită ca moștenire de Vasile Alecsandri de la tatăl său, vornicul Vasile Alecsandri (Alex T. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 79).

²⁸ Radu Rosetti, *op. cit.*, p. 541. *Pied-à-terre* = a doua locuință/casă (mai mică). Vezi fotografia reprodusă în „Curentul”, anul XII, nr. 4.124, București, 5 august 1939, p. 9 (*Fotografii*, în acest articol, p. 83).

²⁹ *Vasile Alecsandri. Testament. Mircești, 21 septembrie 1886* (Arhiva Muzeului Național al Literaturii Române Iași, nr. inv.: 34.13.1.06358).

livada încărcată cu fructe ca nealtădată, și lumea în cea mai deplină podoabă. Tot ce mă încunjură îmi râde în cale, cocoarele mă salută din înaltul cerului, trecând în mari triumphiuri călătore, cățeii mei îmi sar pe genunchi cu veselie, și mai presus de toate, nepoțelele mele îmi sar în spinare, dismerdându-mă cu numele de *Grand-papa*, *Gross-papa*, și umple casa de vuet și de mișcare. Fericirea e fără margini...”³⁰.

După divorțul de Dimitrie Catargiu, Maria s-a recăsătorit la 10 iunie 1883 cu Gheorghe Bogdan (1854-1925)³¹, fiu al marelui vornic Manolache Bogdan și al Anei Ghica-Trifești. Ceremonia a avut loc la reședința mirelui de la Dobreni, județul Neamț. Cei doi au făcut „călătoria de nuntă la Veneția, unde, pentru seara sosirii lor, George Bogdan comandase o gondolă dintre cele mai elegante, în care trimisese să fie pregătite șampanie și tot felul de bunătăți, urmând ca toată noaptea să cutureiere canalele. La hotel însă se iscă o neînțelegere: Maria nu voia să se plimbe cu gondola și, în timp ce George Bogdan destupa prima sticlă de șampanie adusă în cameră, ea face o criză de nervi. George Bogdan își scoate inelul de cununie din deget, îl pune în paharul său de șampanie și aruncă șampania din pahar pe fereastră. Unul dintre gondolierii care aștepta sub fereastră prinde inelul din zbor și-l pune între dinți – după obiceiul lor când primeau un ban de aur – la care George Bogdan îi spune: Păstrează-l! Apoi, își ia pălăria și pelerina, închide ușa fără o vorbă, coboară în gondolă și toată noaptea petrece cu muzicanții, iar dimineața se duce la gară, ia trenul și pleacă. Întors în țară, introduce divorț împotriva Mariei Alecsandri și începe să-i facă curte Margaretei Rosetti-Răducanu din Căiuți”³², nimeni alta decât nepoata de vară a fostului soț al Mariei Alecsandri, fiica cea mică a prințesei Aglaia Ghica, căsătorită cu marele logofăt Răducanu Rosetti. Căsătoria celor doi a ținut cinci luni: „(...) Margareta, văzând că George Bogdan îi făcea din nou curte Mariei Alecsandri, a cerut divorțul”³³. După pronunțarea divorțului, Maria Alecsandri și Gheorghe Bogdan s-au căsătorit pentru a doua oară, la Iași, în data de 11 septembrie 1886³⁴.

³⁰ Scrisoare către I. Negruzzi din 23 septembrie 1885 (V. Alecsandri, *Scrisori*, I, p. 150-151).

³¹ Gheorghe Bogdan s-a născut la Iași, în data de 2 aprilie 1854. A fost licențiat în Drept, prefect, secretar general la Ministerul de Interne, președinte al Consiliului de Stat: „un om frumos, cinic, jucător de cărți și la curse (...). De unii iubit, de alții detestat pentru ironiile lui gratuite și mușcătoare” (Ștefan J. Fay, *op. cit.*, p. 135). A murit la 29 august 1925 și a fost îngropat în cimitirul Sf. Vineri din București (G. Bezviconi, *Necropola capitalei*, București, 1972, p. 70; *Familiiile boierești din Moldova și Țara Românească. Enciclopedie istorică, genealogică și biografică*, vol. I, Abaza-Bogdan, coordonator și coautor Mihai Dim. Sturdza, București, 2004, p. 585).

³² Ștefan J. Fay, *op. cit.*, p. 136-137.

³³ *Ibidem*, p. 137.

³⁴ Arhivele Naționale Iași, Fond Stare Civilă, Oraș Iași, dos. 5/1886, nr. 203. Martorii din partea Mariei Alecsandri au fost: Ion Manu (1836-1902), magistrat, soțul verei sale primare, Elena Voinescu, și Ioan Duca (1851-1919), văr de gradul al II-lea, magistrat, unchi al viitorului prim-ministru liberal, I.G. Duca (1879-1933). Pentru soț au semnat: Anton Costiescu (1838-1889), colonel, soțul verei primare a miresei, Maria Voinescu, și Vasile Sculy-Logotheti (1844-1918), avocat și om

Cei doi soți au avut un fiu, născut la 7 martie 1887³⁵, la Paris. Acest fiu a primit numele de Vasile Henri³⁶.

Maria Alecsandri a fost „o femeie de mare energie. A condus cu inteligență și asprime atât moșia Mircești, pe care a lăsat-o fetelor, cât și moșia bogdănească de la Borzești, care i-a rămas lui Henri”³⁷. „Suferea de boala lui Ménière, nu putea merge drept, dar din pat conducea toate treburile cu un randament impresionant. Atât soțul ei, George Bogdan, cât și fiul ei, Henri, au fost de multe ori salvați de datoriile, pe care amândoi le făceau la curse și la cărți, de către această femeie chibzuită, eco-noamă și altminteri teribil de zgârcită”³⁸. În timpul unei vizite de documentare pentru scrierea monografiei dedicate lui Vasile Alecsandri³⁹, Elena Rădulescu-Pogoneanu mărturisea în prefața lucrării: „Am avut apoi rarul noroc de a fi putut vedea (în aprilie 1937, la moșia sa Borzești) pe dna Maria Bogdan, în al 80-lea an (cel din urmă) al existenței sale, și am primit de la dânsa, pe lângă unele confirmări și relațiuni interesante privitoare la familie, un lucru și mai prețios: impresia directă, vie, a unei remarcabile inteligențe, a unei deosebite călduri sufletești și a unui humor de fină calitate, – însușiri în care, ca și în asemănarea fizică, se străvedea ființa tatălui”⁴⁰.

Maria Bogdan și-a publicat amintirile *de altădată și de astăzi* într-o carte în limba franceză, publicată în anul 1929, însoțită de scrisori de familie⁴¹. S-a stins din viață în casa din Borzești, la 16 decembrie 1937⁴², și a fost îngropată în micul cimitir de lângă vechea biserică ștefaniană cu hramul Adormirea Maicii Domnului⁴³.

politic, căsătorit cu Sofia Exarhu (1858-1946), sora lui Gheorghe Exarhu (1840-1907), soțul Aglaei Voinescu, vară primară cu mireasa, soră cu Elena și Maria Voinescu, menționate anterior. Elena, Maria și Aglae erau fiicele Catincăi Voinescu (1819-1857), sora cea mare a lui Vasile Alecsandri (vezi Iulian Pruteanu-Isăcescu, *art. cit.*, p. 51-52).

³⁵ Data nașterii lui Vasile Henri Bogdan este transcrisă greșit în vol. I din *Familiile boierești din Moldova și Țara Românească*, p. 585: 7 august 1887. Data corectă este 7 martie 1887 (cf. Archives de Paris, État civil de Paris, 1887, Naissances, 01, n° 238).

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ Ștefan J. Fay, *op. cit.*, p. 138.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ Vezi *supra*, nota 11.

⁴⁰ Elena Rădulescu-Pogoneanu, *op. cit.*, p. V.

⁴¹ Marie G. Bogdan, *Autrefois et aujourd'hui (1920-1923). Lettres de Vasile Alecsandri; Costaki Negri; Balcesco; Russo; Em. Kostaki Epureanu; Rosetti*, Bucurest, 1929.

⁴² „Universul”, anul 54, nr. 350, București, 20 decembrie 1937, p. 23.

⁴³ Vezi Arhiva Comisiunii Monumentelor Istorice, dos. nr. 388 (Biserica „Adormirea Maicii Domnului”, localitatea Borzești, municipiul Onești). La f. 1 se găsește planul monumentului funerar al Mariei Bogdan, născută Alecsandri. Vezi și Const. Sturzu, *Importante mărturii istorice la Borzești*, în „Curentul”, anul XII, nr. 4.124, București, 5 august 1939, p. 9.

Cea mai mare fiică a Mariei Alecsandri, rezultată în urma căsătoriei cu Dimitrie Catargiu, Margareta (8 mai 1879 – 23 octombrie 1942)⁴⁴ s-a căsătorit cu un văr de gradul al IV-lea al tatălui, Nicolae Catargiu (1843-1889), fiul agăi Dinu Catargiu, fratele mai mare al lui Lascăr Catargiu⁴⁵, și al Smarandei Boldur-Costache⁴⁶. Cea de-a doua fiică, Elena (20 septembrie 1880⁴⁷ – 28 septembrie 1958)⁴⁸, nu a fost căsătorită, a lucrat ca reporter și a trăit la Roman, unde, persecutată de autoritățile comuniste, i s-a stabilit domiciliu forțat⁴⁹. Ei i se datorează, în mare măsură, refacerea atmosferei din muzeul memorial deschis la Mircești în iunie 1957. Iată ce spunea muzeograful Gheorghe Bodor (1929-2002), responsabil cu stabilirea tematicii și organizarea muzeului: „Elena Catargi se găsește acum la vârsta când bunicul ei s-a stins din viață. Este vârsta când, cum se spune, trăiești mai mult din amintiri. Și bătrâna Elena are multe amintiri «plăcute și duioase», cum ea însăși le-a caracterizat, legate de copilăria ei petrecută alături de bunicul Alecsandri la Mircești sau la Paris. Când, cu câteva luni în urmă, am trecut pe la Elena Catargi și i-am adus la cunoștință că în conacul poetului de la Mircești se va organiza în vara aceasta Muzeul Memorial „Vasile Alecsandri”, bătrâna a tresărit: «Acesta este un lucru foarte frumos, mi-a spus dânsa, nu-mi vine să cred că se va face așa ceva»! (...) Bătrâna nepoată n-a mai fost de mulți ani la Mircești, de aceea mai că nu-i venea să creadă când am poftit-o în mașină. Era vădit tulburată. La Mircești am trecut împreună prin toate încăperile conacului, notându-mi toate amănuntele în legătură cu destinația lor și locul unde erau amplasate diferitele obiecte, mobilierul etc. «Bunicul era un om foarte bun cu noi, copiii. Aici, în camera de lucru, avea un divan în ale cărui scânduri îmi plăcea să bat cu picioarele, făcând mare gălăgie. Bunicul nu-mi zicea niciodată nimic, deși el scria sau concepea o nouă poezie. Trebuie să știți că atunci când concepea o nouă poezie se plimba mult timp prin birou cu mâinile la spate. Era cu totul absorbit de gândurile lui și nu mă mai auzea pe mine cum tropăiam cu picioarele pe podele. Acuma parcă-mi pare rău că-l năcăjeam...»⁵⁰.

⁴⁴ Laura E. Bejenaru, *Mirceștii lui Vasile Alecsandri – reper spiritual*, Iași, 2015, p. 20.

⁴⁵ Despre frații Dinu și Lascăr Catargiu, vezi Simion-Alexandru Gavriș, *Avere, practică succesorală și alianțe matrimoniale în Moldova secolului al XIX-lea: Ștefan Catargiu cel Bătrân (1777-1842) și urmașii săi*, în „Revista istorică”, tomul XXVII, nr. 5-6, București, 2016, p. 495-516.

⁴⁶ Vezi *Arborele genealogic al familiei Catargiu după documente, acte publice și private și după arborele întocmit de dl Ioan Tanoviceanu*, publicat în anexă la finalul vol. IX din *Surete și izvoade (Documente slavo-române)*; Simion-Alexandru Gavriș, *art. cit.*, p. 506.

⁴⁷ Arhivele Naționale Iași, Fond Stare Civilă, Oraș Iași, dos. 12/1880, nr. 1.179.

⁴⁸ Laura E. Bejenaru, *op. cit.*, p. 20.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 31.

⁵⁰ Marcel Lutic, *Rolul etnografului Gheorghe Bodor (1929-2002) în organizarea Muzeului Memorial „Vasile Alecsandri” de la Mircești – Iași*, în „Anuarul Muzeului Literaturii Române Iași”,

Vasile Henri Bogdan (7 martie 1887 – 27 septembrie 1966)⁵¹ a făcut studii la Paris: „Întors în țară, a intrat în diplomatie, dar în lunga lui carieră de funcționar al Ministerului Afacerilor Străine nu a reușit să obțină nici o misiune. Avea multe calități ale omului dintr-o lume apusă încă din secolul trecut. Era un perfect om de salon, știa minuta exactă în care trebuia să sune la ușă și minuta exactă când trebuia să se ridice ca să plece arătându-și regretul și un vag aer de aferare din care reieșea că era undeva «așteptat». A cunoscut, prin funcție, poziție socială și mondenitate sute de personalități din politica și cultura românească, mulți având o reală stimă pentru el, chiar dacă îl priveau cu oarecare condescendență.

(...) Până la moarte, Henri Bogdan a rămas un copil bine crescut, dar cumplit de naiv, cu zgârcenii de capricios, calculând inteligent o treabă pe care apoi o ducea de râpă din totală nesiguranță de sine”⁵².

Vasile Henri Bogdan a fost căsătorit cu Lidia Bazilescu (1893-1933), fiica lui Nicolae Bazilescu (1860-1938)⁵³, jurist eminent, filantrop și om politic liberal, și a Catherinei Bazilescu, născută Pascal. Aceasta a murit într-un tragic accident de avion, întâmplat la Belgrad (22 martie 1933)⁵⁴. Cei doi soți l-au adoptat pe Rudolf Schömberger⁵⁵, născut în anul 1932 în micul oraș austriac Steyr, fiu al Mathildei Schömberger⁵⁶. Henri Rudolf Bogdan (31 iulie 1932 – 25 ianuarie 1996) a fost căsătorit cu Maria Păduraru, cu care a avut un fiu, Cristinel Liviu Bogdan, născut la Târgu Ocna, în data de 14 octombrie 1957⁵⁷. Acesta din urmă locuiește și astăzi la Fetești, județul Ialomița, acolo unde tatăl său, Henri Rudolf Bogdan, s-a stabilit după deportarea în Bărăgan din anii 1950⁵⁸.

* * *

anul III, Iași, 2010, p. 127-128; în articol, anul corect al morții nepoatei lui Vasile Alecsandri, Elena Catargiu, este transcris greșit: 1968 în loc de 1958 (p. 127).

⁵¹ Laura E. Bejenaru, *op. cit.*, p. 20.

⁵² Ștefan J. Fay, *op. cit.*, p. 138-139.

⁵³ Vezi Dan Falcan, *Citori de București – familia Basilescu*, în „București. Materiale de istorie și muzeografie”, anul XVI, București, 2022, p. 316-322. Nicolae Bazilescu a fost creatorul cartierului Bucureștii Noi (vezi *Legenda noului oraș Bucureștii Noi. Discursul d-lui Profesor Nicolae Basilescu la marea întrunire din Bucureștii Noi din 3 februarie 1935*, București, 1935).

⁵⁴ „Universul”, anul 50, nr. 83, București, p. 15.

⁵⁵ Ștefan J. Fay, *op. cit.*, p. 139.

⁵⁶ Laura E. Bejenaru, *op. cit.*, p. 23.

⁵⁷ *Ibidem*.

⁵⁸ [Mircești]. *O așezare atestată de peste 550 ani*, în „Lumina”. Serie națională, anul IV, nr. 150 (1.051), Iași, 2008, p. 8.

Fratele mai mic al scriitorului Vasile Alecsandri, Iancu Alecsandri (1826-1884)⁵⁹, colonel și diplomat, a fost căsătorit cu *Louise Elisabeth Noémie Guillard* (1831-1903), fiica doctorului Stanislas Pierre Bernard Guillard (1802-1877)⁶⁰ și a Annei Nancy Darricarrère (1792-), vară de gradul al III-lea cu viconte de Ferdinand de Lesseps (1805-1894)⁶¹, diplomat, antreprenor și inginer de renume francez⁶². În linie maternă, Noémie Guillard provenea din familii notabile din Bayonne (Aquitania), iar în linie paternă din familii notabile din Normandia și Picardia. A murit la 11 martie 1903⁶³, în Paris, și a fost înmormântată în cavoul Lesseps-Darricarrère din cimitirul Montmartre⁶⁴.

Iancu și Noémie Alecsandri au avut trei fiice⁶⁵: Hélène Anne (1852-1895), Alice Catherine (1855-1936) și Marie (1857-1884).

Hélène Anne Alecsandri (21 octombrie 1852 – 10 ianuarie 1895) a fost căsătorită⁶⁶ cu Charles André Georges Miot (1845-1878)⁶⁷, cu care a avut doi băieți: Georges Jean Maurice Miot (1872-1906) și Maurice Miot (1878-1895). Georges Jean Maurice Miot a fost căsătorit⁶⁸ cu Marie Germaine Madeleine de Régný (1881-1929). A doua căsătorie a fost cu Joseph Toussaint Jules Henry de Malherbe (1847-

⁵⁹ Despre Iancu Alecsandri: R.V. Bossy, *Agenția diplomatică a României în Paris și legăturile politice franco-române sub Cuza-Vodă*, București, 1931; Iulian Pruteanu-Isăcescu, *Iancu Alecsandri (1826-1884), "spiritual, active patriot, worthy in all"*, în „The Romanian Journal of Modern History”, vol. XII, no. 1-2, Iași, 2021, p. 17-21. Folosim acest prilej pentru a îndrepta datele transcrise eronat în *art. cit.* (p. 20) pentru: Georges Bal (1848-1932, în loc de 1848-1935) și Joseph del Valle (1857-1938, în loc de 1856-1938).

⁶⁰ Sever Zotta, *La centenarul lui Vasile Alexandri (1821-1921)*, anexa 24, p. 75.

⁶¹ Elena Rădulescu-Pogoneanu, *op. cit.*, p. 27. Vezi Ghislain de Diesbach, *Ferdinand de Lesseps*, Paris, 1998, 2009.

⁶² Viconte de Ferdinand de Lesseps era văr primar pe linie maternă cu Maria de Montijo, mama ultimei împărătese a Franței, Eugenia (1826-1920), soția lui Napoleon al III-lea.

⁶³ Archives de Paris, État civil de Paris, 1903, Décès, 16, n° 369; Archives Départementales de Paris, Faire-part de décès, 1820-1930, f. 172.

⁶⁴ În cavoul Lesseps-Darricarrère din cimitirul Montmartre au fost înhumați Iancu și Noémie Alecsandri, dar și alte rude ale acestora din urmă: bunica maternă (Gracieuse Jacqueline de Lesseps), tatăl (Stanislas Pierre Bernard Guillard), mătușa din partea mamei (Elisabeth Darricarrère) și sora (Marie Guillard), precum și descendenții lor: ficele (Marie Bal și Alice Catherine del Valle) și nepoții (Henri Georges Charles Ferdinand Bal și Robert de Malherbe); informațiile au fost extrase de pe piatra funerară a cavoului Lesseps-Darricarrère, fotografie accesibilă online pe site-ul: www.geneanet.org, secțiunea *Cimetière de Montmartre*.

⁶⁵ Datele despre urmașii lui Iancu Alecsandri și strămoșii soției sale, Noémie Guillard, au fost selectate și preluate de pe site-ul www.geneanet.org, platformă genealogică online.

⁶⁶ Archives de Paris, État civil de Paris, 1871, Mariages, 16, n° 138.

⁶⁷ *Familiiile boierești din Moldova și Țara Românească*, vol. I, p. 56; R.V. Bossy, *op. cit.*, p. 9, nota 2.

⁶⁸ Archives de Paris, État civil de Paris, 1900, Mariages, 16, n° 269; R.V. Bossy, *op. cit.*, p. 9, nota 2.

1908), conte⁶⁹, prefect de Valenciennes și de Oran (Algeria). Au avut patru urmași: Germaine (căsătorită Lafontant)⁷⁰, Jacques (1881-1961), căpitan de cavalerie⁷¹, Robert (1882-1885) și Marguerite Christine Diane de Malherbe. Descendenții lor locuiesc și astăzi în Franța. Hélène Anne Alecsandri a murit la vârsta de 42 de ani, în ziua de 10 ianuarie 1895, în orașul algerian Oran⁷².

Alice Catherine Alecsandri (1855-1934) a fost căsătorită cu publicistul Georges Charles Antoine Bal (1848-1932)⁷³ și cu un cunoscut bancher parizian Joseph Charles Jules François de Paul del Valle (1857-1938)⁷⁴. Cu cel din urmă a avut doi copii: Pierre Charles François de Paul del Valle (1887-1963), bancher la rândul său, căsătorit cu Thérèse Isabelle Estelle Mirieu de Labarre (1886-1963) și Fernande Anne Théo Françoise de Paul del Valle (1893-1989), căsătorită tot cu un bancher cu origini cubaneze, Albert Mestre de Urbizu (1891-1971). Au avut o fiică, Nicole Mestre de Urbizu (1913-2006), căsătorită cu Hervé Octave Thévenau (1909-2006). Alice Catherine Alecsandri a murit în data de 14 aprilie 1934, în Paris, și a fost înmormântată în cavoul Lesseps-Darricarrère din cimitirul Montmartre⁷⁵.

Marie Alecsandri (1857-1884) a fost căsătorită⁷⁶ cu inginerul Charles Alfred Victor Bal (1850-1899)⁷⁷, fratele lui Georges Charles Antoine Bal, primul soț al

⁶⁹ Marie G. Bogdan, *op. cit.*, p. 92; Elena Rădulescu-Pogoneanu, *op. cit.*, p. 27; *Familiile boierești din Moldova și Țara Românească*, vol. I, p. 56.

⁷⁰ R.V. Bossy, *op. cit.*, p. 9, nota 2.

⁷¹ *Ibidem*.

⁷² Archives Nationales d'Outre-Mer, Oran (Algeria), 1895, tome I, Décès, n° 63. Nepoată de văr primar a colonelului Iancu Brănișteanu (1821-1891), Hélène Anne de Malherbe s-a implicat în discuțiile din jurul averii considerabile rămase după acesta, solicitând Tribunalului din Iași să oprească punerea în posesie a moștenitorilor (numeroși). Fără izbândă însă, împărțirea averii s-a făcut fără ruda lor din Franța. În acest sens, vezi Mihai Dim. Sturdza, *O anchetă a Tribunalului din Iași: moștenirea colonelului Iancu Brănișteanu și rudele lui Alecsandri*, în *Familiile boierești din Moldova și Țara Românească*, vol. I, p. 60-62; Iulian Pruteanu-Isăcescu, *Familia Alecsandri. Figuri feminine (I)*, p. 50.

⁷³ Archives de Paris, État civil de Paris, 1875, Mariages, 16, n° 111. Unul dintre martori a fost viconte Ferdinand de Lesseps (1805-1894), văr de gradul al III-lea cu bunica miresei, Anne Nancy Guillard, născută Darricarrère. Vezi și *Catalogul corespondenței lui Vasile Alecsandri*. Întocmit de Marta Anineanu, București, 1957, p. 27; R.V. Bossy, *op. cit.*, p. 9, nota 2; *Familiile boierești din Moldova și Țara Românească*, vol. I, p. 56.

⁷⁴ Archives de Paris, État civil de Paris, 1886, Mariages, 16, n° 344. Marie G. Bogdan, *op. cit.*, p. 92; R.V. Bossy, *op. cit.*, p. 9, nota 2; Elena Rădulescu-Pogoneanu, *op. cit.*, p. 27; *Familiile boierești din Moldova și Țara Românească*, vol. I, p. 56.

⁷⁵ Archives Départementales de Paris, Cimetière de Montmartre, 1933-1934, n° 150.

⁷⁶ Arhivele Naționale Iași, Fond Stare Civilă, Mircești, dos. 2/1877, nr. 13. Căsătoria a avut loc la Mircești, la finele lunii iunie 1877, martori din partea miresei fiind: Vasile Alecsandri (1821-1890), unchiul acesteia, și generalul Ioan Duca (1816-1890), soțul verei tatălui acesteia, Evharia Duca (1825-1905); pentru mire au semnat: Constantin Cozoni, probabil o rudă din partea bunicii paterne a miresei, Elena Cozoni (1800-1842), și Ioan Duca (1851-1919), văr de gradul al II-lea al miresei, magistrat, unchi al viitorului prim-ministru liberal, I.G. Duca (1879-1933).

surorii sale, Alice Catherine. Au avut un băiat mort nevârstnic, Henri Georges Charles Ferdinand Bal (27 mai 1879⁷⁸ – 31 octombrie 1879⁷⁹). Marie Alecsandri a murit în data de 31 octombrie 1884, în Paris, și a fost înmormântată în cavoul Lesseps-Darricarrère din cimitirul Montmartre⁸⁰.

Figurile feminine care au purtat numele Alecsandri sunt aproape necunoscute publicului larg și, într-o mică măsură, specialiștilor. În această a doua parte a demersului nostru, am creionat portretele soției lui Vasile Alecsandri (Paulina, născută Lucașevici), fiicei (Maria, căsătorită cu reprezentanți a două vechi familii boierești: Catargiu și Bogdan) și a nepoatei sale (Margareta și Elena). Se adaugă și date despre cumnata scriitorului (Noémie) și nepoatele de frate (Hélène Anne, Alice Catherine și Marie), fiind evidențiate conexiuni genealogice cu familii notabile franceze ca: de Lesseps, Darricarrère, Guillard, de Malherbe, del Valle, Bal ș.a.

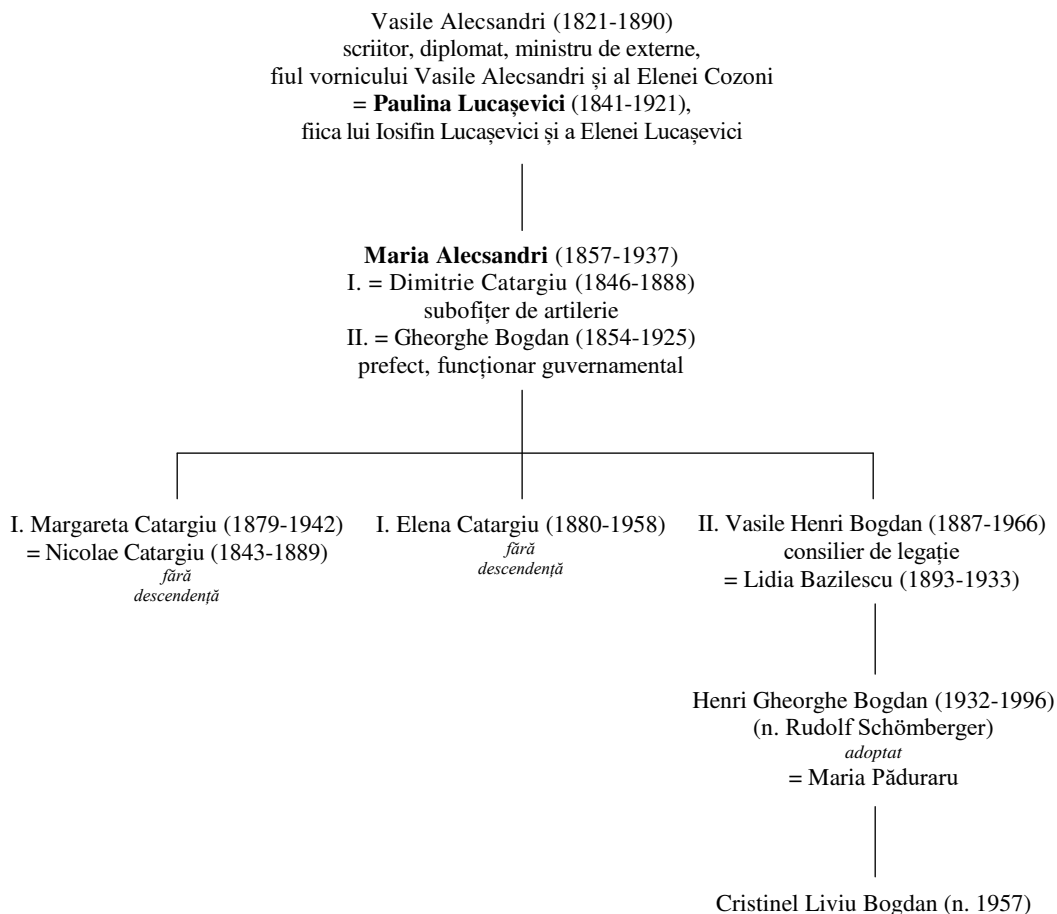
⁷⁷ V. Alecsandri, *Scrisori*, I, p. 141; R.V. Bossy, *op. cit.*, p. 9, nota 2; Elena Rădulescu-Pogoneanu, *op. cit.*, p. 27; *Famiile boierești din Moldova și Țara Românească*, vol. I, p. 56. Numele de familie al lui Charles Bal a fost transcris greșit în lucrarea semnată de Elena Rădulescu-Pogoneanu (*supra*, nota 11): *Bail* în loc de *Bal*. Informația eronată a fost preluată ca atare de Laura E. Bejenaru, *op. cit.*, p. 47. Numele a fost transcris greșit și de alți autori: R.V. Bossy, *op. cit.*, p. 9, nota 2; Marta Anineanu, indică la Vasile Alecsandri, *Cele mai frumoase scrisori*, p. 430 (*Ball*), Ștefan J. Fay, *op. cit.*, p. 139 (*Bol*).

⁷⁸ Archives de Paris, État civil de Paris, 1879, Naissances, 01, n° 689.

⁷⁹ Archives de Paris, État civil de Paris, 1879, Décès, 01, n° 939.

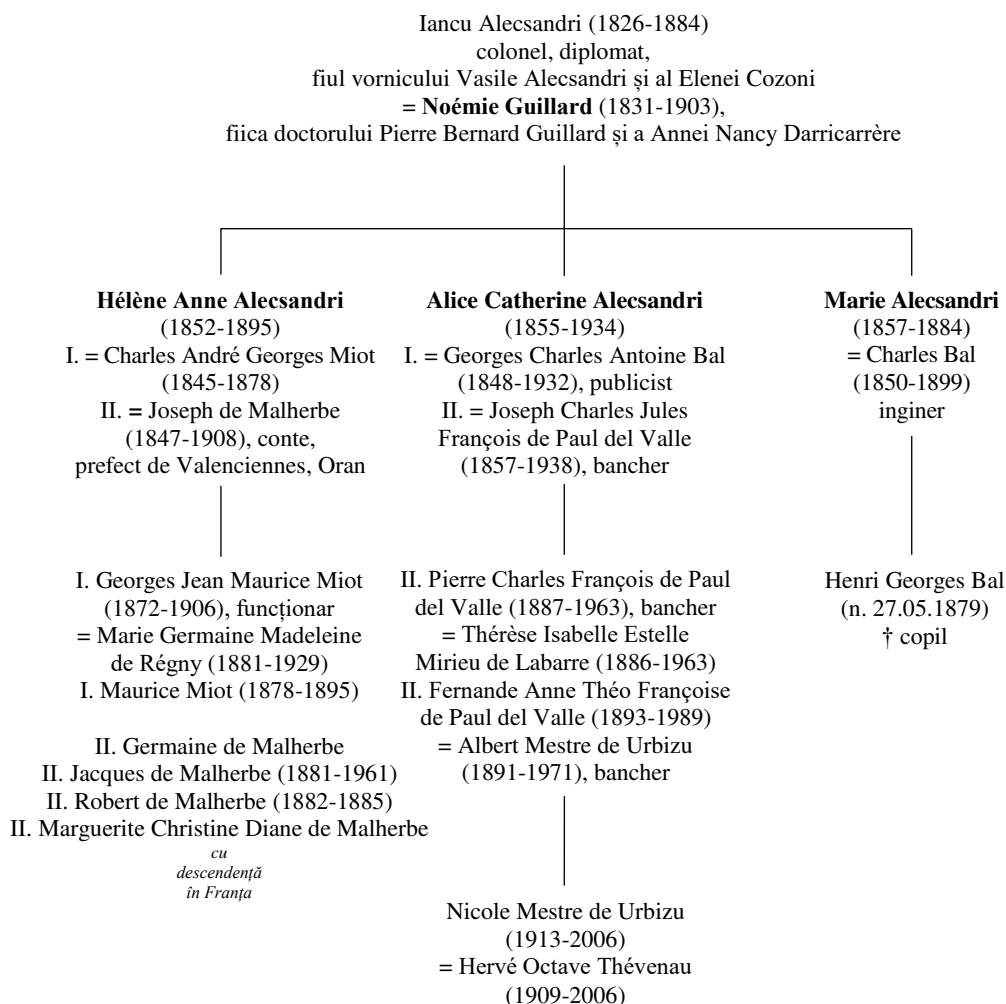
⁸⁰ Archives Départementales de Paris, Cimetière de Montmartre, 1880-1884, f. 007.

Anexa 1^{*}
Descendența lui Vasile Alecsandri

* Informațiile genealogice și datele din *Anexa 1* au fost preluate din Ștefan J. Fay (*op. cit.*, p. 139: *schiza genealogică a lui Vasile Alecsandri*, realizată de René-Grigore Bogdan (1885-1975), socrul autorului și frate vitreg cu Vasile Henri Bogdan, nepotul de fiică al lui Vasile Alecsandri, precum și din tabelul *Alecsandri (Familii boierești din Moldova și Țara Românească*, vol. I, p. 56, 627).

Anexa 2**
Descendența lui Iancu Alecsandri

** Informațiile genealogice și datele din Anexa 2 au fost preluate de pe www.geneanet.org, platformă genealogică online, și din R.V. Bossy, *op. cit.*, p. 9, nota 2.

Fotografii*

Paulina Alecsandri (1841-1921), născută Lucașevici – foto Nadar, Paris
(Arhiva Muzeului Național al Literaturii Române Iași)

* Adresez mulțumiri dnei Corina M. Irimiță, muzeografă MNLR Iași, precum și dnei Anca Bîrliba, referent MNLR Iași, pentru prelucrarea acestor fotografii.

Mircești, 22 august 1915 – comemorarea a 25 de ani de la moartea lui Vasile Alecsandri
 În centrul fotografiei, de la stânga la dreapta: Vasile G. Morțun, ministru de interne,
 episcopul Teodosie Atanasiu al Romanului, Paulina Alecsandri și I.G. Duca, ministrul cultelor,
 nepot de vară pe linie paternă al lui Vasile Alecsandri
 (Arhiva Muzeului Național al Literaturii Române Iași)

Mircești, 22 august 1915 – Paulina Alecsandri
 („Gazeta ilustrată”, anul IV, nr. 38, București, 1915, p. 1)

Maria Bogdan (1857-1937), născută Alecsandri
(Arhiva Muzeului Național al Literaturii Române Iași)

(+) Maria Bogdan (1857-1937), născută Alecsandri
– foto A. Schivert, Iași –

Fotografia provine din fondurile fostului Muzeu „Alexandru Saint Georges”,
donăția Gh. Stratt, Heleșteni, 1935 (Biblioteca Digitală Națională)

Casa lui Vasile Alecsandri de la Borzești, județul Bacău, moștenită de Maria Bogdan
(fotografie reprodusă în „Curentul”, anul XII, nr. 4.124, București, 5 august 1939, p. 9)

Margareta Catargiu – foto Nestor Heck, Iași
(Arhiva Muzeului Național al Literaturii Române Iași)

Dimitrie Catargiu și fiicele sale, Margareta și Elena – foto Fanchette, Iași
(Fototeca Muzeului Național de Istorie al României din București)

Noémie Alecsandri (1831-1903), născută Guillard – foto Alophe Succ., Paris
(Arhiva Muzeului Național al Literaturii Române Iași)

Summary

The female figures bearing the name Alecsandri are almost unknown to the wide public and, to a less extent, to some specialists. In the second part of this paper, the author brings to the public attention the figures of Vasile Alecsandri's wife Paulina (born Lucașevici), that of his daughter Maria (married with the representatives of two important boyar families: Catargiu and Bogdan) and nieces (Margareta and Elena). In addition, the article includes information on the writer's sister-in-law Noémie (born Guillard) and the nieces he had from his brother (Hélène Anne, Alice Catherine and Marie) pointing out the genealogical connections with various French ennobled families as: de Lesseps, Darricarrère, Guillard, de Malherbe, del Valle, Bal and others.

Keywords:

Alecsandri family, genealogy, Vasile Alecsandri, Moldova, Iași.

Tipologia personajelor romanești în romanul *Copil la ruși* de Leo Butnaru

Lia Botnari

Conceptul de *personaj literar* a suferit numeroase mutații de la apariția sa și până în prezent. Teoria asupra personajului a ocupat o poziție privilegiată în cadrul dezbaterilor literare, constituind obiectul unor grile de lectură variate, precum: socio-logice, psihanalitice, stilistice, funcționale, semiotice etc.

Definit inițial drept un element structural, o axă primordială a formelor epice și dramatice, *personajul* ajunge să fie calificat drept o componentă de bază a situației narative, ocupând un loc de excepție în sistemul operei literare, în rând cu alte unități textuale ale narațiunii, precum: *istorie* și *intrigă*, *spațiu* și *acțiune*, *cronotop*, *titlu* și *narator* etc. În felul acesta, *personajul* devine una din realitățile cele mai greu de definit în materie de teoretizare a conceptului, deși încercări au fost multiple.

Astfel, prin conceptul de *personaj literar* teoreticienii disting „persoana, prezentată după realitate, sau rod al ficțiunii, care apare într-o operă epică sau dramatică, fiind integrată prin intermediul limbajului în sistemul de interacțiuni al acesteia”¹.

Potrivit studiului *Terminologie poetică și retorică*², conceptul de *personaj literar* suferă nu doar mutații semantice la nivelul definițiilor și teoretizărilor sale, ci și în cazul clasificării actanților ce fac parte dintr-un text literar. Astfel, studiul ne propune următoarele distincții: personaj bun/ rău, tip pozitiv/ negativ (potrivit formalistilor ruși) personaj mobil (dinamic)/ imobil (static), personaj plat (univoc)/ multidimensional sau rotund, personaj-agent al acțiunii/ purtător de cuvânt al autorului sau simplu element decorativ (după funcția pe care o îndeplinește). Iată de ce, în funcție de criteriul propus pentru clasificarea personajelor, și tipologiile cele mai răspândite variază.

Pentru a aplica, însă, delimitările respective trebuie, mai întâi de toate, să scoatem în evidență caracterul autobiografic al romanului pe care îl analizăm, or, în cazul acestui tip de text și tipologia naratorului manifestă schimbări conceptuale: „la

¹ Mircea Anghelescu, Cristina Ionescu, Gheorghe Lăzărescu, *Dicționar de termeni literari*, București, [s. a.], p. 179.

² Val. Panaitescu (coord.), *Terminologie poetică și retorică*, Iași, 1994.

persoana I, II sau III, naratorul (co-)protagonist, narator-personaj, narator-observator-reflector, obiectiv și subiectiv, conștient sau aparent inconștient, privilegiat sau omniscient și limitat sau cu omnisciență selectivă, credibil și necredibil, singular sau multiplu, vizibil sau ascuns”³, el este una dintre cheile de interpretare ale acțiunilor personajului Lică, din perspectiva naratorului aflat „peste ecuatorul vârstei”. Ates-tăm, în felul acesta, „reconstituirea unei vieți în timp” (după Georges Gusdorf⁴, adică nu doar prezentarea vieții unui individ, dar și atitudinea autorului față de eveni-mentele respective) și „existența, pe de o parte, a unui eu al prezentului (eul narator, subiect al scriiturii), iar, pe de altă parte, un eu al acțiunii, care trimite în mod obligatoriu la trecut”⁵.

Iată de ce, în prezentul articol, stabilim drept obiectiv principal identificarea unor criterii de delimitare a personajelor ce fac parte din vârsta inefabilului și a inocenței, prezente în romanul *Copil la ruși* de Leo Butnaru, precum: etnia, vârsta, genul, statutul social al părinților, apartenența politică a părinților etc.

Distincția dintre copiii ce fac parte din etnii diferite devine tranșantă când trăsăturile particulare ale *copiilor-ruși* ies în evidență: „însă [când] vreuna din ruscuțe o pornea spre bunici înarmată până în dinți – avea un bici excelent, gros, dureros la atingere, din piele de porc argăsită – «la ruși» se aflau mai toate fermele colho-zului”⁶. Acest ultim enunț are menirea de a prezenta cititorului dificultatea condiției în care se aflau cei din Negurenii Noi, unde majoritatea populației era formată din ruși, ucraineni, polonezi și alte naționalități stabilite aici la indicația puterii sovietice și pedepsite prin munci mizere. Totuși, afirmă naratorul, cu mici excepții: „prietenia aceasta era de «nezdruncinat» și din considerentul că la Negurenii Noi se aflau grajdurile la care, duminica, ne adunam noi, copiii satului, să ducem caii la adăpat”⁷.

O altă etnie asupra căreia insistă autorul este pusă în evidență de soarta dificilă a lui Muncic, *copilul-evreu*, care fusese rănit în burtă de arma unor soldați. „A rămas în viață. Orfan de ambii părinți. Bunicul Ipatie l-a dus acasă, bunică-mea Catinca l-a oblojit, l-a ținut în blană de oaie, care potolește durerile și ajută la vin-decare [...]. Era simpatizat, chiar drag satului. Muncea ceva la contabilitatea colho-zului [...]. Nu era băiat prost. Înalt, bine închegat, cumsecade”⁸.

³ *Ibidem*, p. 171.

⁴ Georges Gusdorf, *Conditions et limites de l'autobiographie // Former der Selbstdarstellung. Analekte zu einer Gestiche des literarischen Selbstportraits. Festgabe für Fritz Neubert*, Berlin, 1956, p. 105-123.

⁵ Val. Panaitescu, *op. cit.*, p. 171.

⁶ Leo Butnaru, *Lista basarabeană. Copil la ruși*, București, 2013, p. 69.

⁷ *Ibidem*, p. 69.

⁸ *Ibidem*, p. 84.

Atitudinea binevoitoare față de copiii cu soartă dificilă nu se răsfrânge, însă, asupra tuturor cu aceeași forță. Astfel, sentimente ostile întâmpinau cele câteva familii de romi stabilite, întâmplător, în mahalaua bisericii. Protagonistul acestei etnii este Fică, *copil-rom*, care ne este prezentat după cum urmează: „... cam fricos. Dar și agățat de te miri ce arțăgos așa, din senin, fără motiv. Pentru că e singur și neapărat. Nu mai vrea să umble la școală. Ce să fac acolo, dacă mă bat toți? argumentează Fică interogativ. Pe de altă parte, la ce i-ar trebui țiganului prea multă carte? Ce umblă cei de la școală și de la sovietul sătesc și tot insistă să-l trimită maică-sa în bancă”⁹.

Statutul social al părinților este foarte important, dat fiind faptul că într-o situație similară se aflau și copiii din familii monoparentale, mai ales în cazul în care unii mai aveau și nenorocul de a se naște nelegitimi: „Iar printre toți ceilalți, legitimii, cum ar veni, cei *din flori* (nu se folosea și mai durul *copil de gard*, iar delicatul italianism *bastard* încă nu se știa la Negureni), ca și cei *dați de suflet* în familii mai înstărite, aveau un statut oarecum aparte – mai retrași, mai luați peste picior, mai înghionțiți...”¹⁰. Această categorie de copii este reprezentată de către Victor C., „cel mai chinuit dintre copiii Negurenilor [...] bătut, nehrănit acasă, dat afară când mamei îi venea hahalera, ostracizat, nedreptățit de lumea rea... Dar, uneori și miluit de către cineva... Ce vină are copilul, Victoraș?”¹¹. Se observă și neconcordanța de care amintește Leo Butnaru dintre semnificația numelui copilului și soarta sa de învins al standardelor societății, dar și al existenței în general. Tot din categoria copiilor care stârneau mila fac parte și cei născuți pe vremea foametei din 1946-1947, identificabili prin mărturisirea de mai târziu a cruntului adevăr: „Ne lăudam care mai de care: La noi au fost nanii cutare și cutare. Ia privește ce mi-au adus! Alți puști tăceau, nu se făleau. Dânșii nu prea aveau nași de botez, pentru că se născuseră exact pe timpul foametei”¹².

În roman mai sunt menționați și *copiii din familii numeroase*, cu care Lică era în conflict frecvent, iar pentru a se răzbuna pe aceștia trebuia să-i prindă pe câte unul, altfel putea lua bătaie de la alți frați. Deși, mărturisește naratorul, „cearta între copiii unei mahalale nu ține mult”¹³, pentru că îi împăcau hoinărelile pentru furatul fructelor de prin livezile, viile și harbuzăriile colhozului.

O distincție tranșantă se impune și în baza criteriului de *apartenență politică a părinților*, precum și ocuparea de către aceștia a unor funcții de stat, adică dife-

⁹ *Ibidem*, p. 87.

¹⁰ *Ibidem*, p. 107.

¹¹ *Ibidem*, p. 108.

¹² *Ibidem*, p. 64.

¹³ *Ibidem*, p. 41.

rența dintre „copiii ștabilor” satului sau orașului și „copiii crescuți cu frica de Dumnezeu”, în familii de săteni simpli. Exemplele identificate în roman sunt exhaustive în această privință, vom enumera următoarele: „copiii ștabilor” nu erau botezați, iar dacă se recurgea la acest rit, totul se făcea în mare taină; acești copii nu participau la realizarea datinilor și obiceiurilor în cadrul sărbătorilor religioase precum Crăciunul sau Paștele, nu erau lăsați la Scrânciobul inaugurat pentru această sărbătoare. „Ba chiar tatăl lor pune la cale hăituirea cetelor de mici colindători, urători, asmuțând pe urmele noastre învățătorii care ne identificau, ne certau, ne amenințau și ei, întâi cu «nota la purtare», apoi cu altele și mai și”¹⁴.

În aceste circumstanțe, de suferit au avut cel mai mult „copiii ștabilor”, care „doar priveau de undeva din curtea casei triști, nedumeriți și ... interziși”¹⁵. Nu este de mirare că acești copii, odată crescuți, au devenit cei mai mari „activiști” ai partidului, ai Comsomolului, ai sindicatelor, uneori fiind și informatori ai securității, iar după încheierea studiilor ajungeau „în pepiniera nomenclaturistă”, fapt argumentat și prin „inocularea avidității de privilegii, (in)diferența față de «prostime», cinismul, comportamentul arogant, până și față de profesori”¹⁶.

La antipodul acestor mențiuni se situează „copiii mahalalelor”, cărora naratorul le creează un portret de grup, cristalizând o „microsocietate” ce-și are propriile legi nescrise, propriul mecanism de funcționare și propriul statut. Astfel, constatăm câteva particularități ale acestui personaj colectiv: „noi, copiii din vecini, umblam unii pe la alții, dintr-o curte în alta, știam multe din ce se întâmplau celor maturi sau din cele vorbite de ei”¹⁷. În felul acesta, personajul implică trăsături precum: curiozitatea avidă față de lumea înconjurătoare, chiar și atunci când scenele văzute erau de o oroare nemaipomenită (prinsul mâinii în mașina de tocat paie, accidentul de automobil la marginea satului sau înecul oamenilor și al animalelor în apa Răutului), spiritul colectivității pentru hoinăreli, imitarea adulților: „pe la întruniri festive ale copiilor mahalagii ne povesteam și noi din cele auzite de la vârstnici (despre localități basarabene devastate de lăcomia hulpavei puteri sovietice)”¹⁸. Copiii mahalalelor participau la obiceiurile și tradițiile organizate în timpul nunții, aruncând apă din gălețile pregătite din timp pentru miri, iar aceștia aruncau bani, motiv pentru care nunțile deveneau una dintre sursele de venit ale copiilor.

O mare importanță pentru educarea tinerei generații o aveau „flăcăuanii” care deseori făceau haz pe seama picilor, fie povestindu-le „basmehorror” despre răpo-

¹⁴ *Ibidem*, p. 79.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Ibidem*, p. 53.

¹⁸ *Ibidem*, p. 65.

sații care se prefac în strigoi și apoi își caută rudele ce i-au nedreptățit, fie cedându-le din țigări în schimbul execuției unor porunci umilitoare, sau afundându-i forțat în apă: „sigur, înghițeam apă, ni se holbau ochii, țipam, răcneam, amenințam cu las că-ți... – fără a putea sfârși fraza – arată el tata”¹⁹. Uneori, însă, acești „flăcăuani” erau de mare ajutor sătenilor, când copiii puteau aduce mai multe daune decât foloase, precum în cazul salvării lelii Anica de sub lutăria dărâmată: „și vreun flăcău în toată firea ne apuca pe câte doi de coate, zburdăcându-se aiurea”²⁰, pentru că copiii sunt numiți *farmazoni*, *antihârți* și *antihriști* când se urcau pe movilele dărâmate peste lelea Anica. Când, însă, li se cere ajutorul în privința căutării talismanului Anicăi rămas sub pământ, copiii sunt numiți *mânji* și învinuiți că slabă nădejde să se primească alt ajutor din partea lor.

Diferențele de vârstă sunt foarte importante pentru ierarhizarea copiilor mahalalelor, acestea determină autoritatea copilului în cadrul grupului. În felul acesta: „la pod, unde se ducea la murat cânepa Negurenilor și a Chițcanilor, se scăldau nătăfleții de până la 7 ani și cei fricoși de 8-9 ani, pentru a fi în vizorul maturilor”²¹. Cei mai măricei, însă, aveau alte locuri de scăldat precum: la Stuh, la Soroceanu, la Motor, la Cot, puncte strategice pentru care, nu de puține ori, băieții se luau la bătaie soldată cu împroșcatul nisipului sau al nămolului pentru cel care urma să iasă din apă și să se îmbrace deja.

Imaginea generală a unui *copil sovietic* sau *ne-sovietic*, care de asemenea modelează o distincție între cele două proiecții este Robertino Loretto – supranumit *copilul de aur* și *copilul minune* al timpului, net deosebit la nivel de comportament, vestimentație și chiar mentalitate, de soliștii corului de copii din URSS – căci italianul nu purta cravată roșie, nu se saluta cu palma-muchie dusă în dreptul frunții și cu strigătul *Întotdeauna gata!* asemeni copiilor sovietici și nu lupta „pentru cauza comunismului, ci pentru cea a cântecului”²². Un alt prototip al proiecției copilului sovietic era imaginea lui Volodea, *copilul-personaj* al Abecedarului, nume primit de Ulianov – Lenin în copilărie. Astfel încât mai toate sarcinile din respectivul manual îl aveau drept protagonist, ce semănau în sufletul noului elev de tip sovietic semințele binelui, adevărului și dreptății, dar nu uita nici de neghina ideologiei comuniste.

Următoarea distincție de care ne ocupăm este cea de *copil-copil* și *copil-elev*, căci odată cu înscrierea la școală, copiii erau învățați principiile și valorile omului sovietic, pentru a-i crește „oameni ai sistemului”. Iată de ce romanul prezintă două

¹⁹ *Ibidem*, p. 95.

²⁰ *Ibidem*, p. 126.

²¹ *Ibidem*, p. 105.

²² *Ibidem*, p. 41.

tipuri de copilării ale aceluiasi personaj-narator, și anume cea de copil în mediul rural, ce dialoghează cu imaginea luminoasă și plină de năzbâtii a copilului universal din *Amintiri din copilărie* și un tipar al copilului sovietic, ce are alte aspirații și alți eroi pe care să-i urmeze, care studiază modelul lui Pavlik Morozov și este încântat de biografia lui Iurii Gagarin. Elevul sovietic care este scos în fața detașamentului de pionieri, lăudat și propus drept exemplu altor pionieri pentru o faptă bună, dar și blamat pentru nerespectarea uniformei școlare sau pentru comportament antisovietic în cazul neparticipării la vreo sărbătoare socială etc.

Deci și în rândul *pionierilor* autentici existau excepții, precum în cazul lui Milea Cazacu, care având un puternic spirit creștinesc, dar și dorință de aventură, propune să se fure scheletul din cabinetul de anatomie, pentru a fi înmormântat după tot canonul în cimitirul satului. O altă categorie o constituiau *repetenții*, care anual puteau forma cam două echipe de fotbal, de care erau pasionați toți copiii mahalalelor, dintre care cel mai talentat era Iacob al lui Boldumea – repetent potențat pe toate liniile, dar foarte promițător în ale fotbalului. Un alt repetent promițător era V.M. care a adus o broască pentru a speria fetele. Din această cauză a fost purtat din clasă în clasă de către directorul școlii cu broasca legată prin sfoară de nasturele uniformei, cu mesajul pe buze: *cine va face ca mine, ca mine va ajunge*, căci fusese încălcat codul etic al elevului sovietic.

O altă deosebire la care atragem atenția în acest context este cea legată de *gen*, identificând, de alt fel, foarte puține personaje feminine în romanul autobiografic dat. Naratorul face trimitere la personajele feminine în cazul în care cineva dintre camarazi scâncește sau este fricos. Verișoarele nu pot fi luate în serios, ele nu știu să se joace ca băieții, ruscutele pot fi uneori trase de gâțe, pentru că trec pe teritoriul străin, iar fata doctorului, care era de altfel foarte frumoasă, îi dă curaj lui Lică să nu mai plângă pentru degetul însângerat.

O ultimă dihotomie identificată în romanul *Copil la ruși* este între *copii de la sat* și *cei de la oraș*. Naratorul meditează asupra condiției oarecum privilegiate a celor de la oraș, după cum urmează: „să fi fost copil orășean, mai versat în ale lumii, cum ar veni, i-aș fi putut expedia o scrisoare de mulțumire și omagiu pentru inventarea patefonului”²³ lui Emile și Charles Pathé. Dar această frustrare a copilului născut la sat nu este decât una efemeră, or, în acest sens, Lucian Blaga afirma: „... pe cât de adevărat e că mediul cel mai potrivit și cel mai fecund al copilăriei e satul, pe atât de adevărat e că și satul la rândul lui își găsește suprema înflorire în sufletul copilului. Există un apogeu exuberant, învoit și baroc al copilăriei, care nu poate fi atins decât în lumea satului și există pe de altă parte aspecte tainice, orizonturi și

²³ *Ibidem*, p. 172

structuri secrete ale satului, care nu pot fi sesizate decât în copilărie”²⁴. Ținem să subliniem încadrarea perfectă a peripețiilor prin care trec tipologiile personajelor sus-numite, pentru că schimbarea cadrului spațial ar denatura, nemijlocit, și semnificațiile intrinseci ale elementelor, precum s-ar pierde, de asemenea, conceptul de *mahala*.

Noțiunile după care pot fi selectate și clasificate personajele din romanul lui Leo Butnaru pot varia, iar șirul delimitărilor conceptuale poate continua, cert este că aceste elemente distincte au menirea de a prezenta panoramic și exhaustiv amplul context al copilăriei sovietice în spațiul basarabean. Indiferent de etnie, vârstă, gen sau apartenența părinților la viața politică a localității, personajele – copii își au lumea lor, plină de ludic și visare, împânzită de mistic și imaginar. Acest fapt contribuie la conturarea unui tablou complex al elementului structural al textului, al axei primordiale, al formelor epice și dramatice, astfel încât personajul ajunge să fie calificat drept o componentă de bază a situației narative, ocupând un loc de frunte în sistemul operei literare, de rând cu alte entități textuale ale narațiunii, precum: istorie și intrigă, acțiune și cronotop, titlu și narator etc.

²⁴ Lucian Blaga, *Elogiu satului românesc*, în *Izvoade – eseuri, conferințe, articole*, București, 1972, p. 3.

Resumé

Cet article se propose de présenter une typologie des personnages du roman Copil la ruși [Enfant chez les Russes] de Leo Butnaru. La narration a comme but d'évoquer l'enfance pendant l'occupation soviétique. Les personnages appartiennent à des catégories différentes selon l'âge, le sexe, le statut social, la position des parents dans la vie politique de l'État etc. et sont très divers du point de vue des valeurs et de la mentalité. Certains rêvent de devenir des pionniers, de porter une cravate rouge et de crier «Toujours prêts!», afin de lutter contre les ennemis du pouvoir soviétique. L'enfance est dépeinte également comme une époque de la naïveté, l'âge d'or de l'innocence pendant lequel l'enfant se trouve dans un espace idéal pour les aventures de tout genre. Les différences sont très marquées entre les enfants qui ont des parents haut placés dans la hiérarchie d'État et ceux dont les parents sont des paysans pauvres, les enfants orphelins ou encore ceux dont les parents sont d'une autre nationalité.

Mots-clés:

L'enfance soviétique, le narrateur, une typologie de personnages, les pionniers, l'âge d'or.

Activitatea didactică și culturală a basarabeanului Axinte Frunză la Iași (sfârșitul secolului al XIX-lea – primele decenii ale secolului XX)

Eugen-Tudor Sclifos *

În lucrarea de față, propunem redescoperirea unei personalități culturale a României interbelice, Axinte Frunză, care, din păcate, aproape că a fost dat uitării. Intenția noastră este de a-l scoate din „anonimat” pe revoluționarul profesor și scriitor basarabean care s-a aflat în Iași o bună parte a vieții.

Axinte Frunză s-a născut în localitatea Scorțeni (Orhei) în 1859¹. Și-a început studiile la Seminarul Teologic din Chișinău, continuându-le ulterior la Odesa și Kiev. În anii '70 ai secolului al XIX-lea s-a implicat activ în cercul revoluționar al tinerețului basarabean, fiind apoi supus unei aspre supravegheri din partea poliției imperiale rusești. Totuși, a reușit să se sustragă Ohranei², trecând Prutul și locuind o scurtă perioadă de timp la Tulcea. În 1890 a fost numit profesor suplinitor la gimnaziul clasic din Tulcea, unde a predat până în anul 1894³. Timp de trei ani a predat limbile clasice la liceul din Buzău (1894-1897), perioadă în care a reușit să devină licențiat în științe istorice și filologice⁴. În anul 1897 a luat decizia de a se muta la Iași, unde a activat în calitate de profesor de limba latină la Liceul Internat „C. Negruzzi”.

Cea mai consistentă activitate și-a desfășurat-o la Iași, orașul care va deveni centrul rezistenței naționale a românilor în anii Marelui Război. Din câte cunoaștem, activitatea întreprinsă la Iași a fost puțin cercetată, motiv pentru care ne propunem să prezentăm unele date privitoare la activitatea lui Axinte Frunză, atât în calitate de

* Eugen-Tudor Sclifos a fost beneficiar al unei burse de cercetare științifică „Alexandru Xenopol”, componentă a proiectului *Burse și rezidențe de cercetare științifică „Junimea” privind istoria și viața culturală ieșeană*, ediția a VI-a, 2022 – inițiativă a Muzeului Național al Literaturii Române Iași.

¹ Conform actelor de stare civilă, Axinte Frunză s-a născut la 13/25 februarie 1859.

² „Ohrana” a reprezentat poliția secretă a Imperiului Rus.

³ Acest colegiu se numea „Spiru Haret” și a luat ființă în anul 1883, fiind prima școală secundară românească din Dobrogea. Din anul 1897 a fost transformat în liceu. Printre profesorii care au activat în această instituție de învățământ se găsește și numele lui Axinte Frunză (Mihai Albotă, *Istoria învățământului tulcean de la începuturi până în anul 2007*, Tulcea, 2008, p. 110).

⁴ Ionel Maftei, *Personalități ieșene*, vol. III, Iași, 1978, p. 124.

profesor de limbă latină la Liceul Internat „C. Negruzzi”, funcție ocupată din anul 1897, cât și în calitate de colaborator la cunoscuta publicație „Viața românească”, la conducerea căreia s-a aflat un alt basarabean: Constantin Stere.

Activitatea lui Axinte Frunză ca profesor de latină la Liceul Internat „C. Negruzzi” o putem reconstitui după numeroasele însemnări lăsate de foștii elevi. Unul dintre ei, Al.O. Teodoreanu, ne oferă un portret interesant al acestuia, referindu-se atât la conduita sa în timpul lecțiilor, cât și la felul de a se exprima și de a interacționa cu elevii. Iată amintirile acestuia despre profesorul basarabean, care lasă imaginea unui mentor de o erudiție ieșită din comun: „Mi-l amintesc cu catalogul subțioară, pe lungile coridoare ale Liceului Internat „C. Negruzzi” din Iași, pășind în hexametri și cu privirea dincolo de umbră. Cu ochelarii puși cam spre vârful nasului, ca un ornament inutil, cu barbișonul încâlcit și părul vâlvoi, făcea impresia unui Ateniian al antichității, costumat în profesor modern și venit din curiozitate în Dacia Trajană a leatului de față, după ce dăduse lecții de retorică și prozodie orgolioșilor urmași ai lui Cezar și August”⁵. Distinsul profesor avea două vorbe care persistau în vocabularul său: *bre* și *frate*. Același Al.O. Teodoreanu își amintea cu nostalgie momentele în care, închipuindu-și că se găsește în Cetatea Eternă de la Roma, Axinte Frunză numea vreun coleg cu apelativul „bre Ovidiu” sau „frate Horațiu”, făcând referire la unii dintre cei mai mari scriitori latini ai vremii. Referitor la cunoașterea limbii latine de către Frunză, aprecierea lui Teodoreanu nu lasă loc de interpretări: „o stăpânea în așa fel că parcă o învățase de la doică. Nu exista cotitură pe care să n-o știe și nu era subtilitate care să-i scape. Această algebră superioară cu mii de necunoscute, pentru el nu avea nici una”⁶.

Un alt moment, care arată erudiția sa a fost cel în care a susținut examenul în fața comisiei pentru a putea deveni profesor. Cunoscutul filolog român B.P. Hasdeu a fost președintele comisiei la care s-a prezentat Axinte Frunză. Ridicându-se în picioare, viitorul profesor de latină ar fi întrebat: „În ce stil să scriu compoziția? Al lui Cicero? Al lui Tit-Liviu? Al lui Tacit?”⁷. Axinte Frunză a fost primul care a trecut acest examen și primul care a prezentat lucrarea. Din acel moment, a servit în calitate de profesor în învățământul secundar ieșean timp de 30 de ani.

Însemnări interesante ne lasă un alt elev de-al său, Mihail Sevastos. Datorită faptului că Axinte Frunză se adresa elevilor cu apelativul „frate”, aceștia la rândul lor îi spuneau tot „frate”. Iată de ce a și căpătat „prenumele” de „fratele Frunză” sau

⁵ Al.O. Teodoreanu, *Un contemporan al lui Horațiu: Axinte Frunză*, în „Viața românească”, anul XXV, nr. 6-9, București, 1933. p. 261. Același articol a fost republicat în volumul *Patruzeci de ani ai Liceului Internat „C. Negruzzi” din Iași 1895-1935*, Iași, 1937, p. 72-75.

⁶ Al.O. Teodoreanu, *op. cit.*, p. 262.

⁷ *Ibidem*.

„fratele Axinte”. Un alt profesor ar fi considerat acest lucru neobișnuit sau de neînchipuit, însă el nu s-a supărat⁸. Mai găsim și unele detalii privind profilul acestui profesor atât de „enigmatic” la prima vedere, dar care nu ieșea foarte mult în evidență: „Fratele Axinte” venea agale pe culoarele lucii ale Liceului Internat „C. Negruzzi”, cu capul puțin înclinat într-o parte, cu privirea visătoare, bălăbănind catalogul, apucat cu două degete de-un colț, cum duci o gazetă pe stradă. Își făcea conștiincios lecțiile, deși cam fără chef⁹. Mihail Sevastos făcea analogie între profesorul Calistrat Hogaș care își luase în serios rolul de dascăl și Axinte Frunză care pune mare accent pe omenie, libertăți individuale și dreptate socială. Acesta ne lasă și un scurt dialog avut cu profesorul Frunză, momentul când a dat un extemporal la limba latină, elevii având sarcina să traducă din limba română în latină un text. Când lucrările au fost returnate, cu notele indicate, tânărul Mihail l-a întrebat de ce a fost notat cu 6, la care Frunză ar fi răspuns: „Fiindcă nu-i latinește, frate”¹⁰.

Calistrat Hogaș ne oferă și el o descriere interesantă despre cine a fost Axinte Frunză, creionând un tablou al trăsăturilor sale fizice: „Un păr negru și plin, de la sine ondulat și aruncat peste cap cu o ademenitoare neîngrijire, lăsa la iveală o frunte largă și de o sculpturală regularitate; ovalul feței, palid și blajin, străjuit împrejur de o barbă săracăcioasă și fantastică, nasul drept și statornic, musteța mică și în bună rânduială, gura croită pe un veșnic zâmbet de fină ironie, privirea-i, acum melancolică și visătoare, acum vie și tăioasă ca ascuțișul unui brici, ar fi alcătuit un model viu pentru o pânză unde clasicismul să-și dea mâna cu decadența, Michel Angelo cu Botticelli!”¹¹.

În perioada 1908-1911, viitorul scriitor Demostene Botez l-a avut profesor pe Axinte Frunză. La fel ca și Al.O. Teodoreanu și Mihail Sevastos, ne lasă o descriere detaliată: „era un om mai degrabă scund, slab, cu un mers parcă nesigur, cum este al oamenilor care nu văd bine, cu părul negru în dezordine, o bărbăță neagră, nici mare, dar nici mică, doar ca o umbră a bărbiei, cu privire de miop care-i încrețea împrejurul ochilor, de câte ori lăsa să-i cadă ochelarii cu șnur negru de pe nasul lui delicat”¹². Descrierea impresionează prin asemănarea sa cu scriitorul rus Cehov: „o asemănare nu numai fizică, dar și una de structură sufletească, spirituală, cu acea discreție și fină ironie care întovărășește o mare bunătate, o profundă concepție de viață, o mare simplitate și un gust artistic desăvârșit”¹³. Demostene Botez își amintea cu nostalgie

⁸ Mihail Sevastos, *Amintiri de la „Viața românească”*, București, 1956, p. 134.

⁹ *Ibidem*, p. 135-136.

¹⁰ *Ibidem*, p. 134.

¹¹ Calistrat Hogaș, *În Munții Neamțului*, București, 1934, p. 223.

¹² Demostene Botez, *Memorii*, București, 1970, p. 140.

¹³ *Ibidem*.

de perioada în care elevii dădeau tezele de an, iar la Axinte Frunză acestea constau în traducerea unor versuri din Horațiu. În timp ce elevii scriau, profesorul se plimba nestingherit prin clasă. Toți elevii se gândeau că îi supraveghea ca să nu copieze. În realitate însă, Axinte Frunză „evada” în lumea viselor. Demostene Botez scria că ar fi dorit să afle la ce se gândea profesorul lor de latină, iată de ce aprecierile acestuia ne duc cu gândul la Roma Antică: „Poate că în visul lui de-atunci se vedea plimbându-se prin Roma Antică, pe Via Apia, pe Corso, prin preajma arcului de triumf al lui Constantin”. În timpul tezelor, unii dintre elevii cei mai slab pregătiți se ridicau nestingheriți și mergeau în alte bănci pentru a face rost de fițuici făcute de alții mai pregătiți. Axinte Frunză, distras și aflat departe în gândurile lui, nu remarcă faptul că unii elevi umblau prin clasă pentru a copia și când ieșeau în calea lui, le făcea loc să treacă, zicând „pardon, domnu Frunză”. Pe lângă aceste momente, când se simțea liber cu elevii săi, însemnările lăsate de Demostene Botez arată că Axinte Frunză i-a învățat cu adevărat limba latină. Unul din colegi, Zamfir Dumitru, citea în orele libere texte în limba latină. Pe lângă predarea limbii latine, Axinte Frunză și-a introdus elevii de la Liceul Internat „C. Negruzzi” în atmosfera și cotidianul Romei Antice. Acest lucru i-au adus aprecieri din partea lui Demostene Botez: „știa să adune detaliile semnificative, să le pună în evidență, să le speculeze savoarea, cu un spirit de observație cu totul excepțional, ceea ce da viață povestirii sale și un parfum de autenticitate, de parcă ne-ar fi istorisit prin imposibil, un contemporan al acelor vremi, încarnat în el”¹⁴. În viziunea acestuia, au fost cele mai frumoase lecții în cei opt ani de studii în acest liceu. B.P. Hasdeu și Alexandru Philippide l-au considerat pe profesorul Frunză unul dintre cei mai buni latiniști ai perioadei.

În 1913, profesorul Frunză și elevul Demostene Botez se întâlnesc la revista „Viața românească”, înființată la Iași, în anul 1906. Cu un an înainte de începerea Marelui Război și până la sfârșitul vieții sale, profesorul basarabean a colaborat la această publicație. În anul 1916, a publicat un prim articol în care a vorbit despre necesitatea luptei poporului român pentru realizarea idealului național, adică revenirea în cadrul României a provinciilor aflate sub dominație străină. Evident, scriitorul Frunză se gândea cel mai mult la provincia dintre Prut și Nistru, care suferea de peste o sută de ani din cauza ocupației rusești. În articolul intitulat sugestiv *Note pe marginea unei hărți* vorbea despre „reluarea firului istoric, la continuarea existenței noastre de stat”¹⁵. Într-un final, a pus o întrebare retorică cu privire referitoare la adevărații dușmani ai României de 37 de ani, aluzie făcând la reanexarea

¹⁴ *Ibidem*, p. 143.

¹⁵ Axinte Frunză, *Note pe marginea unei hărți* (*Harta etnografică a Basarabiei de d. Al. Nour*), în „Viața românească”, anul XI, nr. 6, Iași, 1916, p. 275.

sudului Basarabiei în 1878 de către Rusia, care „trădase” România, deși o ajutase militar în războiul cu Imperiul Otoman.

Opiniile sale politice se reflectă în articolul intitulat *Libertatea presei și democrația română*, publicat, de asemenea, în revista „Viața românească” din anul 1916, articol cu impact la acea vreme, ținând cont și de faptul că în societatea românească persista „bătălia” pentru intrarea României în război, indiferent dacă era de partea Antantei sau de cea a Puterilor Centrale. Publicistul Frunză vorbește și despre libertatea presei, făcând referire evident la teritoriul dintre Prut și Nistru. El constată cu tristețe inexistența unei prese libere în Basarabia, spunând următoarele: „Noroc că n-am prea avut de spus mare treabă nimeni în tot acest interval de 50-60 ani, iar când s-a întâmplat să avem vreunul ce spune, coloanele gazetelor ne-au fost regulat sau aproape regulat închise. Rusia are cel puțin o presă liberă, cea subterană; noi n-am avut nici atât. Iată de ce, de fapt, presa noastră a fost totdeauna mai puțin liberă decât cea din Rusia”¹⁶.

După editarea acestor două articole, Axinte Frunză s-a dedicat cu patimă traducerii unor lucrări din rusă, care erau inserate în paginile acestei reviste. Unul dintre scriitorii din care a tradus a fost Vladimir Korolenko, care la sfârșitul secolului al XIX-lea vizitase sudul Basarabiei și Tulcea. Axinte Frunză a fost fascinat de arta acestuia de a scrie, mai ales de a se sustrage cenzurii țariste, catalogată drept „diabolică”, cum o numește Frunză¹⁷. Una dintre aceste lucrări traduse este *Fără graiu*¹⁸, care a fost publicată în „Viața românească” pe parcursul anului 1922. Constatăm că Axinte Frunză a făcut traduceri din scriitori ruși care „rezonau” cu starea sa sufletească, anume de libertate a individului, a simplității vieții. Un alt scriitor din care a făcut traduceri a fost Anton Cehov. Unele dintre aceste lucrări au fost: *Flori întârziate*¹⁹, *Marfă vie*²⁰. De asemenea identificăm și câteva scrieri, nuvele în special, care arată că acesta a avut o activitate culturală intensă la Iași.

Asemeni unor personalități basarabene din epocă, în special Constantin Stere sau Zamfir Arbore, Axinte Frunză a fost de părere că România trebuia să intre în Marele Război de partea Puterilor Centrale, în frunte cu Germania. El dorea ca provincia basarabeană aflată de peste 100 de ani sub dominația Imperiului Rus să revină la Patria-Mamă, România. Distinsul profesor basarabean contracara orice afirmație precum că realipirea Basarabiei ar fi o „simplă cucerire de teritoriu” sau că prin

¹⁶ Idem, *Libertatea presei și democrația română*, în „Viața românească”, anul XI, nr. 1-3, Iași, 1916, p. 206.

¹⁷ Idem, *Vladimir Corolonco*, în „Viața românească”, anul XIV, nr. 1, Iași, 1922, p. 100-110.

¹⁸ Traducere publicată în „Viața românească”, anul XIV, nr. 1, Iași, 1922, p. 5-21; nr. 2, p. 201-218; nr. 3, p. 383-404; nr. 6, p. 321-346.

¹⁹ Traducere publicată în „Viața românească”, anul XX, nr. 4, Iași, 1928, p. 67-97.

²⁰ Traducere publicată în „Viața românească”, anul XX, nr. 3, Iași, 1928, p. 378-403.

unirea Basarabiei s-ar crea o altă Alsacie. Dacă în Transilvania s-a păstrat identitatea românească, existând condiții de dezvoltare a culturii, atunci în Basarabia lucrurile au stat invers. Românii din Basarabia au dus mereu o luptă intensă pentru supraviețuire. Axinte Frunză a descris-o în felul următor: „Românii de peste Prut au avut norocul de a poseda întotdeauna aristocrației, care în trecut își schimbau vorba, portul și naționalitatea la sosirea fiecărui pașă trimis de Sultan; în cazul cel mai bun aduceau orde străine mai la fiecare seceriș; iar aristocrația de azi jură, că în Basarabia popor românesc nu există”²¹. Referitor la limba „moldovenească”, fiind vorba în realitate de limba română, profesorul basarabean vorbește despre unica publicație tipărită în limba română, însă cu litere chirilice timp de 103 de ani, în comparație cu Transilvania, unde au apărut ziare încă din secolul al XIX-lea. Axinte Frunză pune mare preț pe forța Germaniei, mai ales pe generalii care conduc armata germană în Marele Război: „două brațe zdravene, vin azi să ne salveze poporul românesc și-l vor salva. Unul din acele «brațe» e un mare general «teuton» generalul Hindenburg, eroul lacurilor Mazuriene, care țintește deja spre «Petrograg». Celălalt «braț» e generalul Linsingern, de care fug de asemenea «amicii» ruși, mâncând pământul”²².

Odată cu actul măreț din 27 martie 1918, când Basarabia se unește cu România, Axinte Frunză scrie un manual destinat basarabenilor, publicat la București, la Tipografia Curții Regale²³. Intitulat sugestiv *Gramatica limbii române*²⁴, lucrarea este alcătuită dintr-o prefață în care explică motivele acestei publicații și impactul ce urma să-l aibă asupra basarabenilor, text bilingv scris în limbile română și rusă. Din punct de vedere al structurii, lucrarea lui Axinte Frunză este împărțită în patru părți, cuprinzând: fonetica, morfologia, etimologia și sintaxa. Un real interes prezintă și ultimele capitole ale lucrării, în care autorul vorbește despre limba vorbită de basarabeni, adică limba română, la care în final adaugă un Apendice. În introducerea la această lucrare, basarabeanul scrie că: „Ajunge să privim numai în treacăt această gramatică, ca să înțelegem ușor că nu pentru școala primară e destinată ea, și că chiar în clasa a III-a liceală, unde studiul limbilor poate fi mai sistematic și mai complet, introducerea ei va cere din partea profesorului un tact deosebit. N-o tăgăduiește aceasta nici autorul, care a avut în vedere nu atât programe oficiale și elevi din anumite clase, pe cât acea aproape neînchipt de numeroasă clasă de intelectuali basarabeni – de toate gradele de cultură și de toate vârstele – și nu atât ruși născuți, cât

²¹ Axinte Frunză, *România Mare*, București, 1915, p. 109.

²² *Ibidem*, p. 118.

²³ Maria Danilov, *Două gramatici ale limbii române destinate școlii basarabene în 1918*, în „Analele Științifice ale Universității «Alexandru Ioan Cuza» din Iași”. Seria Istorie, tomul LX, Iași, 2019, p. 275.

²⁴ Axinte Frunză, *Gramatica limbii române*, București, 1918.

români curați și de sânge, care nu arareori posedă atât de artistic limba rusă – și vai, atât de neînchipuit de rău pe acea română, adică pe a lor proprie”²⁵. Adevărurile scrise cu privire la limba vorbită de basarabeni de către Axinte Frunză vor fi apreciate în rubrica „Însemnări” a revistei „Viața românească” (mai 1934) de către Vasile Luțcan. Referindu-se la „crezul” lui Axinte Frunză privitor la limba română, se concluzionează viziunea acestuia: limba românească este instrumentul colectiv de gândire a poporului, prin care fiii neamului lucrează pentru interesele superioare ale umanității; limba literară română este vechea limbă tradițională bisericească din secolele XVII-XVIII; ea nu este cea mai bună din lume, dar este o limbă care există, care are tentații de evoluție²⁶. Deși implicarea sa de la Iași în viața culturală a Basarabiei a fost evidentă prin scrierea acestei lucrări, nu a scăpat de criticile venite din partea lui Onisifor Ghibu: „D. Ax. Frunză, stătea nemișcat la Iași și nici când a fost cu stăruință chemat să meargă la Chișinău, n-a consimțit să facă un astfel de pas”²⁷.

Moartea lui Axinte Frunză s-a trecut cu vederea, scriindu-se pe alocuri doar câteva mențiuni despre cel care a fost latinistul basarabean. Presa vremii din Chișinău l-a uitat practic, cu excepția ziarului „Viața Basarabiei”, unde a fost publicat un panegiric, semnat de Pantelimon Halippa. Alături de Halippa, Alexandru Terziman, redactorul șef al revistei lunare „Viața Basarabiei” în perioada anilor 1932-1934, lasă o emoționantă evocare a personalității lui Axinte Frunză. Răspunzând la întrebarea de ce scriitorul Frunză a fost uitat, Alexandru Terziman scria: „Frunză a fost un luptător desinteresat, fără surle; un om pasionat de știință; un literat comparabil cu cele mai vaste inteligențe contemporane; dar retras, resemnat și sceptic. Deaceia în momentul când a închis ochii pentru deapururi nu a fost pentru foarte mulți decât un nume care se pronunță fără a se cunoaște nimic despre acela care l-a purtat”²⁸. Principala sa lucrare, *România Mare*, publicată la București în anul 1916 la editura „Ligei pentru liberarea Basarabiei”, „constituie cel mai pasionat imn patriotic dedicat provinciei sale de baștină. În înverșunarea lui fanatică antirusească, Frunză s-a agățat cu toată puterea naționalismului său curat de ideea intrării noastre în război alături de Germania”²⁹. Catalogat drept un patriot înflăcărat, Axinte Frunză s-a pus în „slujba” idealului național, acela de unire a Basarabiei cu România.

²⁵ *Ibidem*, p. I.

²⁶ Vasile Luțcan, *Însemnări. Figuri basarabene: Axentie Frunză*, în „Viața Basarabiei”, anul III, nr. 5, Chișinău, 1934, p. 57.

²⁷ Onisifor Ghibu, *De la Basarabia rusească la Basarabia românească. Analiza unui proces istoric însoțită de 186 de documente*, vol. I, Cluj, 1926, p. CIX.

²⁸ Al. Terziman, *Axentie Frunză*, în „Viața Basarabiei”, anul II, nr. 6, Chișinău, 1933, p. 370.

²⁹ *Ibidem*.

Summary

The article traces the activity of Axinte Frunză as a Latin language teacher at the “C. Negruzzi” College in Iași and as a man of culture. Born in Bessarabia in 1859, Axinte Frunză was pursued by the Russian secret police, managed to cross the Prut river and settled in Iași, where he spent most of his life. In 1897 he became a teacher at “C. Negruzzi” College. In 1913, he became a collaborator of the Iași magazine “Viața românească”, where he published articles, short stories, but also translations of various Russian writers: Vladimir Korolenko, Anton Chekhov. In 1915, he published the book România Mare (The Greater Romania) in which he talks about the necessity of uniting Bessarabia with Romania. Three years later, he published the Grammar of the Romanian Language for the Bessarabians.

Keywords:

Axinte Frunză, teacher, Iași, Bessarabia, culture.

Orașul Bălți în evocările cărturarilor interbelici

Diana Vrabie

Există orașe mituri și orașe legende, orașe idilizate și orașe răsfățate în evocările călătorilor sau ale băștinașilor, beneficiind de superlative generoase. Nu este însă și cazul Bălțiului, urbe situată la nordul Basarabiei, care nu a fost la fel de desfătăată ca alte orașe basarabene din perioada dintre cele două războaie mondiale, cu fericite excepții, cumulând mai degrabă discrete circumspecții sau chiar critici acide, legate de drumurile sale prăfuite și nepietruite, mlaștinile spârcuite, bălțile proverbiale, glodul lutos, stilul arhitectural de împrumut, casele sărăcăcioase, gheretele păcătoase, gara insalubră, birjarii troglodiți, cafenelele scumpe și proaste, elemente ce profilau, înaintea unirii, mai degrabă imaginea unui târg sălbatic.

Cercetarea Bălțiului interbelic relevă o formă de ambiental autonom: „Din punct de vedere edilitar, orașul se prezenta prost. Străzile erau pietruite în mod rudimentar, iar trotuarele erau de pământ. La intrările în case erau niște lame de metal sprijinite de doi suportți de lemn. Erau foarte necesare, deoarece îți curățai, folosindu-le, noroiul de pe talpa pantofilor. Orașul nu avea un sistem de canalizare și nici de alimentare cu apă. După ploaie, în lungul bordurilor se creau pâraie de apă, care se scurgeau pe cale naturală. La topirea zăpezilor pâraiele acestea se permanentizau, până se epuiza sursa de apă provenind din zăpadă. Mi-aduc aminte că noi copiii făceam bărcuțe de hârtie și le dădeam drumul pe aceste pâraie, care ne însoțeau pe drumul către școală... Iar clima în mod cert era diferită față de cea de acum. Odată instalată vremea rece, cădea și zăpada, aceasta fiind prezentă până primăvara. Iar după topirea acesteia, în general erau excluse ninsori noi...”¹.

Anemica dezvoltare a orașului, chiar din debutul său, este explicată de Dimitrie Iov prin intemperii istorice prin care a trecut Bălțiul de-a lungul timpului: „Lipsa de personalitate în trecut a județului și orașului Bălți, se datorește faptului că până la 1887 ținutul de astăzi se numea Iași și făcea parte din capitala Moldovei. Abia de la 1887, Bălți devine de sine stătător și orașul începe să-și nevedească o existență proprie. Deși izolat în inima Basarabiei și grănicerit de bălți, orașul a fost

¹ Alexandru Budișteanu, *Sub patru regimuri pe toate continentele*, București, 2014, p. 49.

deseori pustiit de vrăjmașii flămânzi veniți de peste Nistru”². Târgul Bălți își sporește temeiul odată cu înființarea administrației comunale a județului. Beneficiază de vizite alese, cum este cea din 1856 a împărătesei Maria Alexandrovna, pe care faima marilor proprietari moldoveni o atrăseseră în Basarabia: „În cinstea ei se hotărâni-cește, în centrul târgului, o oază de verdeață, poreclită grădină publică, vremea fă-când ca astăzi această poreclă să se adeverească prin edili cu tragere de inimă”³.

Spațiul este purtătorul urmelor imaginarului colectiv, pe retina sa rămânând imprimate reflexele memoriei colective, care refac identitatea unui oraș, unui grup, integrând totodată individul în comunitatea din care face parte. Urme ale memoriei colective pot deveni, în egală măsură, monumentele, personajele istorice cele mai importante, evenimentele, instituțiile, muzeele ș.a. care, prin semnificația lor în viața societății, contribuie la consolidarea identității comune și a memoriei colective a comunității: „Vreau să profit de ocazie și să spun că datorită străduinței de admirat a Î.P.S. Visarion Puiu, în afară de capela militară, pusă în funcțiune cu sacrificii și multă luptă, s-a mai ridicat o frumoasă și impunătoare biserică, ce se va sfinți în toamna asta și va servi drept catedrală a orașului. Apoi s-a construit un frumos palat episcopal și o mică biserică alături, care se va pune la dispoziția credincioșilor în anul viitor. În cea mai săracă eparhie ortodoxă a țării s-au săvârșit minuni în privința realizărilor practice. De la 1924, de când păstorește aici Î.P.S. Visarion, s-a lucrat temeinic și cu multă dragoste de popor. Sub directa sa supraveghere s-au zidit din nou 55 de biserici în diferitele sate ale eparhiei, apoi s-au refăcut și reparat alte 365 de biserici”⁴.

E o schimbare vizibilă față de ce descoperea istoricul Nicolae Iorga, în 1905, când vizitează Bucovina și Basarabia, rămânând surprins de steagurile roșii și albe pe toți stâlpii, de drumurile pustii, prăfuite și nepietruite, de bisericile kitschoase: „În față, pe o costișă se răsfiră casele unui târg, având în mijlocul lor două biserici mari, albe, de un stil de împrumut, foarte prost și nou. Acesta e târgul Bălți, care e un *gorod*, un oraș”⁵. Istoricul remarcă casele dărăpănate, cu foarte puține case boierești „mai demne”, toate amintindu-i mai degrabă de imaginea unui „târg sălbatic”: „Cine a spus că Bălțile sunt mai bune decât Hotinul? Nu se poate aiurea o astfel de stradă și astfel de taințe, case ce stau să cadă, tărâbi de lemn negru ca pe la 1812. Sărbătoarea evreiască a închis toate dughenile și face pustiu uriciosul târg de maghernițe spurcate. Totuși în Bălți sunt peste 10.000 de locuitori, iar printre ei negustori de grâne foarte bogați, Evrei, Armeni. Proprietarii din Basarabia-de-sus vin adeseori la târg. Cu multă muncă

² Dimitrie Iov, *Un oraș basarabean: Bălți*, în „Viața Basarabiei”, anul II, Chișinău, decembrie 1933, p. 47.

³ *Ibidem*, p. 48.

⁴ Nic. Macarovici, *Bălți*, în „Opinia”, anul XXX, nr. 8.200, Iași, 21 august 1934, p. 5.

⁵ N. Iorga, *Neamul românesc în Basarabia*, București, 1905, p. 45.

descoperi ici și colo câte o căsuță în care ai putea locui. Încolo, privești un tîrg sălbatec din Turchestan”⁶.

O impresie similară o are și Gheorghe Ghibănescu care descinde în Basarabia cam în aceeași perioadă, remarcând un „tîrgușor modest”, gara insalubră unde bea un „ceai fără samovar”, reține Catedrala, hramul Sf. Neculai, aflat în reparație („Întru în biserică, totul văruiat în alb. Nicio inscripție. Găsesc câteva pietre mormîntale ce vorbesc de cei ce au fost”⁷), apa tulbure a Răutului („Podul peste Răut leagă Săliștea de Bălți și apa Răutului aici se întinde lată și băltoasă, de unde numele de Bălți dat tîrgului hăt încioace în secolul al XVIII-lea, așezarea tîrgului fiind în amfiteatru pe coasta dreaptă a Răutului, iar inima lui pe podișul ce se deschide spre apus”⁸). Imaginea tulbure a Răutului se va menține neschimbată peste decenii: „Apa Răutului vine din sus, printre maluri joase, tuciurie și molcomă de parcă ar fi un eleșteu. Trece pe sub podul greoi, zidit din blocuri mari de piatră și-și deschide drum la vale, făcând ocolul întinsei urbe nord-basarabene”⁹.

Luând pulsul orașului, Gheorghe Ghibănescu reține instituțiile reprezentative ale acestuia, cu denumiri rusești, între care „Zemscaia Uprava (Magistratul Zemstvolui), Zemscaia Apteca (Farmacia), Pociotova-Telegrafnaia contora (Poșta și Telegraful), Obștesto vzaimnogo credita (Banca de credit), Caznaceistvo Gos, zbereg cassa (Banca de Stat), Suezdu Muroviu sudii (Tribunalul), Russchii trgovu promâșl. bancu (Banca rusească pentru comerț), Gorodskoe 4 classnoe uciliște (Școala primară normală de 4 clase), Mujscaia ghimnaziia (Gimnaziul de băieți)”¹⁰, strada principală fiind „Ulița Petersburgului”. O figură aparte în Bălțiul acestei perioade o face Liceul de băieți „Ion Creangă”, înființat în anul 1906, care și-a deschis cursurile sub direcția Dlui N. Vosresenschi, în ziua de 10 septembrie 1906, într-o clădire particulară. Cu patru clase secundare și una pregătitoare în 1916, liceul se mărește cu câte o clasă în fiecare an. În anul școlar 1910-1911 liceul are deja opt clase. În martie 1917 se introduce limba română în mod obligatoriu pentru elevii români ai școlii, în anul școlar 1918-1919 se naționalizează clasa I-a, în 1919-1920, întreg cursul inferior, iar în 1920-1921 și cursul superior. În anii următori, elevi și profesori se adaptează din ce în ce mai mult culturii românești, în așa mod încât nu se mai deosebește din acest punct de vedere de școlile similare din Vechiul Regat.

⁶ *Ibidem*, p. 47.

⁷ Gheorghe Ghibănescu, *Impresii și note din Basarabia*, Chișinău, 2001, p. 36.

⁸ *Ibidem*, p. 37.

⁹ A.V., *La Bălți întâia zi de toamnă*, în „Cuget moldovenesc”, anul VI, nr. 8-10, Bălți, august – octombrie 1937, p. 9.

¹⁰ Gheorghe Ghibănescu, *op. cit.*, p. 38.

Acest târgușor amorțit va fi însă primul din Basarabia care va da glasul Unirii. La Bălți, pe 3 martie 1918, la ceasurile de dimineață, se semnează în cadrul Zemstvei ținutului Bălți, Prima Declarație de Unire a Basarabiei cu România, de către 20 de reprezentanți țărani. Aceștia au prezentat în numele reprezentanților din tot ținutul, următoarea „moțiune”: „Noi, mai jos iscăliți membri ai Zemstvei ținutului Bălți, cu cinste vă rugăm să aveți bunătatea ca, înainte de a intra în rânduiala zilei hotărâte pentru adunarea de astăzi a Zemstvei, să puneți la glăsuire dorința noastră, arătată mai la vale, de a ne uni cu țara noastră mama „România”¹¹.

După unire, orașul Bălți se primește edilitar și cultural, așa cum observă și prefectul de Bălți, Emanoil Catelli, puternic implicat în dezvoltarea urbei: „În oraș imobile publice nu existau decât: închisoarea, depozitul de rachiu, două căzărmi și spitalul central. Imobilul prefecturii de județ, abia în 1914 a fost cumpărat. Toate celelalte instituții publice ca: primărie, tribunal, poliție, licee etc. funcționau în clădiri închiriate. La drept vorbind municipiul Bălți până la Unire, era un biet târgușor embatcat, ca atâtea altele resfirate pe întinsul Imperiu moscovit. Capitala de județ, cu resurse limitate, lipsit de orice inițiative și posibilități de dezvoltare urbanistică din pricina grelelor condițiuni impuse de regulamentul ce administra aceste târgușoare. Viața orășenească, în adevăratul sens al cuvântului, și începuturi timide de civilizare, pornesc numai de la 1918”¹².

Acum Bălțiul obține o respirație românească: „În oraș se simte destul de vie viața românească. Aici trebuie să amintesc că orașul Bălți a proclamat cel dintâi, încă în cursul lunii februarie, unirea Basarabiei cu țara-mamă și a cerut Sfatului Țării să îndrume și celelalte județe ca să facă la fel. Aci apare și o gazetă românească săptămânală, *Glas moldovenesc*, redactată de harnicul învățător C. Petrescu. Această gazetă, susținută și răspândită de Divizia I Cavalerie, cu sediul în Bălți, contribuie mult la deșteptarea poporului”¹³. Se resimt efectele naționalizării prin organizarea de cursuri gratuite pentru adulți și cursuri pedagogice pentru învățători („Dimineața, unde să mă duc întâi, dacă nu la cursurile de învățători, care sunt astăzi cele mai luminoase puncte de propagandă națională în târgurile basarabene”¹⁴), coordonate în Bălți de profesorul Liviu Marian, fiul cunoscutului folclorist bucovinean, Simion Florea Marian. De mare popularitate, cursurile erau ascultate de peste trei sute de învățători și învățătoare și un

¹¹ *Glasul de Unire al Ținutului Bălți*, în „România Nouă”, anul II, nr. 48, Chișinău, 30 martie 1918, p. 2.

¹² Emanoil Catelli, *Județul Bălți. Ascensiunea acestei regiuni*, în *Primul ghid al municipiului și județului Bălți*, Bălți, 1937-1938, p. 15.

¹³ C.R. Munteanu, *Prin Basarabia românească*, în „România Nouă”, anul II, nr. 109-110, Chișinău, 1918, p. 1.

¹⁴ *Ibidem*, p. 5.

număr mic de particulari: „Toți cursiștii sunt înzestrați cu cărți necesare, procurate la timp din Iași, din Bucovina și de unde s-a putut. Au și povestirile lui Creangă și se speră că la sfârșitul cursurilor fiecare va pleca cu o mică bibliotecă. Au și o popotă, iar cei mai lipsiți de mijloace primesc și locuință gratuit, în unele școli amenajate în acest scop. Serbări nu au dat, direcțiunea fiind de principiu să se învețe cât mai multă carte și să se converseze românește cât de mult, în schimb se proiectează o excursie frumoasă la Iași, pentru a lua contact cu învățătorimea din țară. Ideea este fericită”¹⁵.

Revenind periodic în Bălți, scriitorul Leon Donici ia pulsul acestui oraș, după 1920, notând impresiile sale de drum, sub genericul *Privești basarabene*. El se arată plăcut surprins de dezvoltarea orașului, inspirat gestionat de prefectul Emanoil Catelli: „Bălți. N-am fost pe aici de trei ani. Pretutindeni clădiri noi, în perioadă de construcție sau aproape gata. Bineînțeles, asupra lor n-a pogorât încă adevăratul gust fin și elegant. Totuși, ele dovedesc mișcarea neîncetată a vieții. O noutate pentru mine: „Hotel Continental”, nou, frumos, confortabil, precum și întreaga stradă Praporgescu, cu clădiri noi, cu prăvălii în regulă, bune și pentru o stradă mai veche”¹⁶. În continuare, publicistul remarcă benefica mutare a prefecturii în localul Zemstvei județului – „fapt care dovedește relațiile bune între reprezentantul guvernului și reprezentantul populației. Autoritățile din Bălți fac o impresie foarte frumoasă, prin inteligența lor, prin priceperea profundă a nevoilor statului și societății”¹⁷.

O sinteză a acțiunilor de naționalizare, imediat după unire, ne oferă publicistul I. Petrescu Podari: „Tot aici cu ocazia cursurilor, s-au ținut șezători săptămânale cu programe astfel alcătuite ce la fiecare pas au strecurat în suflete picături de crearea sentimentului de solidaritate național. Aici la Bălți s-a înființat încă de la 27 Februarie Societatea Corală „Simion Murafa” care e o adevărată mândrie. Aici la Bălți s-au organizat serbări culturale cu teatru românesc, jucat de români basarabeni și români de peste Prut, cântece și dansuri naționale în costume naționale. Tot aici la Bălți odată cu pornirea puternicului glas al unirii (5 Martie) a apărut cu multă trudă «Glasul Moldovenesc», fiind atunci a 2-a gazetă în românește în Basarabia și care se împarte în sate în 2.000 de exemplare în chip gratuit după cum este gratuită și munca depusă pentru apariție, afară de plata tiparului”¹⁸.

Dacă Chișinăul se făcea celebru în epocă prin corul lui Mihail Berezovschi, creatorul primei formații corale profesioniste din Basarabia, Bălțiul îl avea pe G. Para-

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ Leon Donici, *Privești basarabene, Impresii de drum. Spre Bălți*, în „Dreptatea”, anul IV, nr. 1.035, Chișinău, 28 iunie 1924, p. 2.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ I. Petrescu Podari, *Societatea culturală și de binefacere „George Enescu”*, în „Glasul moldovenesc”, anul I, nr. 23, Bălți, 1 septembrie 1918, p. 1.

nici: „Totuși un punct de atracție și distracție totodată pentru cursiști este corul condus de dl. G. Paranici, învățător bucovinean. Aici i-am văzut pe cursiști învățând cu multă dragoste cântecele românești, care le-au cucerit inimile pentru noi”¹⁹.

Vizita compozitorului George Enescu, în 1918, a însuflețit întreaga comunitate bălțeană: „Aflăm că marele artist al neamului nostru, maestrul George Enescu a dat sâmbătă, 14 aprilie c., un concert de vioară în Bălți, în folosul invalizilor și orfanilor de război, din ținuturile Bălți și Soroca. Având în vedere scopul nobil al acestui concert, publicul s-a grăbit să ia parte în număr cât mai mare. S-a adunat suma de aproape 20 mii lei, care s-a dat spre administrare tezaurului Div. I Cavalerie din acea localitate. Cu această ocazie s-a împărțit celor de față cărți poștale cu chipul familiei regale, minunat întocmite. Nu mai vorbim de arcușul maestrului Enescu care a fermecat pe numeroșii ascultători, făcându-i să trăiască momente de adevărată înălțare sufletească”²⁰. De altfel, George Enescu va veni la Bălți în repetate rânduri. O mărturie edificatoare despre vizita din 1937 a maestrului o decupăm din paginile publicației „Cuget moldovenesc”: „În ziua de 24 Noiembrie maestrul Enescu a fost oaspetele nostru. Întâmpinat în gara Pământenii de intelectualitatea românească bălțeană, d. Mihail Cucer, primarul Municipiului îi urează un călduros bun venit. După concertul dat la Teatrul Scala, maestrul Enescu a fost sărbătorit în cadrul unui banchet dat la Cercul militar de către Societatea națională culturală „G. Enescu”²¹.

Observăm, prin urmare, că Bălțiul interbelic configurează o atmosferă heteroclitică, constituită din reminiscențe ale trecutului și reverberații ale prezentului, din fapte și proiecte, din deziluzii și speranțe. El alternează smârcurile și nămolurile cu noi drumuri pavate, maghernițele și casele exasperante ca stil cu clădiri și prăvălii noi, localul Zemstvei și frumosul palat episcopal, făcând o figură frumoasă în peisajul urbei.

¹⁹ C.R. Munteanu, *art. cit.*, p. 5.

²⁰ *Maestrul Enescu la Bălți*, în „România Nouă”, anul II, nr. 81, Chișinău, 29 aprilie 1918, p. 1.

²¹ *Sărbătorirea Maestrului George Enescu la Bălți*, în „Cuget moldovenesc”, anul VI, nr. 11-12, Bălți, noiembrie – decembrie 1937, p. 3.

Summary

The article proposes an approach to the topos of the city, illustrated by the city of Bălți from the Interwar Romania. The evocations of the Interwar scholars who visited Bălți and offered edifying testimonies are analyzed, among which C.R. Munteanu, Dimitrie Iov, Leon Donici, Neculai Macarovici. They record the essence of the city through the lens of their own subjectivity. The result is a multi-perspective game of projections of a provincial urban space, gloomy, lonely, monotonous, which cultivates a kind of defensive resistance. The authors perform a series of (self)imagological exercises, creating images of the way people lived in Bălți and especially the way in which they are reflected in the visitors' eyes.

Keywords:

Bălți, imagology, topos, space, urban sight.

Despre certitudinea substanțialistă*

Anton Adămuț

Introducere – moduri de a înțelege „experiența”

În capitolul al treilea¹ din *Reconstrucția filosofică*, vorbind despre „dat”, Mircea Florian spune că „datul” este un *arché* sau o poziție inițială. Este de spus că un lucru, chiar dacă „datul” se acceptă sau se respinge, rămâne valabil, anume: „punctul de plecare al filosofiei e fără prejudecăți, dar nu fără supoziții”². Mai apoi apare ideea după care controversile filosofiei decurg dintr-o diferită modalitate de a înțelege experiența. La acest lucru se referă și Camil Petrescu în câteva studii din „Revista Fundațiilor Regale”. Camil Petrescu pleacă de la opinia lui Brunschvicg, din *De la vraie et de la fausse conversion*³ unde susține că termenul „experiență” este un hibrid rezultat din traducerea în franceză a două cuvinte englezești. Este o traducere ambiguă și falacioasă a termenului *experientă*. Doar că limba engleză și cea germană disting două genuri de experiență în cuvintele: *to experience* și *to experiment*, în germană, *Erlebnis* și *Erfahrung*. Cele două genuri de experiență vor fi: a savantului și a misticului, vinovat de nașterea confuziei este William James cu lucrarea *Experiența religioasă*, care provoacă nedorita confuzie între științific și mistic. În același sens se va pronunța și Constantin Noica atunci când analizează pe Berdiaeff⁴. La rândul lui, Camil Petrescu, după ce trece în revistă experiența lui Gide și spune că la sfârșitul ei „Gide se îndreaptă calm spre mântuirea sovietică”, încheie astfel: „Toate problemele puse de prăbușirea mondială puteau fi de două soiuri: de cunoaștere și de cazuistică. Adică de verificare sau de mântuire. Noi socotim fundamentală doar problematica de cunoaștere, de aci preferințele noastre pentru directiva obiectivantă husserliană. În spiritul timpului a fost însă mai curând moda subiectivă a dorinței de trăire și salvare. În artă nu cunoașterea

* Adnotăm în textul de față câteva pagini dintr-o lucrare mai veche: [Și] *Filosofia lui Camil Petrescu*, Iași, 2008, p. 133-152.

¹ Mircea Florian, *Reconstrucția filosofică*, București, 1943, p. 85-112.

² *Ibidem*, p. 92.

³ Léon Brunschvicg, *De la vraie et de la fausse conversion*, Paris, 1951, p. 28, capitolul II („Discurs și adevăr”).

⁴ Constantin Noica, *Ortodoxie și catolicism la Berdiaeff*, în „Revista Fundațiilor Regale”, anul I, nr. 3, București, martie 1934, p. 695-698.

ca finalitate, ci experiența brută a primat”⁵. Europa trece de la experiențialism la un soi de ontologizare a acestuia condiționând cunoașterea de trăire.

Un alt mod de a înțelege experiența are în vedere raportul dintre filosofie și matematică. Filosofia folosește experiența, și conținutul acesteia este „datul”, pe când matematica e superior ierarhică în ordinea siguranței. Această situație creează filosofiei un statut extrem de neplăcut. „Istoriceste, între cele două forme de raționalism, cea dogmatică sau platonice și cea kantiană, se interpune ca moment critic și ferment dizolvant nominalismul radical al lui Hume. Gândirea pare condamnată a bate pasul pe loc, dezarmată de propria ei slăbiciune. Sau nominalismul sceptic sau refugiul în teoria activității spontane a gândirii. Platonismul părea definitiv înmormântat”⁶. Cum se poate ieși din această situație? Prin Bergson și Husserl. Bergson se apropie de Hume atât de mult încât „bergsonismul e un realism calitativ și psihologic”⁷, iar Husserl înfățișează nominalismul ca punct de plecare. Pentru Husserl, „faptul” este dat în intuiție, are o proprietate care-i devine esențială. Dar între fapt și esență există o deosebire care marchează exact diferența dintre Platon și Husserl. Real e doar faptul, pe când esența e ideală. Husserl scapă tentației platoniciene de a transforma esența absolută într-o realitate metafizică. Acest lucru îi separă, dar pentru că esența la Husserl rămâne deasupra faptului individual prin individualitatea ei, și este deci transcendentă, asemenea Ideii platoniciene, între cei doi raporturile nu se rup în acest moment ci se strâng. Există o necesitate care impune esenței conservarea ei în transcendență. E vorba de caracterul individual al faptului real. „Esența nu e făurită de gândire sau inteligență, ci e constatată printr-o intuiție, care nu e o intuiție a individualului ca la Bergson, ci o intuiție a universalului”⁸.

Cât privește intuiția la care și Husserl e silit să facă apel, aceasta îi servește lui doar pentru a completa nominalismul, nu pentru a-l justifica în mod radical. Intuiția, intuiția de esențe, ne prezintă fenomenul așa cum ne este el dat, nu așa cum este el în sinea lui. Și acum despărțirea: „intuiția de esență e fenomenală, nu substanțială, de aici siguranța ei indiscutabilă”⁹. De unde succesul fenomenologiei? Din punctarea decisivă a marilor momente ale filosofiei însăși: momentul platonician, acela kantian, și apoi apelul la frenezia intuiționistă contemporană. Nostalgia platoniciană e limpede în fenomenologie, mai ales că Husserl simte nevoia să-l părăsească la un moment dat pe Platon. Apoi apelul la criticismul kantian este purificat mai ales în ceea ce privește

⁵ Camil Petrescu, *Îndoita sursă a termenului experiență*, în „Revista Fundațiilor Regale”, anul I, nr. 5, București, mai 1934, p. 444.

⁶ Mircea Florian, *op. cit.*, p. 180.

⁷ *Ibidem*, p. 181.

⁸ *Ibidem*, p. 184.

⁹ *Ibidem*, p. 184-185.

doctrina transcendențialului, iar intuiționismul era deja o modă. Problema transcendențialului este aceea a subiectului: cum putem ieși din el pentru a ajunge la lume.

Aflăm la Husserl un deghizat solipsism din care „evadăm” prin reducția obiectului și aducerea lui la structura conștiinței. Dar acest apel și această nevoie a transcendențialului cad într-o negativitate pentru că „Husserl înviază teza paradoxală kantiană: după ce separă cu strictețe faptul (empiricul) și conceptul (esența), se silește zadarnic de a le uni. Nu se vede la Husserl necesitatea acestei uniri. Ea apare ca o mesalianță, din care esența (gândirea) e fericită oricând să poată evada. Fenomenologia a împins filosofia contemporană într-un impas mai greu decât toate cele cunoscute până acum”¹⁰. Idealismul kantian este întemeiat platonician. Cel husserlian este criticist, deci tot cu temei în Platon. Esența generează și guvernează multiplicitatea empirică, ea se multiplică în fapte individuale, iar individualul capătă prin această multiplicare în multiplicitate, capătă proprietăți și determinări. Esența însă posedă o realitate numerică, este neatinsă de empiric și plasată deasupra faptului. Această plasare într-un orizont care doar pare străin nu face imposibilă cunoașterea esenței. Esențele, după perioada platoniciană și împotriva ei, sunt categorii sau noțiuni, concepte; sunt produsul ultim al activității gândirii. Se transformă astfel Ideile platoniciene (care există fără să fie, în vreme ce lucrurile sunt fără să existe) și care sunt realități absolute, în categorii ale conștiinței, în nume. Esențele devin legi ale subiectului, iar subiectul impune legi naturii fără să le primească de la aceasta. Fenomenologia se opune în acest punct idealismului transcendențial. Pentru Husserl esențele nu sunt legi ale subiectului ci obiecte ideale dar independente de conștiința transcendențială. Aceasta pe de o parte. „Mai e însă un motiv pentru care Husserl nu poate primi o esență produsă de gândire. Activitatea trebuie constatăată în mod cert, iar această constatare sau e un simplu fapt

¹⁰ *Ibidem*, p. 347. Camil Petrescu știa bine ce spune. Într-o dispută inutil prelungită, Petrescu a afirmat la un moment dat: „Un domn foarte fudul ne invită într-o foaie de teatru la o discuție despre fenomenologie. Este aceeași persoană care confunda «liminarul» cu «de primul plan» și credea că spontaneitatea și intuiția sunt ceva de rușine ca inconștientul și instinctul”. „Domnul fudul” era Nicolae Carandino, foaia de teatru era săptămânalul „Bis” și Camil Petrescu a scris cele de mai sus în „Lumea”, anul I, nr. 6, București, 28 octombrie 1945. Care e povestea? În „Lumea” (14 octombrie 1945) Camil Petrescu a publicat un text intitulat *Hai să discutăm* în care punea la punct ignoranța în materie de fenomenologie a lui Nicolae Carandino. Acesta a răspuns în „Bis” (21 octombrie 1945) preluând titlul lui Camil Petrescu. În „Fapta” (6 noiembrie 1945) Camil Petrescu i-a administrat o lecție de fenomenologie lui Nicolae Carandino. O singură mostră: Carandino susținea că în fenomenologie termenii *concret* și *esențial* nu merg împreună. Camil Petrescu nu se miră și i-a servit un citat din *Ideen* (ediția Max Niemeyer, 1929, p. 29): „o esență dependentă se numește un abstract, o esență absolut independentă se numește un concret”. Și a încheiat, fără să mai revină la subiect: „Nu poți să te iei vesel de gât cu escrocii și pe urmă să te miri și să te văicărești frățește că ți-a dispărut portofelul din buzunar”. Nicolae Carandino nu l-a iertat și nici nu l-a uitat, după cum nu e credibil când mărturisește: „polemicile personale le-am avut cu omul” (Nicolae Carandino, *De la o zi la alta. Memorii*, București, 1979, p. 253).

fără necesitate și siguranță sau e o *esență* generală, și s-a văzut că fără esență nici un fapt nu poate fi înțeles și nu capătă certitudine logică. Urmează necesar că esența nu e făurită de gândire”¹¹.

Cu Platon începe dezvăluirea naturii gândului; Aristotel ne coboară în natura gânditului iar Cristos pune divinul în gândire și-l revelează. Descartes începe filosofia cu gânditorul și nesceptica lui îndoială iar Kant face din transcendental același lucru. Cu Hegel conștiința începe să-și prezinte epopeea, iar cu Bergson și Husserl conștiința hegeliană este înlocuită cu însoțitoarea *ego*-ului, intuiția. E drept că, în final, „pentru Husserl rațiunea nu mai are limite” [...] și „în universul lui Husserl lumea se clarifică” [...], „iar Husserl pune ordine în univers”¹².

Apogetic – perigetic

Avem a examina acum problema certitudinii substanțialiste și pe aceea a verificării pentru a vedea în ce măsură reușește Camil Petrescu să înlăture pretenția vanitoasă a gândirii dialectice de a fi perfectă. Certitudinea substanțialistă este una care are la bază esența, evidența la Husserl. Această certitudine devine gândire concretă printr-un transfer substanțial, iar gândirea concretă este una de semnificații, adică soluția ei este dată într-o intuiție substanțială. Ajungem astfel la două succesive procedee de substanțializare (transferul substanțial și intuiția substanțială), al căror scop este sporirea valorii certitudinii. Substanțialismul are meritul de a evita două limite, una păguboasă și una perfectă care ar ține de intuiția divină și ar epuiza, dacă s-ar realiza, concretul. Prima limită evitată este aceea a dialecticului; acesta, nefiind substanțial, nu este nici semnificativ. Din perspectiva certitudinii semnificative este nul. A doua limită este limita noosică pură care, în condițiile realizării ei, ar duce la transformarea substanței în noos și ar depăși istoria. Neputând fi noosică, certitudinea rămâne substanțialistă și semnificativă ca esență. Certitudinea este strâns legată de imperativul organicității și folosește chiar certitudini probabilistice, de maximă probabilitate. Această probabilitate nu este una sub condiție matematică, ci este sub condiția plenitudinii, a organicității. Acest imperativ, la nivelul substanțialismului, trimite la conceptul ortogenezei și subliniază, (trimiterea), caracterul anticipativ al doctrinei. Asemenea anticipări sunt, după Camil Petrescu, inevitabile, și ele reies din „antinomia ideii de metodă însăși, care e, în același timp, și principiu de cunoaștere în afară de obiectul cunoașterii, dar e și parte ea însăși din acest obiect al cunoașterii, de vreme ce ea însăși se cere cunoscută, explicată,

¹¹ Mircea Florian, *op. cit.*, p. 184.

¹² Albert Camus, *Mitul lui Sisif*. Traducere de Irina Mavrodin, Mihaela Simion, Modest Morariu, București, 1994, p. 135, 136.

expusă”¹³. Anticipările le avem în legătură cu structura concretului care nu e dat în durată bergsoniană ci în zona lui devolutivă, acolo numai unde poate să-și afle o structură substanțială. Devolutivul e orientat apogetic și este, la limită, apogeticul însuși. Dacă e posibilă de la sine cunoașterea în zona devolutivă, rămâne de lămurit cum acest lucru este cu puțință în zona evolutivă unde întâlnim ciclurile de energie, spontaneitatea și viața. Ciclul nu scapă orientării noosice, pe lângă hazardul caracteristic el este orientat și este necesar, sub semnul prezenței. E vorba de modalitatea de a intra în legătură cu realitatea evolută, de a o surprinde prin deducții, prin judecăți, sau prin intuiții esențiale. Judecata poate însă înșela, intuiția nu are această „limită” a certitudinii concomitente.

Titlul de raționalitate a ceea ce este în prezență nu e dat de logică ci de intuiția esențială, de necesitate. Intuiția bergsoniană creează o inadecvare între obiectul individual și concept prin aceea că intuiția, fiind simpatie, nu poate lua distanță față de obiect și devine tributară în explicația sa subiectivității. Intuiția esențială își creează această distanță prin ideea ciclului. Bergsonismul nu poate izola realitatea în sisteme sau cicluri, și în posibilitatea acestei izolări vede substanțialismul un avantaj. Se urmărește astfel o cât mai consistentă și adecvată descriere a realității. Un fenomen nu se dezvăluie, mai ales în perigetic, instantaneu, ci în urma procesului de orientare a esențelor. Intuiția, pentru a funcționa, trebuie să se afle în prezența unui ciclu. Acest ciclu trebuie să poată fi izolat și izolarea este posibilă, în cazul ciclurilor materiale (de pildă cele astronomice), în maximum de izolare, atunci când ciclul ajunge la apogeu. Atunci când *ciclul* este realizat în maxima lui izolare și desăvârșit apogetic, el devine *sistem*. Fenomenul ajunge într-un moment al existenței sale (după care moment nu mai există un altul analog), după o indefinită maturizare și dezvoltare, să se realizeze într-un grad total de plenitudine. „Ciclul e sistemul în plenitudinea lui, oferind posibilitatea maximei izolări concrete”¹⁴. Sistemului și ciclului le corespund perigeticul și apogeticul. Nu avem de-a face cu o corespondență strictă între termeni. Dacă aflăm în ciclu sistemul în plenitudinea lui, atunci ambele țin de apogetic și plenitudinea își află un sinonim în apogeu. Perigeticul poate afecta ciclul doar în momentul lui de debut, și asta încă în mod nesemnificativ.

După ce începe ciclul să-și desfășoare evoluția orientată, perigeticul poate încetini dar nu poate niciodată opri evoluția irevocabilă spre sistem. Ciclul tinde spre sistem, ajunge în el la plenitudine și izolează mișcarea. Sistemul este un moment de maximă apariție numit de Camil Petrescu *moment apogetic*. El ne furnizează intuiții esen-

¹³ Camil Petrescu, *Doctrina Substanței*, vol. I. Ediție îngrijită, note și indice de nume de Florica Ichim și Vasile Dem. Zamfirescu, București, 1988, p. 139.

¹⁴ Marian Popa, *Camil Petrescu*, București, 1972, p. 35.

țiale și o cunoaștere absolută cu un titlu absolut. Acest titlu nu este însă definitiv, adică sistemul izolează un anumit concret, nu concretul în totalitatea lui. În apogetic esența e dată prin ea însăși, de unde faptul că se acceptă ciclului o anume poziție inferioară ierarhic în comparație cu sistemul. Ciclul însă nu este pentru sistem ceea ce este perigeticul pentru apogetic. Apogeticul este maximum de cunoaștere. Ciclul nu e cunoașterea ca atare, ci doar punerea pe cale. Este mai omogen decât sistemul, și cu toate că avem în ciclu mai curând evoluția biologică, nu excludem din el postulatul cunoașterii apogetice. Ciclul nu ni-l oferă, îl face însă posibil, ceea ce în procedeu e mai important decât cunoașterea însăși. Avem aici a respecta condiția neconfundării ciclurilor. Este de fapt o condiție inutilă pe care o pune Camil Petrescu. A confunda ciclurile înseamnă a confunda esențele. Esențele însă nu pot fi confundate decât în dialectic, ceea ce nu e cazul. În izolarea maximă, când ciclul devine sistem, realizăm o izolare maximă a esenței din concret. În ciclu avem mai mult concret decât în sistem, de unde și faptul că sistemul e un ciclu mai omogen, mai puțin concret și mai mult substanțial, mai uniform. Tendințele indefinite ale ciclului se unifică transcendental. Concretul se asociază astfel, involuntar, în evoluția ciclului, duratei, și devine concret-durată ca devenire continuă de cicluri, iar nu ca durată pură. Este un invers al bergsonismului în realizarea concretului. Intuiția lui Bergson e perceptivă, deși spontană, în vreme ce „independența de percepție a intuiției unei esențe e moment apogetic”¹⁵ și este, în acest fel, și moment de maximă puritate a esenței dată într-o experiență apogetică. După ce apogeticul oferă esența în puritatea ei, sistemul își încheie misiunea și curba evolutivă nu mai are ce oferi cunoașterii. Analogonul momentului apogetic se constituie în mod natural ca fiind un moment perigetic dat într-o experiență perigetică. Perigeticul își anulează valoarea aparent negativă prin aceea că începe un nou ciclu, iar corelația apogetic-perigetic devine chiar principiul regulativ al cunoașterii. Nu este o negativitate în perigetic ci o indefinire, după definirea absolută a apogeticului. Ciclul este el însuși o parte a concretului și indefinirea lui (sau interacțiunile concretului) urmărește adevărarea lui supremă.

Prin definiție ciclul tinde spre sistem ca spre scopul lui necesar și firesc, apogeticul devine perigeticului criteriu. Apogeticul cuprinde, în esența absolută pe care o realizează, momentele perigetice care au mijlocit esența. Descoperirea acestui criteriu, crede Camil Petrescu, e în stare să revoluționeze știința pentru că ne scutește de rătăcirii și avem a începe cercetarea direct în apogetic, încât chiar dacă întâmplarea află esența în perigetic, ea trebuie confirmată apogetic. Pe o asemenea intuiție dată într-un moment apogetic se poate, cu adevărat, întemeia știința, și intuiția apogetică oferă maximum de certitudine. Intuiția apogetică, esențială, se verifică prin ea, practic nu are

¹⁵ Camil Petrescu, *op. cit.*, vol. I, p. 142.

nevoie de verificare, pe când aceeași intuiție, descoperită în perigetic, trebuie verificată apogetic. Intuiția își făurește un caracter cumva obiectiv și depășește toate intuiționismele vechi. Într-un mod simplu putem spune că un anume tip de experiență apogetică este mărirea la microscop, și întreaga cunoaștere tehnică vrea să izoleze esența în aparatul de măsură. În afara microscopului, lamela, privită cu ochiul liber, nu este decât o zonă de indeterminare. Știința, de altfel, a utilizat, chiar dacă în mod inconștient, tendința transcendentală, și dacă procedeul este valabil în științele fizico-chimice, nu mai funcționează în cele noologice, unde însă deducția a prelungit procedeul.

Momentul apogetic oferă posibilitate maximă concretului de a fi realizat. Dar dacă există un maximum în realizare, există și un minimum al concretului sau un maxim de indeterminare, aflat tot sub condiția substanțialității și nu sub aceea a logicii. Zona de indeterminare unde aflăm momentul absolut de indeterminare este o consecință a postulatului actului și anume: „nici un act nu se poate întoarce nemijlocit asupra lui însuși”¹⁶. Rezultă de aici o consecință care implică faptul de a vedea sensibil (vederea noosică) și în care lumea este cunoscută în mod direct. Evoluția lumii și a cunoașterii este concepută în cicluri cu două momente – apogetic și perigetic, primul definește esențialitatea, celălalt indeterminarea. Titlul de indeterminare îl aflăm în distanța perigeticului față de polul apogetic. În zonele de indeterminare se conjugă ciclurile, și ele sunt zone perigetice. Camil Petrescu află cinci condiții de indeterminare pentru simplul motiv că în perigetic concretul e mai bogat, dar și mai neomogen.

Condițiile de indeterminare

Prima condiție de indeterminare este aceea rezultată din postulatul actului. În vederea sensibilă lumea e dată în absolută indeterminare, așa cum este dată, cu titlul absolut cu care e dată. Este prezență dar nu și semnificație, este nemijlocită. Nici chiar o intuiție pură în care lumea să fie dată direct, așa cum au încercat intuiționismele, nu poate fi determinată. Rămâne doar, pentru a anula această condiție, modalitatea de cunoaștere indirectă, mijlocită prin concret, intuiția lui și apoi semnificarea a ceea ce este intuit – esența.

O a doua condiție de indeterminare ține de antinomia începutului. Este meritul lui Kant că prezintă patru astfel de antinomii ale rațiunii pure, dar meritul lui este doar de a le fi identificat nu și de a le fi realizat semnificația. La fel se întâmplă cu Hegel, care află o antinomie în relația existență-non existență, dar o dialectizează și o pierde semnificativ prin devenire. Antinomia începutului are în vedere înscrierea noastră în plin concret și se formulează în termenii: dacă acceptăm faptul concretului de a fi om-nivalent atunci, din orice punct al concretului am începe, vom găsi înaintea încercării

¹⁶ *Ibidem*, p. 149.

începutului tot restul concretului în opoziție. „Forma istorică a acestei indeterminări ne duce la faptul antinomic că absolut orice acțiune, dusă cu rigoare logică până la capăt, adică în sens de perfecție, realizează la acest capăt poziția exact opusă intenției inițiale”¹⁷. În dialectică începutul ține de esența logicului (dialectica în forma contestată de Camil Petrescu), iar discursivul însuși este antinomic concretului care ține de categoria totalității, nu de aceea a individuației, ca dialectica. Se impune înlocuirea logicului cu substanța pentru că logicul își ignoră semnificația. Zonele de indeterminare sunt „zone inițiale, zone de tăcere și întricații sincrete. Nedeterminarea lor nu impietează asupra esenței și, cu atât mai puțin, asupra substanței însăși”¹⁸. Titlul de certitudine nu există decât în ceea ce e dat în intuiție esențială, și aceste titluri, cu derivatul lor consubstanțial – esența, constituie știința. Dar pentru ca știința să fie constituită ea trebuie să fie posibilă mai întâi, și ea este așa ceva pe baza titlurilor de incertitudine care formează o ierarhie, și aceasta – ierarhia – devine postulatul posibilității științei. Incertitudinea nu este nici haotică, nici omogenă ci structurată ierarhic. Structura deosebită a gradelor de incertitudine află în deosebire anularea ei și înlocuirea cu o nouă structură, cea substanțială.

A treia condiție de indeterminare este dată de corelația tot-parte în condițiile în care corelația este considerată în mod concret, nu dialectic. Este analogă antinomiei metodei. O știință care studiază toate celelalte științe își este sieși subiect, iar științele studiate devin obiectul ei. Ca atare, ea se află deasupra științelor studiate care-i constituie obiectul. Însă această știință a științelor nu este mai mult decât știința, încât trebuie să-și devină sieși obiect. Este același lucru cu relația dintre subiect și obiect, atunci când subiectul însuși trebuie să-și fie obiect. La fel ca la Kant, unde funcția logică a judecății nu poate fi definită pentru că definiția e judecată și judecata nu poate conține funcția însăși. Această ecuație de indeterminare poate fi depășită în noua metodă prin apogetic, prin plenitudinea esenței ciclului devenit sistem. Substanțialismul consideră antinomia metodei o simplă aparență atunci când o privim dialectic. Ea nu anulează participarea substanței ca structură. Metoda este un mod de comportament, iar forma modului de comportament este acțiunea logică. Dar acest logic nu vizează structura demersului ca atare, (implicat în metodă pe linie substanțială) ci doar acordul între metodă și scopul ei. În distanța dintre metodă și scop avem mecanismul împlinirii scopului, și în acest loc este substanțializat dialecticul.

A patra condiție de indeterminare, cea mai bogată în conținut, „e zona intricațiilor sincrete, zonele de hibridizare a esențelor, zonele de interacții, cele de conjugare, de periferie, indefinite, indeterminabile, căci fiecare esență în concret are valențe de

¹⁷ *Ibidem*, p. 150.

¹⁸ *Ibidem*, p. 151.

interacții, teoretic, cu totalitatea esențelor, pe care le oferă concretul”¹⁹. Autorul insistă asupra zonei intricațiilor sincrete a căror varietate este indeterminabilă, nu și arbitrară, pentru că sunt conservate prin condiția însăși a substanței. Au un caracter infinitezimal și scapă mijloacelor științei și tehnicii. Abia ortologia va trebui „să delimiteze sau să determine în «oceanul de esențe concrete», ceea ce este invariant cuantic și ceea ce este ierarhie substanțială de intricațiile sincrete propriu-zise, «care sunt indeterminări de puterea continuului»”²⁰.

În al cincilea rând aflăm ultima condiție de indeterminare în relația obiect-expresie, într-o „inadecvare verbală”, și ea se referă la traducere și, mai ales, la situația în care nu există o altă modalitate de traducere în expresie.

Despre eroare și fapt

Indeterminarea nu există doar în perigetic. Aici ea este doar sporită și îngreunează încercarea de reconstruire a realității în întregime. Pot afirma realitatea în zona perigetică, dar afirmațiile perigetice nu au dreptul decât la posibilitatea simplă, nu la posibilitatea ca atare. Posibilitatea ca atare este esența sau actul. În perigetic nu pot reconstitui esența pentru că perigeticul, ca experiență, e analitic și lucrează cu universalul, acela de tip hegelian, conceptual, speculativ. Introspecția apogetică se poate aplica perigeticului, în aplicarea ei sunt dinamizate esențele și acest dinamism ne scutește de „aplicarea universalelor”. Esența este universală numai dincolo de vederea noosică, dar universalitatea îi anulează posibilitatea de reconstituire. Așa apare problema falsă a formei și fondului care e înlocuită în experiența apogetică de autenticitate și substanță. Putem constitui acum noul obiect al științei care nu va mai fi dat de fapte și nici de abstractizarea esențelor, ci de o dimensiune funcțională. Funcțiunea ciclurilor și integrarea lor substanțială va fi obiectul, nu faptele care sunt date esențial. Obiectul științei substanțiale va avea de urmat comandamentul unei neconfuzii și anume: nu trebuie confundată intuiția esenței în experiența apogetică cu intuiția substanțială. Intuiția esenței își împrumută virtuțile de la intuiția substanțială. „Substanța însăși nu evoluează, nu are ciclu, nici zonă apogetică și apoi declin. Substanța este evoluție continuă sub condiție istorică, dar apogeul ei este indefinit; toată este moment apogetic și e în toată istoria [...]. Este ceea ce numim postulatul substanței”²¹. Întreaga istorie este străbătută de substanță, și din această perspectivă intuițiile substanțiale ies în afara unei discuții care să le pună sub semnul întrebării tocmai pentru că sunt intuiții de

¹⁹ *Ibidem*, p. 154.

²⁰ Florica Ichim, „Note” la *Doctrina Substanței*, vol. I, nota 107, p. 394.

²¹ Camil Petrescu, *op. cit.*, vol. I, p. 157. Iar teza postulatului substanței „este întocmai opusul tezei cartesiene” (p. 157).

tendințe transcendente. Structura istorică rămâne de discutat, și ea este dată în experiență apogetică.

Pornind de la postulatul substanței și de la lămurirea sensului apogeticului în cunoaștere, interesează la Camil Petrescu și contribuția apogeticului în eroare, adică greșala într-o intuiție esențială. Eroarea trebuie verificată prin experiența apogetică și procedeul este numit al probei prin eroare. Eroarea este de origine dialectică iar în intuiția substanțială nu o putem afla. Fiind dialectică, eroarea evoluează în subspecie și această evoluție creează un decalaj progresiv de deviație. Progresul poate să fie ciclic sau linear iar decalajul, în ciclul devenit moment apogetic (sistem), culminează în infinit și în dialectică dacă progresul este linear. „O abatere de la direcția dată crește cât ține evoluția în subspecie și capătă o evidență netă, pentru că este comparată cu ceea ce reprezintă, în mintea observatorului, ce ar fi trebuit să fie dacă nu era eroarea”²². Aplicată matematicii eroarea își găsește un sinonim în metoda reducerii la absurd. Ducând un sistem până la ultimele lui consecințe, sistemul devine fals. Iarăși revine în discuție distincția dintre parte și întreg, dintre amănunt și totalitate. Conform substanțialismului este un soi de miracol care face, în același timp, ca opera unor autori (Kant, Bergson sau alții), să fie falsă în amănunte (Kant pleacă de la zone de indeterminare, Bergson este fals în amănunte) dar cumva adevărată dacă o privim în totalitatea ei. Nu este străină de această adecvare aproximativă în filosofiele dialectice condiția substanțialității. Kant e dialectic în zonele de indeterminare, dar e aproape substanțial în ansamblul idealismului transcendental. Posibilitățile substanțiale sunt dialectizate în amănunt la Bergson, nu în intuiția ca atare, sunt dialectizate în limita intuiției de a nu se putea debarasa de obiect. Certitudinea substanțialistă și verificarea devin datele esențiale ale unei metode și, în cazul lui Camil Petrescu, verificarea întâmpină dificultăți din cauza confuziei care privește semnificația faptelor. Este confuzia științelor moderne și ale științelor noologice (ale spiritului) legată de „fapt”. Una înseamnă „faptul” în gândirea dialectică și alta înseamnă el în gândirea concretă. Legea logică (dialectică), așa cum o vede Kant, este apodictică și își află condiția în necesitate și universalitate. Un singur nou „fapt” descoperit prin lărgirea câmpului experienței, anulează legea cauzalității, așa cum se întâmplă la Hume.

Este, din nou, confuzia săvârșită de dialectică între esență și semnificație. Confuzia este și mai mare dacă avem în vedere următoarea nuanță: dialectica ne oferă esența și pare, inițial, să o deosebească de semnificație. În momentul imediat următor esenței, semnificația este dată în mod absolut și o dată cu esența, așa cum substanței, la Kant, îi este dată automat și semnificația categorială. „Dar nu acesta este cazul gândirii concrete al cărei criteriu nu este necesitatea și universalitatea apriorică, ci adecvarea și

²² Florica Ichim, *loc. cit.*, vol. I, nota 114, p. 396.

substanțialitatea”²³. „Faptul” este o esență, un dat absolut, ca atare nu se modifică și nici nu se potențează, doar se conservă. Semnificația lui însă este indefinit modificabilă, mai ales în științele vitale și în cele noologice. Un „fapt” are valoare în cunoașterea substanțială nu în funcție de prezența lui, ci în funcție de semnificația cazurilor. Criteriul adevărului substanțialist nu îl aflăm în corespondență (prezența faptului), și nici în coerență (sistemul coerent de semnificații), ci în adecvarea la realitatea necesară. Criteriul adevărului devine criteriul substanțialității și „faptul” singur, fără semnificație, rămâne nedeazăluit și de nedeazăluit. Esența află titlul de existență, adică semnificația titlului de substanțialitate. Și atunci, în mod necesar, verificarea adecvării în substanțialism este sub condiția substanțialității. Neintegrate, faptele sunt nesemnificate, nici nu dovedesc, nici nu resping. Camil Petrescu vrea evidențierea structurii realului întreg, ordonat ierarhic, în verigi, iar „defecțiunea în funcționarea uneia singure dintre aceste verigi, duce în mod necesar la falsificarea jocului”²⁴. Așa se explică sarcina copleșitoare a substanțialismului de a defini faptul și așa se ajunge la *teoria esenței faptului* prin care se identifică faptele.

Deruta metodică provocată de confuzia faptelor este exemplificată de autor prin apelul masiv la P. Sorokin ca la un negativ vericator, pentru a ajunge la concluzia că explicația nu este explicație, că explicația de felul acesta este tautonomică. Explicația substanțialistă nu prezintă succesiuni de fapte, căci ea inițiază și se raportează la cicluri istorice pe care trebuie să le identifice și să le integreze ierarhic pentru a constitui substanța. Nesubstanțial, ceea ce numim spirit științific trebuie însoțit de ghilimele. El ne propune o explicație și o înțelegere fără a explica însă explicația și înțelegerea, la fel cum nu explică nici claritatea și nici distincția. Explicația ține de metodă iar înțelegerea e cuprinsă în consecința metodei. „Înțelegerea” concretă înseamnă delimitarea intuițiilor esențiale și integrarea lor în intuițiile substanțiale. Așa se înțelege și criteriul adevărului substanțial. Dar mai curând decât înțelegere, el este o „construcție” adecvată. În dialectică înțelegerea pleacă de la aflarea unui principiu inițial (el însuși neînțeles), și ajunge la actul deductiv prin care, din principii, sunt extrase legi care să nu-l contrazică. Criteriul ține de coerență nu de adecvare, cu precizarea că adecvarea nu înseamnă corespondență ci integrare.

Gândirea concretă se rezumă la nepierderea concretului, la realizarea actului gândirii numai în prezența concretului, înseamnă a menține, în mod simultan, noosul și structura concretului într-o prezență fără discontinuități. „Neconținută prezență, obținută și prin transferarea substanțialității concrete, dar neconținută prezență – iată con-

²³ Camil Petrescu, *op. cit.*, vol. I, p. 161-162.

²⁴ Nicolae Tertulian, *Eseuri*, București, 1968, p. 292.

diția unei metode adecvate”²⁵. Despre metodă Camil Petrescu spune că are de îndeplinit trei condiții: condiția adecvării, a consecvenței și condiția istorică. Adecvarea ține de prezența continuă a substanțialității, consecvența de prezența noosică, iar condiția istorică a metodei concrete substanțialiste ține de subordonarea gândirii concrete față de necesitate.

După ce s-a văzut în posesia unei metode despre care crede că este infailibilă și că îi stă în putință adevărata inscripție a spiritului științific în spiritul însuși, nu-i rămâne autorului noocrat decât să supună lumea metodei. Și o face cu siguranța istoricului care ne demonstrează că un eveniment, de vreme ce s-a produs, era și inevitabil!

²⁵ Camil Petrescu, *op. cit.*, vol. I, p. 187.

Summary

The fact that from the perspective of Camil Petrescu's philosophy all attempts to find a method ended in a resounding and constant failure, is likely to determine the change of position towards the very concept of the method. Any method, it is known from Descartes, seeks a rule according to which the judgment should be conducted in order to find clear knowledge. But clear knowledge, apart from that which we learn by intuition and by transfers of intuition, does not exist. Such knowledge is given in a substantial intuition. The knowledge of dialectical thinking, although certain, is not true knowledge. The dialectical essence is knowledge obtained by traditional methods, clear knowledge but not true, valid but not concrete. The concrete essence belongs to substantialism, but the simple concrete essence is a given without being a knowledge. We must find out the meaning of this concrete essence. The substantialist method can be called the ability to see sensitive, and to this sensitive, the authenticity and the substantial are ways of existence. In summary, we can find the conditions of the method in: the acceptance of the intuition of the essences, in the fact that the essence acquires its meaning from its relation to the concrete, through concrete thinking and then, thirdly, in what we can call adequacy. The essence of the method and its good functioning by respecting the imperatives has in view, as a goal, the substantialist certainty meant to replace the perfect certainty of the dialectic. It's about the certainty of the given, the "new idol" – the concrete. This text proposes some new requirements and criteria of the substantialist method, more precisely about experience, certainty and verification.

Keywords:

Camil Petrescu, certainty, method, experience, substance.

ATELIERELE FILIT PENTRU TRADUCĂTORI

FILIT WORKSHOPS FOR TRANSLATORS

O desconhecido*

Otilia Cazimir

Em todo o hospital, há um único enfermo.

Cada verão, o hospital sempre se esvazia. Só de domingo chegam moleques com machucados na cabeça, velhas, crianças. De resto, as pessoas têm mais o que fazer, sem tempo para ficar de molho.

O atual enfermo, um velhote convalescente de uma peritonite, costuma caminhar solitário pelos corredores frios e desertos, arrastando os chinelos no chão e metendo o bedelho em tudo. Todo dia briga com o encarregado de servir a comida, e vem reclamar para mim que aquele “herege” o deixa morrer de fome. No entanto, sempre que lhe dou a entender que já estaria na hora de voltar para casa, ele se põe a gemer, se enfia na cama e fica um dia inteiro sem comer – só para eu não o despaçar de volta à sua vida miserável.

Ontem pela manhã, fui tricotar no terraço. Reinavam frescor e calma. O céu transparente balançava por sobre as plantações maduras. Uma linha fina de névoa, ao longe, em meio ao matagal, marcava o leito do rio Siret. Uma locomotiva, como gigantesco escaravelho, movia-se pesada e arfante. Atrás dela, pendia imóvel uma fumaça branca por sobre os trilhos, luzidios como dois fios de prata. Dos milhares nenhum sussurro se erguia. Só as moedinhas dos álamos se agitavam sem vento, sob a luz do sol.

Do fundo do terreno, Turcu avançou, chacoalhando a corrente. Latiu duas vezes, entediado, antes de voltar para a casinha verde. A grama alta e fina de sob as castanheiras se agitou, balançando os estames luminosos. E, em meio ao frescor daquela grama, uma galinha d’angola corcunda levantou a cabeça, cômica e enrugada, emitindo, espantada, na direção do galinheiro, um trinado apreensivo. Do outro lado da cerca de vime, respondeu, aos gorgolejos, um peru.

Debrucei-me sobre o parapeito do terraço.

* *Străinul*. Povestire de Otilia Cazimir din volumul *Întuneric. Fapte și întâmplări adevărate din carnetul unei doctorese*, 1928. Traducere realizată de Fernando Klabin în cadrul Atelierelelor FILIT pentru traducători, ediția a VII-a, 2021. *The Foreigner*. Story by Otilia Cazimir included in the volume *Darkness. Real Deeds and Happenings from a Doctor's Notebook*, 1928. Translated by Fernando Klabin and supported by the FILIT Workshops for Translators, 7th Edition, 2021.

No portão do hospital, debaixo das macieiras silvestres com frutinhas de argila, assomaram dois homens trazendo uma carga. Ofegavam profundamente e enxugavam, ora num ombro, ora no outro, os rostos enegrecidos e transpirados. O mais jovem, de cara franzida e sombria, olhava para baixo, como se houvesse perdido alguma coisa na poeira do chão. O outro, um velho glabro, de olhos acesos como duas luzinhas azuis, sondava atentamente as janelas do hospital.

— O que foi? O que aconteceu?

Os dois se esforçaram por chegar até mim. Levavam entre eles, num sobretudo esticado à guisa de maca, um homem ferido, com a roupa cheia de sangue e suja de terra. Um lenço avermelhado aderira à face, como uma máscara. Não gemia, não se movia. Só os dedos se agitavam, trêmulos, como se quisessem agarrar algo no céu. E, por sobre ele, pairava na luz, incansável, um enxame de mosquinhas esverdeadas.

O indivíduo de face escurecida respondeu:

— Um *ómi*, senhora doutora. Foi lançado do trem para lá de Mircești. Veja só, que tristeza...

Desci os degraus às pressas. Da cozinha, os assistentes saíram todos, alvoroçados. Ileana não teve tempo nem de apagar o sorriso de seu rosto em flor. Ion arregaçou as mangas, sisudo. Numa das janelas, o velhote espiava.

Ion pôs um braço por baixo dos ombros do ferido, outro por baixo dos joelhos, ergueu-o suavemente e o levou, como a uma criança, pelos salões escuros e frios. Atrás dele, os homens seguiram calados, de chapéu na mão.

Na sala de curativos, lâminas de aço refletiam, atrás do vidro dos armários, luzes afiadas. Deitado na mesa, o ferido jazia imóvel. Em voz baixa, o velho explicou:

— Caiu do *experso*, senhorita... Vimos como se estatelou rolando por cima da pedra britada. Bateu com a cabeça num poste. Está muito machucado, coitado...

Descolei vagarosamente o lenço de cima do rosto ensangüentado. Para em seguida, por um instante, fechar os olhos, de susto.

— Vocês o conhecem? Quem é?

O mais jovem respondeu, tentando controlar a exaltação:

— Quem é e de onde veio, mas isso só o Pai Celeste pode saber... Larguei a enxada no milharal e vim correndo trazê-lo até o hospital. Ele também é filho de Deus, um rapagão... Que o Senhor nos proteja!

*

No quarto do fundo do corredor, o ferido ficou deitado na cama. Dentre as bandagens que davam à sua cabeça proporções fantásticas, brotava um rosto pálido e pequeno, de olhos cerrados, traços finos e empedernidos, a boca espremida. Pela testa

úmida escorria uma mecha ruiva, como um fio de sangue. E a cabeça branca e gigantesca, como a de um boneco de neve, balançava sem parar entre um ombro e outro, com os movimentos iguais e regulares de um pêndulo.

Em torno do corpo rijo, Ion ajeitou uma coberta. Suas manzorras ásperas realizaram movimentos suaves e ágeis como os de uma mulher.

— Fique aí com ele, Ion. Onde estão as roupas dele?

— Devem ter ficado na *fermaria*.

— Mandou chamar o delegado?

— Mandei, senhora doutora. Pedi à Ileana também que trouxesse uma vela. Que ele ao menos morra como todo cristão, coitado...

No quarto espaçoso, a luz entrava violenta pelas janelas. Fazia silêncio. Apenas uma mosca grande, de um verde metálico, se chocava teimosa contra a vidraça.

Traian Dumitraș, o delegado, não tardou em chegar, distribuindo gestos largos e encaracolando por cima do lábio superior os bigodes loiros de conquistador. Quando acaba de falar, o senhor delegado sempre lança um olhar com o rabo do olho esquerdo, como se piscasse, cúmplice, para um camarada invisível.

Convidei-o até a chancelaria. Entrou, com passos firmes e maciços. Uma grande agitação tomou conta do hospital.

— Meus cumprimentos, senhora doutora. Ileana me disse ter-me chamado para um *causo*. Ainda bem que Deus nos dá o que fazer de vez em quando, senão eu ficaria com a impressão de estar ganhando meu pão às custas do estado... A Mărioara até me disse que comecei a engordar de tanto ficar sentado...

Contive um sorriso. Sei muito bem que a Mărioara do senhor delegado nunca diz nada.

Senhor Dumitraș pôs de imediato mãos à obra. Investigou minuciosamente as roupas do infeliz: uma camisa limpa, um par de botas, calças novas, boné. O casaco, mais surrado, tinha nos cotovelos e na altura do traseiro o brilho puído dos uniformes de operário. No bolso do peito, o senhor delegado encontrou um lenço, um canivete e 33 lei¹. De resto, mais nada: nenhum papel, nenhuma passagem de trem. O senhor delegado bateu com a palma da mão na testa e proferiu:

— Já entendi!

— Entendeu o quê, senhor Dumitraș? Pois olhe, eu mesma não estou entendendo nada...

— Mas é muito *simpres*, senhora doutora. O morto...

— Não está morto ainda.

¹ Moeda romena. No singular: leu (leão) (n.t.).

— Vai estar! afirmou enérgico o senhor delegado. — O morto, como dizia, é operário. Quanto a isso não resta dúvida. Embarcou no trem em Roman, sem passagem. Pois se houvesse embarcado antes, o cobrador o teria apanhado... Embarcou, como dizia, em Roman. E, ao perceber que o cobrador se aproximava, pulou. Estamos carecas de ver esse tipo de coisa. Agora nos cabe estabelecer a *indentidade* dele.

— Será um pouco difícil, senhor Dumitraș. O indivíduo não é daqui, nem consegue falar. E ninguém o conhece.

— Ora essa! Deixe comigo e verá, respondeu, cheio de si, o senhor delegado.

No quarto do enfermo, ele estacou ao lado do leito, aprumou-se rijo em suas pernas levemente arqueadas e berrou, autoritário:

— Qual o seu nome, cara?

O indivíduo, que nem sabia mais como se chamava, abriu os olhos perdidos, com o branco entrecruzado por pequeníssimas veias finas e vermelhas. Em seguida, inesperadamente, ergueu as duas mãos na direção da cabeça e se pôs a arrancar o curativo, arranhando com as unhas a ferida profunda, com fúria desesperada.

O senhor delegado perdeu na mesma hora as estribeiras. Recuou para um canto, cabisbaixo. Até os bigodes caíram, humilhados.

Um pouco mais tarde, depois de a cabeça do boneco de neve ter retomado, sobre o travesseiro, o movimento calmo e uniforme de pêndulo, o velhote da peritonite abriu um teco da porta, o bastante para meter o nariz pontudo e os bigodes defumados.

— Seu Ion, quem é esse senhor?

Ion deu de ombros. Senhor delegado respondeu, contrariado:

— Vai saber? Mais um pobre diabo...

O velhote entrou no quarto, olhou bem para o rosto do enfermo e pronunciou, firme:

— Mas esse aí é o Manole Chiper das nossas bandas, de Muncel. Conheço. Tem dois irmãos lá... Que Deus o tenha!

Ao anoitecer, na hora em que o hospital estica sua sombra quadrada até a rua, os irmãos de Manole Chiper atravessaram o portão. O mais velho, um rapaz forte, ruivo, se apoiou numa macieira silvestre e gritou, amargurado:

— Manole, ó Manole, meu irmão!

O mais jovem, garoto de uns doze anos, olhava em derredor com olhos perplexos e inchados de pranto.

No quarto, na cabeceira do ferido, ardia uma velinha de cera colada ao ferro da cama. A chama inquieta atirava sombras de vida sobre o rosto exaurido.

E, de repente, o irmão mais velho eclodiu num grito de alegria incontrolável e selvagem:

— Não é ele, não é o Manole! Parece muito, mas é outra pessoa. O Manole está em Roman, na usina. Esse aí é outro...

Mas o menino tombou sobre as pernas do ferido, suspirando:

— Mas sim, é o tiozinho Manole. Conheço bem...

*

À noite, passei pela casa do senhor Dumitraș. Dona Mărioara me recebeu e sorriu com aquele seu sorriso triste de mulher anêmica e infeliz.

— Băluță está se sentindo melhor, senhorita. Está à sua espera.

O filho dela, Decebal, estava com febre. Decebal tem quatro anos e porta o nome heróico² como um apelido maldoso. Para mimá-lo, dona Mărioara o chama de *Băluță*. E esse nome carinhoso se adequava perfeitamente ao feitio frágil e linfático da criança.

Băluță estava me esperando. Apanhou, com sua alegria sempre renovada, as balas que lhe trouxe. Em seguida, segurou minha mão entre as suas, que pelavam, deitou-se com a bochecha sobre ela e adormeceu. Disse à dona Mărioara:

— Vá comer, dona Mărioara. Eu fico com o menino até acordar.

Após os protestos de praxe, dona Mărioara se foi, deixando as portas abertas. Logo chegou o senhor Dumitraș. No cômodo ao lado, a mulher acendeu uma lamparina e pôs a comida na mesa.

Senhor Dumitraș se encontrava em profundo estupor. Tinha falado ao telefone com a usina de Roman, em que Manole Chiper trabalhava. Já fazia dois dias que não comparecera ao serviço... Um garoto e uma moça de Muncel, que aravam no jardim do hospital, reconheceram o ferido. Não cabia mais dúvida: era Manole Chiper. Só o irmão mais velho ainda teimava:

— Não é o Manole, repetia sem parar, contrariado. Como é que eu posso dizer que é ele, se não é ele?

Por tudo isso, não conseguiam apetecer ao senhor Dumitraș o frango enso-pado preparado pela esposa, nem o vinho tinto “endiabrado”, que o filho do senhor Agapie, o bodegueiro, tinha acabado de trazer.

Estavam à mesa no dormitório apertado, tomado quase todo por três camas de latão verde cobertas por mantas vermelhas de lã. Senhor Dumitraș falava em voz alta e batia com o punho na toalha de linóleo azul estampado com florzinhas. Diante dele, de braços cruzados e as mãos sob as axilas, a mulher ouvia, alisando de vez em

² Decebal é o nome do último rei dos dácios, povo que habitava o território aproximado da atual Romênia, e que foi subjugado pelos romanos no início do século 2. Diante da derrota final iminente, para evitar ser capturado e levado como troféu a Roma, Decebal se suicidou no ano de 106 (n.t.).

quando as têmporas lustrosas e passando a ponta da língua pelos lábios desbotados. Seus olhos amarelados emitiam um olhar humilde e pastoso.

— Aí tem coisa, Mărioara, dizia o senhor delegado. Tem um mistério aí. Mas então, está ou não está claro? Está. Manole Chipper se ausentou do trabalho, Manole Chipper quis voltar para casa. Então, subiu no trem. E o trem calhou de ser um expresso, que não pára em Mircești, nem em Muncel... Quando chegou junto à estrada, Manole Chipper pulou do trem para tomar o caminho na direção de Muncel, do outro lado da colina. É ou não é, Mărioara?

O senhor delegado esperou pela resposta, de punho erguido em cima da mesa. A mulher respondeu, timidamente:

— É isso mesmo... se você está dizendo.

Em seguida, providente, ela ergueu de cima da mesa a lamparina com placa de latão e a pendurou no prego da parede. E, de súbito, a lamparina revelou, no cocuruto do senhor delegado, uma insuspeitável careca – uma careca circular, pequena e luzidia como uma moeda nova de níquel.

Um golpe de seu punho fez os copos da mesa tilintarem. O ensopado arremessou estrelas gordurosas e avermelhadas por sobre o azul da toalha de linóleo. Băluță estremeceu no meio do sono, e suspirou.

— Então, se assim é, por que o indivíduo não quer reconhecer? proferiu o senhor delegado, aborrecido, como se alguém o houvesse contradito. Por que o irmão menor o reconheceu – mas ele, não?

E, subitamente sereno, ele se curvou sobre a mesa, na direção da mulher:

— Tem um grande mistério no meio disso tudo, Mărioara, pode ter certeza. Foi isso que eu escrevi no relatório que encaminhei ao procurador: que paira um grande mistério neste *causo*...

Na varanda ressoaram passos pesados. À porta surgiu a figura do policial Iordache, preenchendo o cômodo com um sorriso de criança inocente.

— Seu delegado, o *recruso* diz que quer ter uma palavrinha com o senhor.

— Aha, então parece ter recobrado a razão... Traga-o aqui, Iordache.

O irmão de Manole Chipper entrou, ensombrecido e relutante.

— E então?... perguntou o delegado, satisfeito, olhando para a esposa com o rabo do olho esquerdo. É ou não é Manole Chipper?

— Se não é o Manole, como é que eu vou dizer que é o Manole? proclamou o rapaz, inflexível.

— Então o seu irmão é louco?

— Meu irmão é pirralho, não sabe nada... Mas não é o Manole, só se parece muito com ele.

O senhor delegado se levantou, encaracolando vigorosamente os bigodes:

— Você sabe o nome disso que está cometendo agora? Isso se chama delito de falsa identidade, cara! Você vai amargar na prisão. Fique sabendo que você vai amargar!

O rapaz permaneceu calado, com os olhos enevoados.

— E agora, o que mais você quer? vociferou o delegado.

O rapaz pediu que o mandassem, na companhia do policial, até Roman, no intuito de trazer o irmão, Manole, na manhã do dia seguinte.

— Sei onde encontrá-lo, senhor delegado. Ele tem uma namorada que mora atrás do bispado, uma tal de Lina... Veja bem, se partirmos agora, estaremos de volta amanhã às 5 da manhã, com o Manole... Para acabar de uma vez por todas com esse peso sobre a nossa consciência!

O delegado o fitou descrente. Virou-se para a esposa.

— O que você acha, Mărioara? Deixo ir?

A mulher, no entanto, sabia, por longa experiência, que não deveria dizer nada.

— Hã... como você achar melhor, respondeu ela, branda.

— Está bem, vai, decidiu o senhor Dumitraș. Olha só, a Mărioara também está dizendo para você ir.

Em seguida, olhou com severidade nos olhos do policial:

— Preste atenção, Iordache. O elemento está praticamente encarcerado. Vá com ele no trem das 10 e investigue o domicílio de Manole Chipper. Entendido? Caso o Manole Chipper ressuscite dos mortos até de madrugada, amanhã de manhã você me traz os dois. Todo cuidado é pouco, Iordache, pois estamos lidando com um grande mistério.

*

A noite inteira, sem parar, o irmão menor choramingou na cabeceira do ferido.

— Tiozinho Manole, abre os olhos... Olhe para mim, tiozinho...

Mas o enfermo não olhava para ninguém. Resfolegava entre os dentes, num ritmo lento, soltando uma espécie de chiado ininterrupto. E sua cabeça virava monótona por cima dos travesseiros, da esquerda para a direita, da direita para a esquerda. E as velas de cera se derretiam uma após outra, sem trazer redenção àquela alma sofrida.

Quando se fez dia, refiz o curativo. Ion abriu as janelas. O ar forte da manhã invadiu o quarto, misturando o perfume do campo com o cheiro de cera queimada. Um pardal chilreava na castanheira, chamando os filhotes de sob o beiral do telhado. Mais abaixo, no quintal, o velhote discutia com Ileana por causa da comida. Por cima de suas palavras ásperas e deselegantes, alçava-se, diáfano, o riso dela.

O menino, exausto, apoiara a testa no ferro da cama. Acariciei-o suavemente no cocuruto.

— Não chore... talvez não seja o Manole.

— Mas é ele! gemeu o garoto. Olha a marca da perna, de quando foi atacado pelo carneiro. Já está bem melhor, mas ainda se vê...

Então ecoou do quintal o rumor de vozes desconhecidas. O riso de Ileana, como se houvesse se assustado, se interrompeu. E pelo cimento do vestíbulo farfalharam apressados os chinelos do velhote.

— Senhorita! Senhorita! Por favor corra até a *chanchelaria* que o morto chegou... o fulano... como é que se chama...

Mas antes de o velhote desembaraçar a língua presa, na soleira da porta assomou um desconhecido. De seus traços finos emanava um sorriso encabulado, e uma mecha de cabelo ruivo lhe cobria a testa. Entre os dedos, sem saber o que dizer, rodava um boné ensebado de operário.

Dei um passo involuntário para trás.

— Quem é o senhor? O que quer aqui?

Ouvi a aspereza de minha própria voz, como a de uma voz alheia. O homem respondeu:

— Eu... eu sou Manole Chiper. O seu delegado me mandou procurar a senhora...

Toda a equipe do hospital se aglomerou na porta. Até Petrea, o serviçal, saiu da cocheira para espiar tudo por cima do ombro de Ileana, ostentando uma barba desgrenhada e olhos desprovidos de razão. Seus amigos inseparáveis, os porcos, haviam ficado na entrada do vestíbulo e o chamavam, apreensivos, com ganidos agudos.

O menino ergueu a testa de cima do leito do ferido. Permaneceu por alguns instantes aturdido, de olhos arregalados e lábios trêmulos, entre o pranto e o sorriso, atirando-se, finalmente, aos suspiros, nos braços do desconhecido.

— Tiozinho Manole! É você, tiozinho?

Apalpou-o descrente, agarrou-se a suas roupas com certo temor, com gestos ternos e febris.

Na cabeceira do ferido, a velinha de cera bruxuleou. A chama ficou miúda, do tamanho de um caroço, para em seguida se encompridar, reta e imóvel. O ferido abriu a boca, como se quisesse urrar. Seu rosto se contorceu numa dor inominável. E, de repente, serenou. Suspirou suavemente, como uma criança. A cabeça, exangue, pendeu sobre o ombro, e a boca, num sorriso, se fechou em silêncio eterno.

— Acabou...

O menino levou uma mão à boca e se pôs a chorar tranqüilo, aliviado. Ion juntou as mãos do morto sobre o peito e, ato contínuo, endireitou com os dedos a chama da vela.

E, então, inclinado sobre o homem que não precisava mais ter nome, Manole Chiper, num átimo, viu-se a si mesmo, como num espelho, no rosto empedernido. Em seguida, procurou cambaleante a porta, mergulhado em profundo pavor.

RESTITUIRI

RESTITUTIO

Evocări (Nicolae Gane, Constantin Șt. Gane)*

Mihai Negruzzi**

Nicolae Gane

Scoborător dintr-o veche familie moldovenească boierească care sălășluia în județul Suceava – azi Baia –, în capitala aceluia județ, Fălticeni, unde tatăl său, Matei Gane (postelnic), avea casă și alături în județ o sfoară de moșie. Mama lui, Ruxanda, era născută Văsescu – familie boierească din județul Botoșani. Avea un frate mai mic, Matei. Tatăl, Matei Gane, s-a ocupat mult de educația băieților cu foarte meritorii rezultate. Nicu Gane, de copil a fost trimis la Iași la pensionatul dlui Jordan, unde a învățat bine limbile germană și franceză, apoi a avut ca dascăli pe Neofit și Filaret Scriban (frați), oameni de cultură serioasă pentru acele timpuri. De altminteri după cele ce-mi aduc aminte că îmi povestea el, tatăl său, Matei Gane, știa grecește, latinește și franțuzește, iar el și-a terminat studiile la 20 de ani. El și-a descris viața într-un volum intitulat *Zile trăite*.

De tânăr – 20 ani – a fost numit judecător la Fălticeni, apoi prefect la Suceava, prefect de Dorohoi, judecător la Tribunal și Curte la Iași și Focșani. S-a mutat definitiv în Iași, unde s-a căsătorit cu Sofia Stoianovici. Ei au avut opt copii: trei băieți și cinci fete. Îi voi enumera.

Băieți: *Alexandru*, decedat acum câteva zile aci în București în vârstă de 85 de ani. Fost prim-președinte al Înaltei Curți legislative, după ce fusese membru la Înalta Curte de Casație și în urmă Rezident Regal. A trecut întreaga filieră judecătorească toată viața lui pentru a ajunge la cel mai înalt grad cu felicitabilă reputație.

Petre, decedat, locotenent-colonel de cavalerie, căsătorit cu dra Negri din Bârlad (fără copii).

* Mihai Negruzzi, *Iarăși... „Nimic”*. Evocări, vol. II, 1955 (Arhiva Muzeului Național al Literaturii Române Iași, nr. inv.: 34.12.1.00748, p. 46-51).

** Mihai L. Negruzzi (1873-1958), general de cavalerie, scriitor, memorialist și om politic român, care a îndeplinit funcția de primar al Iașului (1920-1921) și pe aceea de Rezident Regal al Ținutului Prut (1938-1939). Mihai L. Negruzzi a fost fiul lui Leon C. Negruzzi (1840-1890) și nepotul scriitorului Constantin Negruzzi (1808-1868). Pentru mai multe detalii, vezi Iulian Pruteanu-Isăcescu, *Muzeul „Constantin Negruzzi”*. Din istoria conacului Negruzzi de la Hermeziu, Iași, 2019, p. 49-57.

Nicolae a făcut și el carieră judecătorească, ajungând președinte la Curte la Iași, căsătorit cu Virginia Drăghici (fără copii).

Elena, căsătorită cu Theodor Emandi, fost prefect și deputat de Tutova și apoi ministru plenipotențiar la Belgrad și Praga (fără copii). Elena este singurul dintre copii, care a dat publicației un volum intitulat *Din anii de durere. Pagini trăite*, tipărit la Bârlad (Tipografia Lupașcu). Talent narativ (moștenit de la tatăl său) foarte curgător, simpatic și cu o frumoasă limbă românească. Evocare a durerii trăite, mișcătoare, scriere de fericire și păcat că s-a limitat numai la ea.

Ecaterina, măritată cu Mihai Tulburi, avocat, fost deputat și prefect de Tutova, decedat tânăr. Are trei copii (doi băieți și o fiică).

Maria, măritată cu dr. Scarlat Emandi (fără copii).

Aglae, măritată cu profesor Mihai Grumăzescu, are un băiat cu serioase studii.

Eliza, măritată cu maiorul de cavalerie Petre Bonciu, avocat (fără copii).

După cum arăt mai sus, cei trei băieți nu i-au dat nici un moștenitor „gănesc” și astfel s-a stins ramura moldovenească a lui Nicu Gane, această veche și vrednică ramură.

El îmi era unchi și-i ziceam „Moș Nicu”, fiind văr primar cu bunica mea, Maria, născută Gane, soția lui Costache Negruzzi, la care pot adăuga marea afecțiune prietenească care lega pe Moș Nicu de tatăl meu. Nu i-a fost ușor lui Moș Nicu și mătușii Sofia să crească opt copii. De altminteri a vândut și sfoara de moșie moștenită de la tatăl său pentru a putea face față acestei mari îndatoriri pe care în fapt a scos-o splendid la capăt, văzându-i pe toți căpățuiți la căminurile lor.

La un moment dat în 1870, Moș Nicu era primar la Iași și tatăl meu, Leon Negruzzi, era prefect. Ieșenii glumeau că administrația capitalei Moldovei era Negru-/ți/gănească (Negruzzi-Gane).

El a făcut parte din vestita societate literară (culturală) *Junimea* de la Iași, condusă de Titu Maiorescu, P.P. Carp, Iacob Negruzzi, V. Pogor și Th. Rosetti.

Nicolae Gane s-a distins ca scriitor și în special nuvelist de întreaga seamă. Din nuvele lui au fost traduse în limbile germană, franceză și suedeză. A publicat trei volume de nuvele. Apoi un volum de versuri, un volum intitulat *Pagini răzlețe*, un volum *Păcate mărturisite*, un volum *Zile trăite* și traducerea în versuri a *Infernului* lui Dante, recte opt volume, plus câteva broșuri la Academie etc.

Ca nuvelist de la 1867, poate alături de Leon Negruzzi (care la această dată a scris mai puțin, decedând relativ tânăr) el stă la temelia nuvelilor cu subiecte românești. Pe aceasta s-au ridicat elemente de mare merit în astă direcție nuvelistică ca Duiliu Zamfirescu, I.A.I. Brătescu-Voinești, I.A. Bassarabescu și alții. Felul lui de a scrie e simplu, curgător într-o limbă frumoasă curat românească, neînflorită și forțată cu zicători, ceea ce la 1867 era de mirat căci nu se fixase bine limba noastră literară.

Desigur, este meritul *Junimii* să fi excitat atâtea talente care au aflat încurajare și imbold spre îmbogățirea literaturii noastre atât de anemică în acel timp ca și a fixării limbii românești pe un făgaș sănătos și când zic meritul *Junimii*, trebuie pus în relief și meritul personal al lui Nicu Gane, care a contribuit mult la frumoasele rezultate date de *Junimea*, constatate cu ușurință citind colecția „Convorbirilor literare” (condusă de Iacob C. Negruzzi), organul de publicitate al acestei societăți.

În această societate unde anecdota primează și unde „Intră cine vrea și rămâne cine poate”, Nicu Gane a fost declarat președintele celor nouă care nu pricep nimic, pentru a ridiculiza timiditatea, decența... semn al modestiei, a griji de a nu fi scris pe placul acestei severe organizații de oameni de cultură superiori, talentați, cercetători și provocatori ai progreselor științei și literaturii noastre.

Nicu Gane era un remarcabil povestitor, narațiunile, evocările, anecdotele spuse de el cu atâta tâlc și talent te copleșeau ascultându-l, și când eliberat pentru moment de grija celor opt atât de dragi lui, le presăra și cu un deosebit umor care le dădea un farmec evident neaflat la mulți...

Da. Președintele celor care „nu pricep nimic”, numai el știa copleșirea de grija celor opt: opt școli de plătit, opt rânduri de haine, opt rânduri de ghete, cărți, creioane... și hrană sănătoasă și boli și doctori și farmacie... și câte și mai câte... Trebuia să ai noroc a-l prinde eliberat un moment de aceste griji ca să-ți arate cum se pricepea și înțelegea totul și toate. Și totuși a găsit timp să scrie opt volume. Răsplata acestui talent a fost alegerea lui ca membru al Academiei Române (1908). Era pictor amator, a deschis împreună cu Verussi, Pogor, col. Boteanu și Buiucliu un atelier de pictură.

Afară de Elena, fiica lui care a publicat doar un volum, niciunul din copiii lui nu i-a moștenit talentul de scriitor, scânteia aceasta a sărit doar la un nepot al său, Constantin Șt. Gane, care și el a scris mult și foarte frumos și care nu este însurat și astfel se stinge neamul scriitoricesc care poartă numele de Gane.

Nicu Gane avea o mare pasiune ca distracție și anume vânătoarea, singura care și-o permitea. Era un reputat vânător. A făcut acest sport până la 72 de ani, luând parte la goane iarna și la picior vara.

Ca om politic a fost de șase ori primar de Iași, când s-a dovedit un gospodar foarte priceput. Iașul îi datorește asfaltarea străzilor, înfrumusețarea cu teii plantați pe strada Carol și apoi principalul, adică Teatrul Național, școlile primare, abatorul, aducerea apei de la Timișești, toate sunt strâns legate de numele Nicu Gane. Cu V. Pogor, I. Negruzzi și G. Bengescu a fost și în comitetul Teatrului Național. Cu pletora de păr alb, cu barba-ai albă, cu căutătura lui atât de blajină și blândă, cu modestia lui, impunea foarte, foarte mult respect tuturor – chiar acelora care nu cunoșteau valoarea lui intelectuală și morală.

Îmi amintesc de o vizită la Iași a principelui moștenitor Ferdinand, care venise, în calitate de inspector general al cavaleriei, să inspecteze Regimentul de roșiori din Iași și Escadronul de escortă pe care-l comandam eu. A fost negreșit invitat și de Primăria Iași la un dejun. El era însoțit de maiorul Florescu, fiul generalului I. Florescu, ca adjutant regal. În calitate mea de comandant al escortei regale (atunci se chema jandarmi călări) am luat și eu parte la acel dejun și desigur și Nicu Gane, acum bătrân pensionar, ca fost ministru și primar. La întocmirea așezării la masă a invitaților, maiorul Florescu m-a rugat să-l ajut ca unul ce cunoșteam tot Iașul și cunoșteam și protocolul. Prințul Ferdinand avea la dreapta lui pe ministrul de interne și la stânga lui pe mitropolitul Moldovei. Văzând lista astfel întocmită, el a cerut ca Nicu Gane să fie la dreapta lui și ministrul în funcție la dreapta primarului, care era în fața prințului. Am observat cât de mult s-a întreținut prințul cu bătrânul nostru ieșean. După masă, prințul întreținându-se și cu mine câteva minute mi-a afirmat mulțumirea lui de a fi stat de vorbă cu Moș Nicu și cât de interesantă a fost conversația cu el. „Nu este deloc obosit” mi-a spus, „și avem multe de învățat de la el”. Comunicând lui Moș Nicu, acesta la rândul lui mi-a spus mulțumirea lui de a fi constatat serioasa cultură cu care era dotat prințul. De altminteri era o nimereală bună, căci și prințul era un mare amator de vânătoare și era un mare botanist, cunoscând orice floare, orice copac, încât au aflat amândoi subiect plăcut de conversație.

Nicu Gane mai iubea cu pasiune grădina sa, unde fiecare copac fusese plantat cu mâna lui, avea pletoră de trandafiri și liliesci și straturi cu multe soiuri de flori.

El a murit la Iași, în casa lui. S-a stins la 78 de ani, înconjurat de soția și toți cei opt copii. Este înmormântat la cimitirul Eternitatea. Pe mormânt este așezat bustul său în bronz, foarte reușit ca asemănare (nu cunosc numele sculptorului, adică mai bine zis, nu mi-l amintesc)¹.

El rămâne fixat în frumoasa galerie a oamenilor noștri de conducere din veacul al XIX-lea, care s-au distins în toate direcțiile [...].

Nicu Gane a fost prieten personal al lui Ion C. Brătianu, care aprecia și stima mult și pe cât știu îi acorda o afecțiune deosebită. Sub guvernul lui Ion C. Brătianu la 1887, a fost președintele Senatului și la 1888, ministru de domenii. Ion C. Brătianu recunoștea valoarea intelectuală și morală, talentul său literar și firea lui blândă și totuși hotărâtă, ca și greutățile vieții lui. La rândul său, Nicu Gane avea o admirație pentru toate calitățile și sentimentele lui dovedind din plin patriotismul său.

29/II/1955

¹ Bust realizat de sculptorul Ion C. Dimitriu-Bârlad (Olga Rusu, *Patrimoniul cultural ieșean. Cimitirul Eternitatea*, Iași, 2008, p. 295 (n. red.).

Nicolae Gane (1838-1916)
(Arhiva Muzeului Național al Literaturii Române Iași)
Prelucrare foto: Anca Bîrliba

Constantin Șt. Gane

Fiul lui Ștefan Gane și al Constanței Canano. L-am cunoscut bine, fiind în rubedenie apropiată. Bunica lui era soră cu bunica mea, Maria C. Negruzzi. El, împreună cu fratele său, Gheorghe (inginer chimist), au făcut studiile superioare în Germania. El a venit în țară doctor în drept. Talent de scriitor s-a dovedit în multiplele lui publicații. Cele mai importante: *Trecute vieți de doamne și domnițe* (trei volume), *Amintirile unui holerici* (1914), *Farmece*, *Acum 100 de ani*, *Viața lui P.P. Carp* etc. Nu s-a căsătorit. Înscriș în partidul lui Codreanu, deci legionar, a fost numit sub guvernul Antonescu, ministru plenipotențiar al României la Atena.

Element de superioară cultură și totuși cu această ultimă atitudine s-a despersonalizat, căci intrând în politică nu a mai dat decât un palid randament ca scriitor. [...]

Fratele său, Gheorghe, inginer cu frumoase studii, a murit relativ tânăr, are doi băieți și desigur se vor afirma ca toți ascendenții gănești.

Anton Adămuț

Prof. dr., Facultatea de Filosofie și Științe Social-Politice, Departamentul de Filosofie,
Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, România /

PhD. Lecturer, Faculty of Philosophy and Social-Political Sciences, Department of Philosophy,
“Alexandru Ioan Cuza” University of Iași, Romania

E-mail: antonadamut@yahoo.com

Mădălin Constantin Anghel

Drd., Școala Doctorală, Facultatea de Istorie,
Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, România /

PhD. Student, Doctoral School, Faculty of History,
“Alexandru Ioan Cuza” University of Iași, Romania

E-mail: madalinanghel17@gmail.com

Lia Botnari

Drd., Școala Doctorală, Universitatea de Stat „Alec Russo”, Bălți, Republica Moldova /

PhD. Student, Doctoral School, “Alec Russo” Bălți State University, Republic of Moldova

E-mail: liabotnari.vieru@gmail.com

Călin Ciobotari

Conf. dr., Facultatea de Teatru,

Universitatea Națională de Arte „George Enescu” Iași, România /

PhD. Lecturer, Faculty of Theatre,

“George Enescu” National University of Arts, Iași, Romania

E-mail: calinciobotari@yahoo.com

Iulian Pruteanu-Isăcescu
Muzeograf, Șef Birou programe culturale,
Muzeul Național al Literaturii Române Iași, România /
Museographer, Head of Cultural Programs Bureau,
Iași National Museum of Romanian Literature, Romania
E-mail: ipruteanu82@gmail.com

Eugen-Tudor Sclifos
Cercetător științific, dr., Institutul de Istorie, Șef Secție Istorie Modernă
Academia de Științe a Moldovei, Chișinău, Republica Moldova /
Scientific researcher, PhD., Institute of History, Head of the Modern History Department,
Academy of Sciences of Moldova, Chișinău, Republic of Moldova
E-mail: tudor.scl@gmail.com

Diana Vrabie
Muzeograf, dr., Birou programe culturale,
Muzeul Național al Literaturii Române Iași, România /
Museographer, PhD., Cultural Programs Bureau,
Iași National Museum of Romanian Literature, Romania
E-mail: dianavrabie.mnlr@gmail.com

Tipărit în România la Editura Muzeelor Literare
Iași, str. Vasile Pogor, nr. 4, 700110
Tel.: 0747.499.400; fax: 0232.213.210
E-mail: muzeul.literaturii@gmail.com
www.muzeulliteraturiiiasi.ro

Printed in Romania by Literary Museums Publishing House
4 Vasile Pogor Street, 700110, Iași
Phone: 0747.499.400; fax: 0232.213.210
E-mail: muzeul.literaturii@gmail.com
www.muzeulliteraturiiiasi.ro